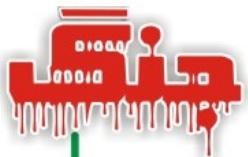

په افغانستان کې او فرهنگ

(د پوهنډۍ، ادبی او خیالیو لیکنو ټولکو)

Ketabton.com

محمد اسماعیل یون

۱۴۹۴ لمریز کال

جنگ او فرهنگ

په افغانستان کې

(د پوهنیزو، ادبی او خپرنيزو ليکنو ټولګه)

محمد اسمعيل یون

کال ۱۳۹۴

کتاب پېژندنې:

د کتاب نوم: جنگ او فرهنگ په افغانستان کې

لیکوال: محمد اسمعیل یون

خپروندی: د افغانستان ملي تحریک، فرهنگي خانګه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

كمپوز: ضیاء ساپی

پښتۍ دیزاین: فیاض حمید

چاپشمېر: ۱۰۰۰ توکه

چاپکال: ۱۳۹۴ ل کال / ۲۰۱۵ م

د تحریک د خپرونو لړ: (۹۷)

لیکوال د خپرونو لړ: (۴۲)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسؤولیت لیکوال پوري اړه لري.

د تحریک یادښت

د افغانستان ملي تحریک د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو گرانو هېوادوالو سره ژمنه کړي وه چې د دې کال په بهير کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبی او تولنیز اثار خپلې تولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریک دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸) مه نېټه پوره او د یوې پرتمينې غونبې په ترڅ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریک په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهير کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلا بېل علمي اثار تولنې ته وړاندې کوي. طبیعی خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، دې زیات زیار او زحمت ته اړتیا لوی، خو ملي تحریک تینګ هود کړي چې خپله دا ژمنه به هم د تبرې ژمنې په خېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدي (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې خخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریک هيله لري چې له دې اثر خخه به زموږ هېوادوال په زړه پوري ګته پور ته کړي. ملي تحریک له ټولو هغو ليکوالو، زبارونکو، سمونچارو، مالي او معنوی مرستندویانو او چاپ چارو خخه چې ددي اثارو د چاپ په دې ټول بهير کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړي او دا فرهنگي بهير یې بریالی کړي، د زړه له کومې مننه کوي او کور ودانې ورنه واي.

د هېواد د فرهنگ د بشپرازی په هيله
د افغانستان ملي تحریک فرهنگي خانګه

نيوليك

مخ

ليکنه

1.....	په تحميلي جنگ کې راتوکېدلۍ فرهنگ.....	•
7.....	بيا هم په جنگ او فرهنگ کې.....	•
9.....	يو مثبت فرهنگي بدلون او اوښتون هڅه.....	•
14.....	پښتو رسنيو ته خود زړه خبرې او خود راز مشوري.....	•
21.....	بابي ګله! ستا دلیدو په هيله.....	•
23.....	په ((خانګو)) کې کوم فکر زانګي؟.....	•
30.....	پوهاند محمد حسن کاکړ د جګړي پر لومړي کربنه!.....	•
36.....	د ودان اوښکه.....	•
42.....	د (ضمير) پر مرینه ضمير لرز بېږي.....	•
44.....	جنگ او فرهنگ په افغانستان کې.....	•
63.....	د خوشال پوخي نېږي ليدي.....	•
78.....	((د بریاليتوب لار)) له کومو پېچومو تېر بېږي؟.....	•
86.....	پښتو کې درې نوي شعري حوادثو په مسیر کې.....	•
112.....	پښتو اوسنې شعر د حوادثو په مسیر کې.....	•
138.....	د یو بنه ليدلوري لپاره یوه بنه هڅه.....	•
141.....	د استاد الفت په نثر کې شل فكري ليدلوري.....	•
171.....	د نظام رغنده توکونه.....	•

په تحميلي جنگ کي را توکېدلى فرهنگ

په افغانستان کې له تېرو خو لسيزو راهيسي په بېلا بېلو نومونو جنگ ياني د تمدنونو تکر (Clash of Civilisation) يا د (باقا خان بابا) په ويناد پردي جنگ تنور تود دي، چې خشاك يې افغانان په تېره بيا پښتنه دي، وينه د افغان تو پېږي، پښه د افغان غو خېږي، کور د افغان ور انېږي، بسوونځۍ د افغان سو ټول کېږي، ډاکټر، انجنير، بسوونکي، سپین دېرى او ملک د پښتنه وژل کېږي، خو شمر يې د سيمې او نړۍ زېښونکي هېوادونه ختي. په جنگ کې ګورې نه وېشل کېږي، جنگ افغانستان ته زيات مادي او معنوی زيانونه اړولي دي، په تېره بيا زموږ فرهنگ يې ترکچې ډېر زيانمن کړي دی، چې بېلګه يې له هېواده د پښتون کدر فرار، پردي فرهنگي يرغل او نور دي، خود دي ترڅنگ بيا هم ئينې ژمنو پښتنو د جنگ په دغه بتې کې هم خپله فرهنگي او علمي ډيوه بله ساتلي او وختنا وخت يې نوموتني اثار پنځولي دي، چې په دې جمله کې (جنگ او فرهنگ په افغانستان کې) د درانه استاد پوهنواں محمد اسماعيل یون د بېلا بېلو ارزښتمنو ليکنو ټولګه ده، چې دده بېلا بېلي ليکنې په کې شاملېږي.

په نوموري ټولګه کې استاد ډېرسکلي او په زړه پوري ليکنې، چې ئينې يې د تېرو پنځو کلونو په بهير کې د علمي کنفرانوسونو لپاره چمتو کې وي او علمي ارزښت لري، ئای کړي دي، او ئينې نوري يې وختنا وخت د هېواد په روانو حالات د زړه درد او د هغو تداوي

دواړه له تولنې سره شريک کړي دي او ځینې نورې یې د هېواد د معتبرو ليکوالو پر اثارو تحليلي ليکنې دي، د بېلګې په توګه (جنګ او فرهنګ په افغانستان کې) ليکنه، چې په همدي نامه كتاب هم نومول شوي، استاد دغه ليکنه د سارک هېوادونود سکرتریت لپاره ليکلې وه، چې په کې یې د هېواد فرهنګي غنا ته نفوته کړي او هم یې د روان ((پردي جنګ)) له امله زموږ هېواد ته اوښتني فرهنګي زيانونه ارزولي او په نېډې راتلونکي کې یې د شتو فرهنګي اثارو او فرهنګ ته د اوښتونکو زيانونود مخنيوي لاري چارې په ګوته کړي دي. د (د یو مثبت فرهنګي بدلون اوښتون هڅه) ليکنه د هېواد پر نوبنتګرو چارو باندي را خرخي، چې څرنګه موږ په ګډه د یون کلتوري یون له لاري د استاد یون (۳۳) بېلا بېل اثار په پښتون خپونکي اړک کې راتول، ترتیب، کمپوز، ایدیت او خپاره کړل، چې بېلګه یې ترا او سه په افغانستان کې نه ده لیدل شوې، د دغو کتابونو په پار په کابل سرینا هوتل کې شانداره غونډه جوړه شوې وه، چې بېلا بېلو ليکواله هماګه ئایه د خپلو اثارو د راتولولو او د چاپ له لاري د خونديتوب فکر واخیست او هود یې وکړ چې ورته کار به ترسه کوي، خو ((کار سخت کاردي)), له بدہ مرغه چې ترا او سه پورې یو پوخ ليکوال هم په دې چاره بريالي شوې نه دی.

په تېرو خوارلسو کلونو کې نړيوالو د پیسوسد جوال خوله د افغانستان لپاره پرانیستې وه، چې له امله یې زیاتې رسنې راوټو کېدې، خوله بدہ مرغه زیاتې رسنې په کې یړ غمل شوې د

زورو اکو او بهرنیو له خوایر غمل شوی رسنی او سد هېواد د ملي گټو پر ضد خپرونى کوي له بنه مرغه په دې تیل کې یو شمېر پښتو رسنی هم را و تیو کېدې، چې په (پښتو رسنیو ته خود زړه خبرې او خو د راز مشورې) په لیکنه کې د پښتو رسنیو د چارو دلا بنه والي او رسنیز څواک د اغېزمن کارولو لارې چارې په ګوته شوی دي، چې څنګه پښتو رسنی په تېره چاپې او برښنايی رسنی د بې ځایه تورو نو او رسنیزو اخلاقو خلاف چارو پر ځای پر ملي او فرهنگي مسایلو تمرکزو کړي.

په افغانستان کې تل پريوه غم پسي بل غم وي، یوازیني لوبي دي، چې د هېواد والو په شونډو یې موسکاراوستې چې په دوى کې زموږ د کرکت ملي لوبدلې لوړاري په سرکې رائحي، دوى د هېواد پېرغ د نړۍ په ګوډ ګوډ کې ورپاوه د تنظيمي جګرو پر مهال به موب په پېښور کې کرکت لوبي کتلې او کولي، خو په زړه کې مود خپل هېواد د لوبدلې د لوبي د کتلو غت ارمانو، چې الحمد لله دادی دا ارمان موهم پوره شو، موب به په خپل ناستو کې ويل چې کله به د افغانستان ملي لوبدله په نړيو والو لوبو کې لوښې او موب به په فخر ورته چکچې وهو او خپل احساسات او ولولي به خرګندوو، له بنه مرغه دا ورڅ موهم ولیده، استاد په خپله لیکنه (د ودان اوښکه) کې د کرکت لوبي لپوالياتا ته او د هېواد د ملي لوبدلې لپاره خپل، د خپلې کورني او کشري زوي (ودان) احساسات انځور کړي، چې نن سباد هر افغان کورني همدا احساسات دي، (ودان) بختور دي چې وار له مخه په ماشومتوب کې یې د ملي لوبدلې لوبي ولیدې او د

ملي تييم د ماتې له امله يې اوښکې د بريا په هيله توبي کړي، کېدى
 شي راتلونکې کې د هېواد د همدي لوبدله ستورى شي، زموږ د
 نسل خو یوازې دا ارمان و، چې خپل بېرغد نړۍ په ميدانونو کې
 رپانده ووينو، د (ودان) دا هيله چې ملي لوبدله به د نړۍ سترو
 لوبدلو ته ماتې ورکوي، یوه په بلې پسې ربنتيا کېدونکې ده او هغه
 ورڅه لري نه ده چې زموږ هېواد به د نړۍ په کچه اتل وي

یو چا ربنتيا ويلې دی چې ((پښتانه نښه ژوندي او بد مرېي نه لري))
 خود ډغه خبره بیا د د پوهاند محمد حسن کاکړ په اړه صدق نه کوي،
 ځکه چې پوهاند صېب او اروابناد زرملوال صېب دوه تکره تاريخ
 ليکونکي وو، چې تل يې د غرضي او مرضي ستمي تاريخ
 تحريفونکوليكوال پرواندي په زغرده په ثبوتونو او د تاريخ د
 علم د اصولو په رنما کې څوابونه ويلې دی، درانه استاد یون هم د
 (پوهاند محمد حسن کاکړ د جګړې پر لومړي کربنه!) ليکنې تر
 سرليک لاندي د پوهاند صېب په اړه خورا کره او پخه ليکنه کړي،
 چې په کې يې د پوهاند صېب کاکړ پر کړو خدمتونو رنما اچولې ده.

یون صېب د یو ژمن او وفادار دوست په څېر خپل ملګري په ژوند او
 مرګ دواړو پاللي دي، چې د بناغلي عبدالحميد بابي صېب پر مرګ
 يې هم په (بابي ګله! ستا دليدو په هيله) ليکنه کې اوښکې توبي
 کړي. ډغه راز يې د (ضمير پر مرینه ضمير لرزېږي) سرليک لاندي د
 څوانيمړګ ليکوال (احمد ضمير علم دوست) پر مرینه اوښکې توى
 کړي او هغه ته يې د عقیدت پيرزوينې وړاندې کړي دي.

[په ((خانگو)) کې کوم فکر زانګي؟] لیکنه یې د نوموتی لیکوال
فاتح الملک ننگ یوسفزي پر یوه کتاب (خانگو) کښلې ده، چې په
کې یې د کتاب منځپانګه په ژوره توګه روبسانه کړې او د کتاب پر
ارزښت او د موضوع پراهمیت رنما اچولي ده.

زه چې خومره یون صib پېژنم له خوشال بابا سره یوه روحي تراولري،
چې پرې تر حده زيات گران دی او ما چې د استاد خومره اثار لوستي،
د هد خوشال بابا د شعر ببلګې په کې په یونه یو ډول راوري دې (د
خوشال پوخي نړۍ ليد) یې یوه بله جالبه لیکنه ده. د لیکنه د
پروفيسر علي احمد جلالی پر کتاب (د خوشال د عصر او چاپېریال
پوخي خېرنه) نومي کتاب باندي شوي ده، چې د بابا فکري په کې
ښه شنلى دی په دې کتاب کې داسي بېلګو ته اشاره شوي چې د
هېواد په او سنیو حالاتو کې هم د تطبیق وړ دي او لیکوال هڅه کړې
چې نه یوازې د بابا د وخت، بلکې د هغه په رنما کې او سنی جنګي
چاپېریال او تکتیکونه هم وڅېږي ورپسې لیکنه یې د نقیب احمد
اتل پر ژباره چې د نوموتی ارو اپوه ډیل کارنيګي کتاب (د
بریاليتوب لار) کتاب باندي کړې ده، چې د کتاب ټوله محتوا یې په
لند ډول په کې واضح کړې ده، نومورې لیکنه د کتاب پر منځپانګې
سرپېره نور ډې ګټور مطالب را پېژني او د شخصیت جوړونې په اړه
په کې لازمي لاري چاري رابسيي، د کتاب په بله برخه کې یې د (د
نړيوالو اړيکو، اند او انګېرنې) پر کتاب چې د بساغلي (نورولي
خان نور) یو خېرنیز او شننیز اثر دی، هم یوه هر اړخیزه لیکنې کړې

دغه راز استاد یون د خپلو علمي ترفيعاتو لپاره ئيني خېرنىزى
علمى لىكىنى هم پە دې قولگە كې ئاي كرىدى، چې وخت ناوخت بې
پە كابل پوهنتون كې د كنفرانسونو له لاري وړاندي كرىدى، چې (پە
پېنستو شعر كې درې نوي شعري فورمونه)، (پېنستو او سنى شعر د
حوادثو پە مسیر كې)، (د استاد الفت پە نشر كې شل فكري
ليدلوري) او (د نظم رغندە توکونه) عنوانولاندى لىكىنو كې يې پە
پوره تفصيل سره علمي او ادبى بحث كرىدى، چې د علم او ادب
لارويانو لپاره يوه مشعل كېدى شي او پە ورتە موضوعاتو كې ترى د
ريفرنس پە توگە گىته اخىستلاي شي.

پە پاي كې د ادب او ليکوالى د يوشاكىرىد پە توگە ويلاي شم، چې پە
دغه اثر كې كولاي شو، د سريزى لىكىنى، كەكتىنى، يادبىتلىكىنى
او نورو بېلاپلۇ لىكىنو د ليكلو پە اړه پوره مالومات ترلاسه کرو او
كولاي شو چې له دغۇلىكىنو پە الهام اخىستانى سره ورتە لىكىنى
وکرو، چې دا به زموبد فردى ورتىا پە غورپىدنە كې ستررول
ولوبوي، كەخەهم ما هخە كرپى چې د كتاب د منھپانگى پە اړه لنډيز
وړاندى كرم، چې ايله پە همدى خو كربنو پە تورو لوتوانپىلى يم، پە
پاي كې درانە لوستونىي ددى اثر لوستو تەرابولم او استاد تە د
لوى الله لە درباره د او بد عمر، تاند قلم او ئىرىك فكر هيله لرم

پەدرناوي
پوهنيار و فال الرحمن وفا
کابل-بگرامي
د مرغومي ۱۳۹۴ مه ۲۲ ل کال

سرينزه:

بيا هم په جنگ او فرهنگ کي

دا زما د متفرقه پوهنيزو، ادبی او خپرنيزو ليکنو يوه تولگه ده، دا ليکنې د (۱۳۸۸) کال له پيل خخه بيا د (۱۳۹۴) کال تر پایه پوري په بېلا بلو وختونو کې ليکل شوي دي. حئينې بې چاپي او بربنسنابي رسنيو کې پر خپل وخت خپري شوي او حئينې بې لا خپري شوي هم نه دې په دې هيله بې د يوي تولگې په توګه خپل ولس ته دالي کوم، چې گتىه بې عامه شي. په دې ليکنو کې حئينې پر بېلا بلو ادبی اثارو ليکل شوي چې د همغو اثارو خرنگوالى خپري.

څلور ليکنې په کې داسي دي چې ماد (پوهنالى) او (پوهاندى) د علمي رتبولپاره د علمي کنفرانسونو په توګه وراندي کري او د کنفرانسونو ژوري هيئت له خوا مثبتې ارزول شوي دي، د هغوى سپارښتنه هم داوه، چې دا کنفرانسونه بايد چاپي بنمه هم خپله کري (جنگ او فرهنگ په افغانستان کې) په دې تولگه کې شامله يوه ليکنه ده، داليکنه ما په هندوستان کې د جنوبې اسياد ليکوالد تولني د سكرتريت په غونبتنه هلتنه د يوه جوړبدونکي علمي کنفرانس لپاره ليکلې وه ياد سكرتريت د يادي تولني د غرو هېوادونو له يو دوه درې تنو ليکوالو خخه غونبستي وو چې په خپله خونسې يوه مهمه فرهنگي موضوع و تاکي، يوه علمي ليکنه پري وکري او ياد سكرتريت ته بې ورولېري!

خرنگه چې افغانستان يو جګړه خپلی هېواد او فرهنگ بې د پرله پسې جګړو له امله پېرزيان ليدلې و، ماد خو کلونو په ترڅ کې په دې برخه کې خپرني کري وې او لوټر لړه مې (درې عنوانه) ئانګري

اثار هم په دې برخه کې چاپ کړي وو، نو ئکه مې د (جنګ او فرهنگ) موضوع وتاکله، له دې لیکنې خخه مې هدف دا و چې مور، نړۍ په تېره بیا خپلو ګاونډیو هپوادونو ته دا په ډاګه کړو چې افغانستان له فرهنگي پلوه یو غني هپواد و، خو جګرو یې ډپره زیاته مادي او معنوی شتمني له منځه ورپی او پاتې یې هم ډپره زیانمنه کړي ده. ددي تر خنګ مې هدف دا و چې ددي فرهنگي شتمني د نور ويچاري مخه ونیول شي، زمور یو شمېرتاریخي اثاراتې ترلاسه شي او هم د نړۍ پام زموږ د فرهنگي شتمني خونديتابه ته راواړوي دا لیکنه ما هغوي ته ورولپېله، دا چې هغوي پري خه و کړل، په درد به یې ورته خورلي وي کنه نه، خو ما خپل ملي او فرهنگي مسؤوليت ادا کړ. دلته مې په دې تولګې کې یو ئحل بیا دا لیکنه ئای پر ئای کړه، که بهرنیان زموږ د فرهنگي شتمني سانتې ته پاملننه کوي، مور خپله بايد لاس په کارشو. نو همدي مسئلي ته د زياتې پاملنې په خاطر ددي لیکنو تولګې ته مې همدا نوم (جنګ او فرهنگ په افغانستان کې) غوره کړ. هيله ده درانه لوستونکي ددي لیکنې تر خنګ نوري لیکنې هم په غور سره ولولي او هر خه یې چې د هپواد د فرهنگ د بېلاپلو خواوو د خدمت لپاره په وس کې وي، له هغه خخه ڇډه ونه کړي. په همدي هيله د لیکنو دا تولګه ستاسو مخې ته بد. په توله هپوادنې فرهنگي مينه

محمد اسماعيل یون

د یو مثبت فرهنگي بدلون او اوښتون هڅه

دا یادېښت د ۱۳۸۷ (کال په وروستيو کې د یون ګلتوري یون له خوا د ۳۳) عنوانو بېلاپېلو اشارو د چاپ په مناسبت لیکل شوی و.

په افغانستان کې روان دېرش کلن بحران بېلاپېل علتونه لري، سیاسي، تولنيز، اقتصادي، فقر، بهرنۍ او کورني سياسي غرضونه او نور ډول ډول محرومیتونه ددي بحران د اوږد ډدو لاملونه دي. خوددي ترڅنګ یوبل مهم عامل چې تر او سه لacha ورته ډېره اشاره نه ده کړي او نه یې ورته ډېر کار کړي دی، هغه فرهنگي فقر، فرهنگي محرومیت او فرهنگي محکومیت دی. همدا فرهنگي فقر او محرومیت ددي سبب شوی، چې زموږ د تولني د بېلاپېلو خواوو تر منځ د تفاهم امکانات کمزوري شي او هم له نورو تولنو سره د افغاني تولني ذهنی واتن رامنځته شي. د فرهنگي محرومیت او محکومیت د ختمولو لپاره په هېواد کې د زیاتو بنوونیزو، روزنیزو، علمي او فرهنگي مرکزونو جوړول ډېر ضروري دي. د رسنیو فعالیت او خلکو ته د مثبت پیغام رسول هم ډېر مهم دي. د ډول ډول علمي، ادبې، تولنیزو او سیاسي کتابونو چاپ او د هېواد هر

لوستي او کم لوستي وگري ته د هغو رسول د فرهنگي فقر او
کلتوري محکوميت په ختمولو کې مهم نقش لري.
هر خومره چې په هپواد کې د کتابونو د چاپ او خپرونو مراکز
زياتېږي، همغومره د فرهنگي فقر لمن راټولېږي، د خلکو
ذهنونه روښانېږي، یوبل سره یې د تفاهم او تحمل روخيه
پياورې کېږي. (يون کلتوري یون) چې په هپواد کې د یوازاد
علمي او کلتوري مرکز په توګه له (۱۳۸۷)، کال راهيسې
فعاليت کوي، دلومړي حل لپاره یې په افغانستان کې د یو
ثبت فرهنگي کار بريالي تجربه ترسره کړه. (يون کلتوري یون)
د (۱۳۸۷) کال په وروستيو کې (۳۳) عنوانه بېلاړيل ادبې،
ټولنيز، سياسي، روزنيز او علمي کتابونه په یوځایي ډول چاپ
کړل. ددي (۳۳) عنوانو کتابونو مالي لګښت بېلاړيلو افغانانو
پر غاره اخيستي و. کله چې دا کتابونه ټولني ته وړاندې شول،
نود ټولني له خوا یې تود هر کلې وشو، کتابونه نه یوازې په
چاپي بنې وو، بلکې (۳۳) عنوانه کتابونه په یوه سې ډي (CD)
کې هم او د اتېرنېټ له لاري هم لوستونکو ته وړاندې شول. ددي
کتابونو هر عنوان له (۱۰۰۰ - ۲۰۰۰) ټوکو پوري په چاپي بنې
او نېدې (۳۰۰۰) سې ډگانو په شکل او همدارنګه په اتېرنېټ
کې دروهي، بېنوا، کتابتون او نورو سایتونو له خوا د
لوستونکو په واک کې ورکړل شول. ټول (۳۳) عنوانه کتابونه د
یوه پېکج يا بستې په شکل د هپواد هغو علمي، بسوونيزو او
روزنيزو مرکزونو ته چې کتابتونونه یې درلودل، په وړیا ډول
ورکړل شو، نېدې (۳۰۰) بکسې چې په هره یوه کې (۳۳) واره

اثار اینبودل شوي له یوې سې ډي سره د افغانستان د خېر پښتونخوا ایالت کتابتونونو ته ولپېل شول. نړدي (۵۰)، پېکجه، روسيې، هندوستان، ډنمارک، بلجیم، امریکا متحده ایالات، کويت، سعودي عرب، جرماني، متحده عربي اماراتو او ځينو نورو هېوادونو ته له سې ډيانو سره ولپېل شول. نړدي (۲۰۰۰)، سې ډيانې افغان محصلينو، زده کوونکو، بنوونکو، ليکوالو، شاعرانو او قلموالو ته ورکړل شوي او هيله ورڅخه وشه، چې نورو اړتیا وړ کسانو ته هم دا (سې ډيانې)، کاپې کړي. په دې ډول یوه نوي تاسيس شوي علمي، خپرنیز مرکز د هېواد وګرو یوه پام وړ برخه تر علمي پونښن لاندې راوسته. دا د افغانستان په تاریخ کې لومړي حل دی، چې یو نوي تاسيس شوي ازاد علمي مرکز دې په خپلو هڅو او نوبت علمي خدمتونه د چاپ، سې ډي، اتېرېتې له لارې پريوه وخت وړاندې کړي. کله چې دا کتابونه د هېواد بېلاړلوا مرکزونو او کتابتونونو ته ورسېدل، نو د لوستونکو ډېرې زياتې او مکرري غونښتنې (يون ټکنوري یون) ته راوسېدلې او ددې اثارو د لاریات تکثیر غونښنه یې وکړه، خو یون ټکنوري یون چې له کلونوراهیسې په دې پروژه کار کړي و، ددې اثارو د بیا چاپ، تقسيم او بیا تکثیر ورته اسانه نه و. دا چې یون ټکنوري یون خه ډول یو علمي مرکز دی، دلته به یې په لنډيز سره معرفي کړو:

یون ټکنوري یون: یون ټکنوري یون یو علمي او خپرنیز مرکز دی چې پر (۱۳۸۷) کال یې فعالیت پیل کړ او په یو

خایی ډول یې (۳۳) عنوانه علمي، ادبی او روزنیز کتابونه تولنی ته وړاندې کړل. دا علمي مرکز زما (محمد اسماعیل یون او زما نورو ملګرو (ضیاء الرحمن ضیاء، وفاء الرحمن وفا او شپر عالم املواں له خوا تاسیس شوی. دا داسې یو مرکز دی چې نه سیاسي فعالیت کوي، نه اتفاقاعی اهداف لري، یوازې د علمي، تولنیز او روزنیز، سیاسي او تفریحی اثارو د چاپ او خپراوی لپاره کار کوي. د هېواد د کوچنیانو، ټوان نسل او فرهنگیانو د روزنی لپاره روزنیز، علمي او بنوونیز سیمینارونه او ورکشاپونه جورپوي او فرهنگي استعدادونه روزي، دا مرکز یو علمي مشورتي بوره لري، چې د مرکز له تګلاري او کرنلاري سره د مرکز فعالیتونه تنظیموي.

د یون ګلتوري یون د علمي بوره په مشوره لومړي ما (یون) خپل اثار ددي علمي مرکز له لاري ځکه چاپ کړل چې دالومړي تجربه وه، لګښتونه مې هم خپله ورته پیدا کړل؛ ډېر دوستان مې وه خول هغوي یې لګښتونه ورکړل. موږ تولو وویل که دا تجربه بریالي شوه، نوبیا به یې هم دا سې پسې وغخوو، که چېري په دې کار کې کومه نیمګړتیا وه، نو مسؤولیت یې هم موږ ته راجع کېږي. سره له دې چې دې مرکز سره زما تخلص تړلی، خودا په دې مانا نه وه چې یوازې زه به خپل اثار ورڅخه چاپوم، ما ځکه خپل اثار له دې لاري چاپ کړل چې زه له خپل کاره وزګار او د نورو خلکو کارتنه وخت پیدا کړم، ما خوبه هم خپل اثار له یوی لاري چاپول، نورو خپرندو یو تولنو کېدی شي د شکل او محتوا له مخې ددي تولو اثارو همهالي او یو ځایي

چاپ ته زره نه واي بنه کري، نوئكه ماله دي مرکزه دا اثار
چاپ کرل، له نورو ليکوالو مې هيله ده چې خپل ليکلي او
 بشپړ شوي اثار دي مرکز ته د چاپ لپاره راولېږي.
 دا د يو مثبت فرهنگي بدلون او اوښتون لپاره يوه هڅه ده،
 موږ هيله لرو، ددي په شان نوري فرهنگي هڅي هم ترسره کرو،
 له ټولو هېوادپالو فرهنگيانيو هيله کوو چې ددي ډول هڅود
 بریاليتوب لپاره زموږ ملاتړ وکړي.

پښتو رسنيو ته خود زړه خبرې او خود راز مشوري

دا لیکنه ما پر (۱۳۸۷) کال هغه مهال وکړه، چې یو شمېر لیکوالو په بېلابېلو وېښانو کې په مستعارو او ځینو په خپلو نومونو یو په بل پسې لیکنې کولې او یو بل ته یې سپکاواي کاوه.

د تاریخ په اوردو کې کله هم چې پښته له بهرنې برغل خخه خه ناخه په وقنه یې دول بې غمه شوي، نو بیا یې په خپلو منځونو کې یو په بل پسې را اخیستي ۵۵، دا تجربه له پخوا نه تر دې دمه لا نکرارېږي، خو اوس ددې وخت رارسېدلۍ چې دا تجربه پريوې مشتبې تجربې بدله کړو؛ تر بحران وروسته حالت او وخت پر پرمختګ او جورونې ولکوو، نه د اختلافاتو پر راپنځونې. اوس سره له دې چې موږ لا د کورنيو او بهرنې دېمنانو له ډول دول کړونو خخه نه یو یې غمه شوي خو په فرهنگي برخه کې موڅه ناڅه پرمختګ کړي او کوو یې، خو له بدھ مرغه یو شمېر ګړنې او لیکنې ویناوال او لیکوال لا هم او سنیو سترو خطرنوو او ګوابنونو ته په ژور نظر نه ګوري، ددې پر خای چې خپل فکر او قلم د هېواد د ملي کلتور د غورونې لپاره وکاروي، پر تا ويبلو او ما ويبلو سردي او ځینې هم په دې خاطر چې د خپل شهرت غریزه خروب کړي، پر

منفي ليكنو خپل وخت تبروي او پر داسي مطروح او مثبتو شخصيتونو غرضي ليكنې کوي، چې په تولنه کې د درناوي پوري ته رسپدلي دي، دا ډول اشخاص په دي ډول د بل چا د سپکاوي له لاري د خپل شهرت اسباب برابري. دا عيبونه پخوا هم وو خواوس په حبنو اشخاصو کې زيات ليدل کېري، نو په دي ډول دا کېکوري اشخاص په عام ډول په تولنه کې د شخصيت جورواني پر معيارونو د ابهام تيارې خوروبي او غواړي نور مثبتي شخصيتونه په خپلو دي ډول هلو خلو خپلې کچې ته راتیست کړي. زموږ د تولنې د ځینو کسانو همدغه عیب ته په کتو سره (استاد روهي) مرحوم دا تشویش بنکاره کړي چې ((په وروسته پاتې تولنو کې د شخصيت معیار معلوم نه دي)) مانا دا چې ځینې کسان په تولنه کې د مثبتو شخصيتونو زغم ته تيار نه دي، دوى د رخې او کينې پر داسي یوې ناروغرۍ اخته دي چې له ځانه پرته بل خوک نه شي زغللائي. دوى ددي پر ځای چې پر ځان کار وکړي، د نورو کارونو او عملونو ته متوجه وي او هغه د خپل ذوق او تمایل په تله تلي، په حقیقت کې د دوى شخصيت د نورو په شخصيت پوري تړلې دي، که نور نه، بشپړ او یا نیمکړي کارونه وکړي، نو دوى ته په واقعیت کې کار پیدا کېږي. خه د پاسه شل کاله کېږي چې زه د خپلو یو شمېر نورو ژمنو فرهنگي ملګرو تر خنګ پر کلتوري هلو خلو بوخت یه او ددي تر خنګ یو شمېر سیاسي او تولنیزو هلو خلو ته په دي خاطر زړه بشه کوم چې خپلو او د نورو لیکوالو ملګرو کلتوري هلو خلو ته لار اوواره کرم، خو په دي دوو-دوه نيمو لسيزو فرهنگي هلو خلو کې مې د زمانې دېږي تجربې ليدلي او د خپلو ځینې نږدي او لري فرهنگيانو ذهنې او شخصيتی حالت که راته تول نه وي خو تر زیاته حده معلوم دي. مور داسي لیکوال هم لرو چې هم یې خپله کار

کړی او هم یې نورو ته کار پیدا کړي، هم یې خپل شخصیت جوړ کړي او هم یې د نورو د شخصیت د ودې او ثبیت لپاره پانګه جوړه کړي، خو له بدہ مرغه مور ځینې داسې په اصطلاح لیکوال هم لو چې د نورو د شخصیت د ودې د مخنيوي په خاطر له ځان سره پر جګړه اخته دي، ددې پر ځای چې د خپل ځان، خپل قلم او خپل ژوند د پرمختګ په لنه کې شي د نورو کارونه شمېري، د نورو د جیبونو حساب کوي او د نورو د پرمختګ پوری شمېري، د دوي پر دې سر خلاص نه دي چې له هر چا خخه چې کوم لوی شخصیت جوړېږي هنځه د ازمون له بتی خخه تېږې، شخصیت په دې نه جوړېږي چې یو به زحمت ګالي او بل به په راحت وخت تېږوي، بیا به په ټولنه کې د دواړو موازنه برابره وي. یو وخت مور په پېښور کې ډېر کتابونه چاپول او بیا به موکابل ته راوړل نو اکثره خلک ډېر خوشاله وو، یو وخت تکړه کړه کتونکي (استاد اسدالله عضنفر) ماته ووبل ((ډېر کارونه کوي او بشه کارونه کوي خلک درته ډېر احترام لري، خو ګوره چې یو شمېر خلک کينې او رخې هم لري یو خه عیبونه په ځان کې پرېږد، چې کينه ګر دې عیبونو ته متوجه شي او ته به خپل کار وکړي که نه وي نو کينه ګر به درته ډېر مشکل پیدا کړي...)) د استاد عضنفر به اوسل دا خبره هېړه وي که به یې په یاد وي خو زما ځکه په یاد ده چې زه عملاً په ژوند کې له دې ستونزې سره مخامنځ شوی یم. له دې لیکنې خخه مې موحه دا ده، چې زموږ په ټولنه کې د ځینو شخصي عقدو له مخې یو منفي کړکېچ را ټوکپدونکي دي او که ددې بحران مزي کش شي نو کېدلای شي پر یو ژور بحران بدل شي. ددې بحران لوړنۍ نښې نښاني په ځینو چاپي او کتنیو رسنیو (ویپانو) کې خرګندېږي او که مخه یې ونه نیول شي کېدې شي پر یوه فرهنگکي

بهران بدل شي. ستونزه په دې کې ۵۰ چې یو شمېر کم لوستي په اصطلاح لیکوال غواړي د خپل شهرت لپاره پر لوېو او مطرح لیکوالو او شخصیتونو غرضي لیکنې وکړي، هغه خوک چې لوې ارادې او لوی پلانونه لري که دا سې ماشومانه جنګ او خواب ته تمدی، نو خپل قیمتی وخت له لاسه ورکوي او لوېو پلانونو ته یې زیان رسی او په ڈامستقیم ډول د کمزوري لیکوال د شهرت سبب ګرځی. زموږ یو شمېر مطرح لیکوال اوں له دې ستونزې سره مخ دې. زه په خپله ددې تجربو یو نچور لرم؛ یو خل یو کمزوري، بل خل متوسط او بل خل یو قوي لیکوال زما د شخصیت پر وړاندې دا سې سپورې لیکنې وکړي، چې د هغنو یوه نښه خه چې خرک یې هم زما په شخصیت کې نه و، له روحی پلوه ډېر ارام ځکه ووم؛ هغه خوک چې د عقدې له مخي یې زما مخالفت ته دانګلې، خومره سهوه شوي او خومره په نا حقه دي او زړه کې مې ویل چې لیکنه توکړې لارې دې چې یو خل تو شوې بیا نه پورته کېږي، ماویل یو وخت به دا اشخاص ډېر پښمانه شي، ځکه انسان د خپل فطري جوهر له مخي یو وخت خپله ملامتي مني. میاشتې لا وټې نه وي چې یوه وویل ((زه د پښتو په جرګه درته پړ یم، هر خه چې ته یې غواړې زه یې منم، حتی پري اچولو ته هم تیار یم)) بل راته له شرمه مخاهمې بدی نه شو، په تليفون کې یې راته وویل: ((استاده زه درته ډېر کوز ګوری یم، ستا کور او دفتر کې مې ستا نمک خوړلې، د شپې ارام نه لرم، که غواړې زه ارام شم زما د لیکنې خواب راکړه، له خواب پرته ما ته هېڅ خوب نه راحي...)) درېیم په جلال اباد کې دفتر ته راغې، ډېر وخت ناست و کله چې نور خلک لارېل نو زما خنګ ته راغې وېل: ((استاده ستا پر

وراندي مې يو دوه کاله مخکي بې ادبی کړي، زه هيله لرم ما وښې....).

دې درې واپو کسانو ته ما نه هغه وخت او نه هم وروسته خواب ورکړ، خواب مې حکمه ورنه کړ چې زه نه غواړم خپل یورو حوي پور چاته په همدي ډول خواب کرم، زه غواړم ملامت ټول عمر زما پوروری پاتې شي.

په دې ورخو کې يو خو بشاغلي غواړي زما او زما خو تنو نورو هبواډپالو افغان ليکوالو پر ضد د ناوره تبلیغ له لارې خان په پنځو کې حساب کړي، يو بشاغلي خو لا په کې داسې هم دې چې تر خپلې مور او پلار وروسته يې تر هر چا ما او زما ملکرو زیات خدمت کړي دې، له يو داسې حالت خخه مو چې دلته يې يادونه ضروري نه ګنهم، تر ليکوالۍ او نور مقامه پورې را ورسو، هغه هم په ګوندي تبلیغ خه چې لا په ليکني تبلیغ کې برخه اخلي، کېدې شي دوى فکر وکړي که دوى هر ډول ادبی ليکنې وکړي دومره قوت به په کې نه وي چې دوى زیات مشهور کړي، خو که پر پښتو ادبی کړيو او ليکوالو پسې بدې راونغارۍ نو بیا خو کېدې شي ډېر خلک د دوى د ليکنو پر ضد عکس العمل وښې او دوى به نو بیا په پنځو کې ياد شي. زه نه غواړم په دې ليکنه کې ددې بشاغلو ګوندي او ليکنیو ویناواوو مستعیم او نامستقیم تبلیغ ته خواب ورکرم، زه غواړم دا ډول اشخاص د یادو شوبيو مثالونو په شکل، خواب کرم خو له ټولو چاپي، ليکنې، اوږدېنې او ګتنېو رسنېو خخه مې دا هيله ده چې د هېڅ هغې ليکنې خپراوي ته لاره اوواره نه کړي چې اساس بې شخصي عقده او رخه وي او هېڅ دول، سیاسې، علمي، هنري او ټولنیز پیغام نه لري. دا ډول ليکنې مثبت او منفي غږګون راپاروی، د سوال او خواب لري يې غږګړي، ورو ورو د یوې

ساري ناروغى بنه نيسى او ڏبرو ليکوالو ته سرايت کوي، په پايله کې زموږ فرهنگي بهير ته درون زيان اروي. دي کې هم هېڅ شک نشته هغه کمزوري ليکوال چې له دي لاري د خپل شهرت په لته کې دي، په وروستي نتيجه کې دوى هم له خپلو دي ډول عملونو خخه پښمانه کېږي، خو هغه پښمانني بیا خه ځکه حکه نه لري چې زموږ د ليکوالو ڏبره انرژي به یې ضایع کړي وي. زموږ ڏبرو پخو ليکوالو ته ڏبر غټه کارونه په مخ کې پراته دي، دوى بايد د غنې په جال کې راګير نه شي. له دي خبرو خخه مې مقصد عام ليکوال او رسنى دي، چې د پښتو ليکوالو تر منځ د هر ډول تکر مخه ونسى که د کوم بشاغلي د صبر کاسه ڏبره ډکه وي نو وخت پر وخت ادبی غونډي، مشاعري، بهironه او د کره کتنې غونډي جوربوي، که انتقاد یې اصولي وي نو هلته دي مطرح کړي که مقابل طرف یې د ځواب وس درلود ځواب به یې وواي او که نه دده انتقاد به خپل ځاي ونسى. تر کومه ځایه چې دي بشاغلو ته خبره زما په خپل ځواب پوري اړه لري زه نه غواړم چې خپله انرژي له کم لوستو، رخه ګرو او شهرت غوښتونکو په اصطلاح ليکوالو سره پر تا ويلو او ما ويلو مصرف کرم، که خه هم د دوى ځوابونه مانه ڏبره اسانه ۵۵، زه چې د افغانستان د ملي ګټو او د هېواد د ځمکني بشپړتیا د مخالفینو خو ګونو جبهو او د هنو له لسکونو ليکوالو سره مقابله کولای شم، نو دا خو تنه خو هغه د چا خبره نسوار هم نه دي. تر موږ مشرانو، پخو ليکوالو او لويو استادانو خخه مو هم هيله ده چې خپلې شخصي ليکني، ستونزې او نور دول ډول زړه بداوي دي رسنيز ډګر ته نه راباسي، ځکه دا ډول ليکني نور زړه بداوي او نور ليدلوري پیدا کوي او په پاڼي کې دهېواد، ملت او ملي فرهنگ ڦغورنه او پرمختګ له موږه پاتې

کېږي، اوس چې د حینو مشرانو ليکوالو دا ډول ليکنې په رسنيو کې ګورو دا یو خواشينوونکی حالت دي او زموږ د ځوان ګلتوري پښت پر سالمه روزنه ناوره اغېز کوي، له خپلو نورو ځوانو ليکوالو څخه چې موره ورته د نېټې راتلونکي هيله لرو، هم غواړو چې د چا پر تائید يا رد دي ليکنې نه کوي، د خپلې ليکوالۍ لپاره دي ډېر لوی او اورده ليدلوري په پام کې ونيسي او ځانونه دي دومره د پوهې، ذکاوت، ملتپالني او ژوند جورونې په پانګه سنبال کړي چې د خپل هبواو او ګلتور له دېسمنانو سره د مقابلي وس بې زیات شي او کينه ګر او رخه ګر يې له برباوو څخه خپل لرمون وخوري.

بابي گله! ستا دليدو په هيله

دا ليكنه پر (۱۳۸۹) کال د بابي صيب د شهادت د خبر په اور پدو
ليکل شوي ۵.

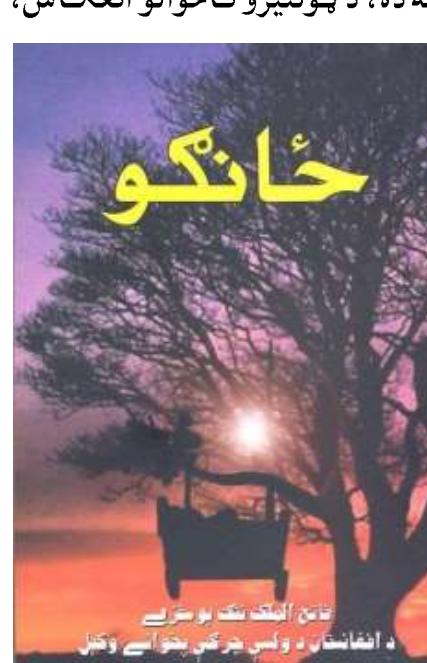

کله چې مې انتہنيست خلاص کړ ، نو پر همدي دردونکي خبر مې
ستړکي ولګېدي ، زره مې وښوید ، بیا پر موريوه بله تکه پروته ،
عبدالمجيد بابي هم راخخه ولار ، د ژوند قافله موڅومره ورو ورو
درولي ، خود مرګ هغه څومره په ځغاسته ده ، هسي خو مرګ له
موږ سره روبدی دی ، موږ هغه بنې پېژنو او هغه موږ د خپلې سزا وړ
ګنهلي يو ، په ډېرو مرګونو موله مرګه ګيله نه ده کړي ، خو په یو نيم
مو خامحاله لوي ذات او دا هغه له کوچنۍ مخلوقاته ګيله کېږي چې
ولې يې دومره مجبور ليدلي يو.

کلونه کلونه وشول چې عبدالمجيد بابی د خپل فرهنگ د غوریدا پر
هڅو بونخت و، ستړۍ و، ستومانه و، د چا یې زنه نیولې وه د چا یې
لاس او د چا لمنه، ټولو ته په زاريو و، چې زموږ دژغور لاره همدا ده،
په نورو لاړو زړه مه خورئ. هغه نور دتل لپاره هر چاته له زاريو
خلاص شو، پريو داسي سفر لاره، چې بيا به هيڅکله رانه شي، خان
يې د ټول عمر لپاره بې غمه کړ، خو مور يې د ټول عمر لپاره د غم پر
ټغر کېنولو. بابی بيا له مور خخه یو ګام دمځه شو، خدای خبر چې
عبدالمجيد بابی پسې به دا ئحل د کوم بل خدمتگار بابی وار وي، د
مرګ کډه زموږ له کلې نه ئې. بابی ګله! هلتہ ستا د ليدو په هيله
ستا یون، نوی ډيلی-هندوستان

په «خانگو» کې کوم فکر زانګي؟

داليکنه پر (۱۳۸۹) کال د «خانگو» کتاب د مخکتنې په وياري
شوي وه.

که موږ تول پښتو ادبیات په تېره بیا شاعري له مانیز پلوه
هلبندی کرو، نود ملي فکر برخه به په کې خورا درنه را خرگنده
شي: د ملي اند دایره پراخه ده، د ټولنیزو ناخوالو انعکاس،
ژپیالنه، ملتپالنه، د
ولسي ولو لو پارونه، پر
تېرو تورو وياري او د
سترو اتلانو څلونه تول د
 ملي فکر په دایره کې
شاملېږي.
په پښتو کې به داسي
ليکوال او یا شاعر د
 ګوتو په شمار پیدا شي،
 چې له دې دایري بهروي،
 نوراکشہ ليکوال د
 همدي دایري په داخل کې
 د خپل فکر او تخيل وزرونه غوروي. دا چې ولې دا دایره دومره
 پراخه ده، دا یوه اساسي پونتنه ده چې کېدی شي له خو

لیدلوريو خواب شي، زما په نظر يې يو خواب دادي چې زموږ په ټولنه کې ملي ارزښتونه، ملي هويت، ملي خپلواکي او ملي ارمانونه، زياتره وختونه تر تهدید لاندي وو او لادي. شعرو او شاعري او په ټوليز ډول ادبیات د محکومیت، محرومیت او اختناق په ړاندي يو ډول غبرګون او بغاوت دی، ملي احساس د ملي محکومیت په بهير کې ډېر را پارېږي. دا چې په پښتو ادبیاتو کې ملي ولوله تر نورو برخو زیاته څلېږي، ددې يو علت دادی چې دلته د متواتر محکومیت لري همداسي غځبدلي پاتې شوې ده. د ساري په توګه د نړۍ ډېر کم قومونه به وي چې د خپلې ژې مظلومیت ته دې شعرونه ووايي، هغوي خپلې ژې سره مينه لري، کار هم ورته کوي، خو شعرونه ورته ځکه نه وايي چې ژيني محرومیت او محکومیت يې لاهجه حالت ته نه دی رسبدلي چې په دوي کې د شعر ولولي را پاروي، خو مود پښتنه ځکه خپلې ژې ته شعرونه ليکو چې له ورایه يې مظلومه احساسو.

زه چې خومره د بناغلي فاتح الملک ننګ یوسفزي له کلام او ليک سره له پخوا اشنا وام او بیا چې مې دده د فکر په (ځانګو) کې وزانګل نولاراته خرگنده شوه چې ننګ صېب د هغو شاعرانو او ليکوالو په ډله کې دې چې زموږ د ملت همدي پرله پسې محکومیت، مظلومیت او محرومیت ته په ځير سره متوجه دي. ننګ صېب همدي محرومیت کړولی، څورولی او ژړولی دي. دده اکثره ليکنې چې موب ګورو، د همدي جبر پر وړاندي يو غبرګون دي.

که چېري زموږ په هېواد کې یو ملي اکثریتی محکومیت او ژینی محرومیت نه واي، نوبیا خو موب (فاتح الملک)، (تڼګ) او (یوسفزی) ته دا ډول اړتیا نه احساسوله. وګورئ یو عجیب ترکیب دي:

(فاتح الملک تڼګ یوسفزی). یو چا دې خاورې ته سترګې نیولې وي، چې موب (د هېواد فاتح) ته اړتیا پیدا کړه، یوه مبارزه راپسې وه چې (تڼګ) مو په کار شو، کوم مغول سره مو رقابت و چې (یوسفزی) ته مو اړتیا پیدا شو. ظاهراً خو دا نومونه یو تصادف بنسکاري، خو خوک چې ددي تصادفاتو ترشا ولاره دی او دا توله نړۍ له تصادفاتو پرته کنټرولوی، هغه ته دا ډول تصادفات مانا نه لري، هغه ته (دم او قدم دواړه په حساب دی). زه چې کله د بناغلي فاتح الملک تڼګ یوسفزی دا (خلور کلمه یېز ترکیبی نوم) ته گورم، ماته په کې تر ظاهري تصادف اخوا د یوه او بده نړي رنځ د علاج یوه نسخه بنسکاري، داسې رنځ چې پېړۍ پېړۍ مو خوروی او ډوبوي، خو لا یې هم موب غوش علاج نه دی کړي. دا چې په (خانګو) کې کوم فکرزانګي دېته به لپوروسته نفوته وکړو، خو دا چې خپله توله خانګو ورته ډالی شوې هغه کوم درد، کوم فکر او کوم سوز دی؟

هغه زړه ته چې د خدائی په مينه پایي
هغې ژې پې ته چې خپله ژې وایي
هغې خړې کې ته چې زې ری د ژوندون وي
هغه رګ ته چې یې وينه د پښتون وي

نو کله چې یو خوک خپل تول کتاب داسې یو ارمان ته ډالۍ
کوي، نو هلتنه سري ته بنه پته لکي چې تګ صيې پر خه شي
تګ کړي او د خه لپاره یې قلم چلولى دی.

د تګ صيې په خپلې وينا چې (په ژوند کې یې تر خوبو
ترخه زيات دی)، د ژوند په داسې یو انډوله بهير کې لیکوال نه
شي کولاني، تصنعي خواړه تولید کړي، خه شي چې په تولنه کې
وي، هغه د لیکوال ذهنی دايرې ته وردا خلېږي، تګ صيې هم
د خپل ژوند په اوږدو کې (ژوند) ته ډېر کم وخت پیدا کړي دی،
که هغه د ژوند ډېر خواړه ليدلي واي، ده غوبنټل که نه غوبنټل
هغه به تري څرګندېدل:

د خوشال خټک له عشقه گفت و ګوي شي

چې په لوښي کې خه وي هغه تري توی شي
زمود یو مرحوم لیکوال (مولانا سيفي صيې) به ويبل: پښتنه
کاليو (جامو) ته حکه کالي وایي چې په کال کې یې يو حل کوي.
نو پښتو ادبیاتو کې چې غنائي يا بزمي برخه د رزمي هغې
په انډول کمه برپښي علت یې دادی چې دلته ددي قوم لیکوال
ژوند ته وزګار پاتې شوي نه دی. تګ صيې که د ولس استازی
وا او که د تنظيمي بهير په تاريخي جبر کې راولار مبارز او يا هم
يو ازاد لیکوال، یو شئ چې ورسه همبشه مل و هغه ملي فکرو
او ملي ولوله وه. چې دده نړدي شپېته کلن سیاسي-فرهنګي
ژوندانه کې یې هېڅکله منکسر حرکت ونه کړ. که خوک د تګ
صيې فکري بهير له پيله بيا تر دې دمه وڅاري، نو پر یوه
مستقيم خط یې عمودي حرکت کړي دی. په تولیز ډول انسان يا

و گپی د پښتو متل په مصداق (ترکانی کلک او تر ګل نازک دی)، خینې کسان د زمانې ناخوالو ته خان نه شي تینګولاني، خو هغه کسان چې د زمانې بادونه یې د فکر لیکې کړي نه کړي، هغه په سترو شخصیتونو کې راخي که موږ د تنګ صیب د ژوندانه د سختیو ټولو پراونو ته پام و کړو، نو په هر ډول حالاتو کې یې د ملي احساس او ملي فکر مستقیم خط همداسې پسې تعقیب کړي دی. دا کار د هر انسان په وس پوره نه دی. دی خبرې ته په پام سره چې د تنګ صیب په لیکوالی کې د ژوند نور ډګرونه هم په بنه ډول حلول شوي او ستر انسانی پیغامونه یې ټولنې ته وړاندې کړي، خو که په ټولیز ډول له فکري پلوه دده پر اثارو غږپرو، نو د ملي فکر برخه په کې تر ټولو برخو درنه ده. دده خپل کرکتیر په حقیقت کې د ملي فکر د دایرې په محور کې واقع دی. د همدي اثر (حائګو) په (ضمير) شري توته کې د (سر) او (زړه) د دوو متضادو کرکتیرونو په مکالمه کې ستر انسانی پیغام پروت دی. ددي لیکنې یا راډیوسي فیچر پیغام دادی، چې مينه او عواطف په پای کې پر زرا او زور بریالي کېږي.

په (نوم ورکي شپون یا نامتو تورکښ شهید) ډرامه کې د (شین خالی) او (شاعر) ډیالوگ د ژور ملي او وطنې احساس خرگندونه کوي. دا ډرامه د شاعر د هغه فطری حالت او د ضمير د حقیقي درد انځورنه کوي چې په ټول وطن کې هېڅ کورنه لري، خودی د ټول وطن دعوه کوي، نه د هغو په شان چې په هې بواس کې هر خه لري خو هېڅ نه لري. دا ډرامه د شاعر هغې

پانگي ته اشاره کوي، چې اکثره شاعران پري ډډه لګوي: «د شاعر بچي د هغه شعرونه دي.»

د (کميس او ژولي) په ډرامه کې د پپروز په کرکتير کې د نيمه ځمکوالی ټولنې د یوه حریص وګړي شخصیت انځوروی او په ډېره جالبه اصطلاح د هغه ناعلاجه ناروغری، ته د (حرص الدرهم) اصطلاح کاروی. دا ډرامه په انسان کې د بولهوسه ناروغيو د ښتړول او مهار لپاره ستر انساني پیغام لېږدي.

(خانګو) چې ددې ټولګي مرکزي ډرامه ده، ټوله ډرامه یوه ستره ملي او تاریخي پېښه انځوروی. ددې ډرامې د مرکزي کرکتیرونونو (بېټ نیکه، نازو انا او میرویس نیکه) په ډیالوګونو کې ستر پیغامونه پراته دي. د نازو انا په دعا کې ستر ارمان پروت دی. د بېټ نیکه او نازو انا مکالمه د یوه ستر، واحد او بریمن ملت روح تمثیلوي.

د (تریګنۍ) په نوم ډرامه خوله ورایه بنکاري، چې د کومې ټولنې زېړنده ده، تریګنۍ د چاترمنځ وي او تسيجه یې خه وي؟ تګ صیب په دې ډرامه کې خورا کمال دا کړي، چې لوړۍ یې د دوو کرکتیرونونو (تور ګل، او (انار ګل) ترمنځ د تریورولی داسې ډیالوګ پیل کړي، چې د تریګنۍ له ناعادلاته منطق سره بشپړ انطباقي لري، لوستونکۍ تر دې حده خان سره کشوي چې وايې ضرور به او س یو څه پېښېږي، خو خبره لاد ډزو پراوته نه رسېږي چې د (جانباز) او (سربان) د تریګنۍ داستان چې (مرچکي) په کې د خپلې چغلګرۍ پرمانه مرج دورولی، پیلېږي. ددې تریګنۍ په بهير کې سرباز او جانباز د یوبل ورونه

وژني او خپله کلونه کلونه زندان گالي، نوکله چې جانباز د خپل برخليک دا غمجنه کيسه (تور ګل، او (انار ګل، ته کوي، هغوي تري عبرت اخلي او دبسمني يې پر دوستي بدلهږي.
د غيرتي مېرمن په ډرامه کې يې د احمدشاه بابا د وخت يو تاريخي روایت په بنکلې هنري ژبه بيان کړي او یو ستر ملي ارمان يې په کې څلولی دي. د عينو نوم، د عينو کارېز له پېړيو راهيسي مشهور دي او له نېکه مرغه چې نن (عینو مېنه) په کندهار کې د نړۍ د یوه متمدن بنارګوټي په توګه نوی جور پدونکي بنارګوټي دي.

همداسي نوري ډرامې چې د ټولو یادول دلته د وخت د کمي له امله ضروري نه بولم. په پاي کې خپلې خبرې رالندوم او وايم له فکري پلوه (ملي فکر) په دې ډرامو کې داسي دي، لکه په شمسي نظام کې چې (لم) وي. له ژبني پلوه دا ډرامې په ډېره پخه، کره، تر ډېره حده په نړه او معياري ژبه ليکل شوي، ليکوال چې خه غونبشي هغه يې په بنه بنه افادة کړي. د ډرامو پيغامونه يې مثبت دي او بنه خولا دا چې د هندي فلمونو په شان مثبت کرکترونه په پاي کې بری موسي او منفي هغه ماتې خوري، دا حالت د لوستونکو په ذهن کې د مثبتو شخصيتونو د روزلو روحیه روزي او لوستونکي په پاي کې د راحت احساس کوي.

پوهاند محمد حسن کاکر

د جگړې پر ټومړۍ ګربنه!

دا لیکنه مې پر (۱۳۸۹) کال په کابل کې د پوهاند صېب
محمد حسن کاکر په یاد جوړه شوي غونډه کې اورولي ده.

کېدلی شي ئينو دوستانو ته به دا پوبنتنه عجیبه وي؛ په
داسي حال کې چې زموږ هبوا د له لکونو، کورنيو او بهرينيو
جنګياليو، جګړه مارو،
جګړه پالو، جنګسالارانو،
طالبانو، جنرالانو،
مارشالانو، کين لاسو او
بنسي لاسو وسلوالو ډک دی
او دا دوه دېرش کاله
کېږي، متواتره جګړه روانه
ده، نوبیا داسي یوې
جګړې ته خه ارتیا ده چې
پوهاندان دي هم په کې
راتاله شي؟ او هغه هم بیا د پوهاند محمد حسن کاکر په شان يو

پوهاند، چې هم د دودیزو علومو او تجربو په بتئي کې پوخ شوي
او هم د عصري علومو داسي پوره تجربه ورسره ده چې د Ҳمکې
او اسمانونو ننداره پري کېدلی شي...

پوهاند کاکر داسې یو خوک دی، چې په لغمان کې د طبیعی علم، چل، هنرا او مهارت له سینده یې او به خبلي او په (ديوه) کلې کې یې د علم د یوې ته سترګې غړولي او هم یې د او سنی، عصری او تخنیکي نړۍ د تمدن د مخکنیانو، امریکا، انگلیستان او نورو کې د عصری علومو په ټولو معیارونو برابري زده کړي کړي دي. یانې دا چې زموږ پوهاند داسې یو پوهاند دی، چې د دودیزو او عصری دواړو علومو په خبره لري. پوهاند کاکر د تاریخ لیکنې د علمي میتولدوزی پر بنست خپلې لیکنې اعياري کړي. دی لکه د Ҳینو نورو په شان د شخصي احساساتو تر اغېزې لاتدي نه دی راغلې، پېښې لکه څنګه چې دی همغسې یې خېرلې، البتہ د یوه تاریخ لیکونکي په توګه یې د پېښو هر اړخیزه شننه او خېرنه خپل حق ګنډی دی؛ نه یې خپل ویارونه په پردو پورې او نه یې پردي توري خپل ځان پوري تړلې دي، شته داسې تاریخ لیکونکي چې کله کله د خاصو سيمه یيزو، قومي او مذهبې احساساتو تر اغېزې لاتدي راځي او پېښو ته له خپل لید لوري ګوري، یو دوه بېلګې به یې راړو: (محمود افشار یزدي) یو ایراني لیکوال دی، هغه د افغانستان په اړه په (۱۲۰۰) مخونو کې د (افغان نامه) په نامه یو کتاب لیکلې دی، په هغه کې یې نه یوازې د افغانستان تول ویارونه په ایران پوري تړلې، بلکې د خداي په خلقت کې یې هم ګوتې وهلي او لیکلې یې دي، چې د افغانستان په غرونو کې کومې طبیعې ونې کېږي هغه هم له ایران څخه باد راړې او دلته شنې شوې دي، هغه په کينه یېز ډول د افغانستان د تاریخ

د مسخه کولو هخه کړي ده. مرحوم کاندید اکاډمیسین محمد ابراهیم عطایی بیا دا کتاب نقد کړي او دده افراطی نظریات یې رد کړي دي، عطایی صیب بیا د افراطی لیکوالو یا تاریخ لیکونکو په جمله کې د یو پښتون لیکوال یادونه هم کوي او وايی چې هغه بیا حمکه او اسمانونه، غرونه او رغونه ټول پښتنه معرفی کړي، د بشر ټول خلقت یې پښتنو ته منسوب کنلی او لیکلی یې دي: ادم عليه السلام هم اصلًا پښتون و، نوم یې همېشه ګل و او په تیرا کې به او سېده.

له دې بېلګو مې هدف دا و، چې په تاریخ لیکونکو کې هم داسې کسان شته چې بنې او کینې افراطی نظریې لري، خو زموږ پوهاند صیب حسن کاکړ بیا له دا ډول افراطی نظریاتو خخه پاک دي، هغه د تاریخ د علمي میتودونو له مخې پر یوه مستقیم خط روان دي، خوايا له دې علمي قوت، سېپختلنيا او دقت سره سره بیا هم د پوهاند صیب د موافقینو او مخالفینو انهو ټول برابر دي؟ دا مهمه نه ده چې پوهاند صیب خومره مخالفین لري، خو دا مهمه ده چې پوهاند صیب خه ويلی دي؟ په شرقی ټولنو کې دا یو دود دی چې کله کله د رښتیاوو پر وړاندې د مخالفینو شمېر زیات وي.

او سر احتمال همغې پښتنې ته چې زموږ دا پوهاند ولې جګړي ته لار او بیا ولې د جګړي لوړې کربنې ته؟

ټولو ته خرگنده ده چې له پخوا خخه د ځینو ګاونډیو او د ځینو پردیپالو په اصطلاح لیکوالو او تاریخ لیکونکو د افغانستان مستقل هویت او حیثیت نه خوبنېدہ او نه یې

خوبنېږي، پر افغانستان د شوروی له یړغل سره سم یو شمېر بهرينيو او د هغو کورنيو اړوندانو ته ددې لاره او اوه شوه چې په منظم او سيسټماتيک ډول د افغانستان پر تاریخ، ويړونو او تېر برم بلوسه وکړي او دا بلوسې لاتراوسه په خپل قوت سره روانې دي، ددې منظم یړغل پر وړاندې ودرېدل د هر چا په وس پوره نه دي، خو پوهاند صېب د امير کړو په خبر چې په یو تن به له سلو جنګا ورانو سره جنګېده، په یوازي څاند د دوي پر وړاندې ودرېدل، هغه څه یې ولیکل چې بلوسګرو ته مناسب څواب و، دا ډول سیاسي، اخلاقې او علمي جرئت د هېږي ټرباني په بېه کېږي. د افغانستان د تاریخ مسخه کوونکي له هرې وسیلې څخه کار اخلي چې زموږ پر دې ډول ملي او علمي شخصيتونو د ژوند ساحه راتنګه کړي؛ په ټولنه کې یې د نشنليست، فاشيست او ژپال په نامه معرفي، په ټولنیزو او سیاسي چارو کې یې فعالیت ور محدود کړي او بیا له دي بېلګې نورو لیکوالو ته هم دا پیغام ولېږي چې که تاسو هم دا لاره تعقیبوي ؎نو برخیک به مو دغسې شي، زموږ اکثره پښتنه لیکوال، سیاستوال او تاریخ لیکونکي زموږ د هېواد د هویت د پتو او بنکاره مخالفینو له خوا د نشنليست او فاشيست له توره دومره وېږي، لکه ملا چې پر چا د تکفیر تاپه ولګوی او یا هم لکه پر سیسيو چې د شاهین د وزر سیوری خور شي، خو زموږ پوهاند صېب د عوامو په اصطلاح د مخالفینو ددي غور و پش په کيسه کې نه دي، هغه د شاعر ددې بیت په مصداق چې:

په چا به بنه په چا به بده لکي
ما د ربنتيا کيسه پوره وکره

خپل حقانيت غخوي او بلوسگرو ته علمي او منطقی خواب
ورکوي. پوهاند صيب د هغو مخالفو بلوسگرو په شان نه دی
چي د چا پر ويار او پرتم بلوسي او يا ورسه رخه لري، بلکي
هغه د خپل تاريخ، خپل ويار او خپل پرتم د مخالفينو پر
وراندي دفاع کوي، په همدي خاطر خويي د يوه مهم اثر نوم:
(رها او دفاع) دی. زموږ پوهاند تياره روښانه کوي او د خپل
تاریخ دفاع کوي، که دده په زړه کې لکه د نورو په شان خيري
واي، نوبیا خوبه يې د (رها او دفاع) پرخای (تورتم او تبری) اثر
ليکلی و. هوکې! يو مدبر، مفکر، نوبنتګر، ناپېيلی، هيرک او
هوبنيار تاريخ ليکونکي او تاريخ پوه باید همداسي وي، لکه
زموږ د پوهاند په شان چې (رها او دفاع) ليکي، نه (تورتم او
تبری). موږ پري ويارو.

او س راھم خپلو خو مشخصو وړاندې زونو ته:
ددې په خاطر چې زموږ نسلونه د تل لپاره د پوهاند صيب
ليکنو ته لاسرسی ولري او په خپل هبوداد کې د هبوداد
مخالفينو پر وړاندي له (رها او دفاع) خخه محروم نه شي، نو:
۱- د پوهاند صيب تول چاپي او ناچاپ اثار دي يو خل بیا په
منظم ډول چاپ شي.
۲- د استاد متفرقه ليکنې دي له پېله بیا تردي دمه
راتهولي، ډلبندي او بیا دي پر يوه وخت چاپ شي.

- ۳- د استاد حینې اثار چې په انگرېزی او یا نوروژیو لیکل شوي وي، په پښتو دې وژیارل شي.
- ۴- د استاد حینې اثار دې د نړیوالو د ذهن د روښاتیا په خاطر په نړیوالوژیو وژیارل شي.
- ۵- د کتابونو پر چاپ سربېره دې د استاد ټول اثار په یوه سی دي (CD) کې خوندي او بیا دې اړتیا وړ شمېر تکثیر شي.
- ۶- د استاد ټول اثار دې په اټهړنېت کې خواره شي چې د نړۍ په هر ګوت کې یې هر مینوال تري ګته پورته کړي.
- ۷- په اټهړنېت کې دې د ټوانو لیکوالو په مرسته د استاد د ژوند، نظریاتو او اثارو لپاره یو ځانګړې وېښانه جوړه شي.
- ۸- او له استاد څخه مو هیله ده چې د ژوند پاتې عمر کې (له بابا ادمه تر دې دمه) د افغانستان یو مشرح تاریخ ولیکي چې زموږ ټوان نسل د هېواد د تاریخ د مخالفینو پر وړاندې د (رنا او دفاع) جوګه شي.

اوسمډومره

د (ودان) اوښکه

دا لیکنه پر (۱۳۸۹) کال د افغانستان او هندوستان د کرکت د ملی ټیمونو تر منځ د شل اوریزه سیالیو پر مهال شوې ده.

(ودان) زما کوچنی زوی، د بسوونځی د لوړگی زده کوونکي، په غونبه خوار خو په عقل پوخ دي، د خپل ټولګي اول نومره دي، هره ورڅي له بسوونځي خخه کورته رائحي نو بسوونکي یې پرمخ د لیاقت ستوري رسم کړي وي، د کتابچې په هره پانه کې ورته بسوونکي، افرین، ډېربنه، Very good او excellent، لیکلې وي. خپلې کورنۍ دندې پرتله له دي چې زه او یا مور یې ورته ووايو وخت پر وخت ترسره کوي. کله چې له بسوونځي راستون شي نوژتر ژره خپله کورنۍ دنده ترسره کړي، وخت حاتته سپما کړي، د دې یو علت شاید دا وي چې دی له ټلویزیون او کمپیوټر سره ډېرہ علاقه لري، په ټلویزیون کې یې ټول هغه چینلونه په نښه کړي چې سپورتی لوې په کې وي او یا کارتوني نشرات لري، زما د ټلېفون څو سیټونه یې په ګډونو خراب کړل، کله چې مې ټلېفون پرې بند کړ، نو ده راته وویل: «د چا زوی چې اول نومره وي پلاړ یې هرڅه ورته اخلي، خير چې ټلېفون راته نه راکوي لیپتاپ راته واخله»، ما وویل کور کې ډیسکټاپ کمپیوټر شته، هغه کاروی؟ ده وویل: «هغه ته ټوله ورڅ سمسور (مشرو رور یې) ناست وي هغه مانه پرېږدي،

ما ویل پرپردی دی، ده ویل نه مې پرپردی، ما ورتہ وویل ئخه که چېرې په کلنۍ ازمونه کې اول نومره شې، نوليپتیاپ درته اخلم، هغه اولنومره شو، نو ما هم ورسه خپله وعده پوره کړه، اوس نو پر لیپتیاپ کمپیوټر دومره حاکم دی چې زه کله کومه پوبنتنه ورڅخه کوم، نو موسکى شي مانا دا چې ته لایپرډبرو شیانو نه پوهېږي. زه یې کله کله مور ته وايم چې دی د کمپیوټر نسل ته خوزه او ته دومره ساده بنکارو، لکه د غره سړی چې بشار ته راشی. هغه راته وايې، ما پوري هم کله کله خاندي ساده ورتہ بنکارو، دوي سره به خه کوو؟

په اکثرو کورونو کې د تلویزیونې چینلنو د بدلو لو واک له کوچنیانو سره وي، خود ډرامو او تفریحی فلمونو پر سره د میندو او ماشومانو ترمنځ کله کله تکر پېښېږي، ما په خپل کور کې درې تلویزیونونه لګولې: یو د ماشومانو په خونه کې، یو په خپله خونه کې، یو په مېلمستون کې او په کتابتون کې مې کمپیوټر ایښې، هدف مې دادی کله چې د ماشومانو او زموږ د ذوق ترمنځ اختلاف رائې، نو چې هر یو د خپلې خوبنې چینل ته لاسرسی ولري. پر دې مابسام چې د افغانستان او هندوستان ترمنځ د کرکېت لوبه مستقیماً بنو دل کېدله، زه خپله خونه کې تلویزیون ته کېناستم، لمر، شمشاد او نورو تلویزیونونو لویه په مستقیم ډول بنو دل، لویه لومړي افغانانو پیل کړه، له هر ځایه تلېفونونه راتلل! استاده! تلویزیون ته کېنې تلویزیون ته، ما ورتہ ویل ناست یم زړه مود خپل هېواد لوبلې ته ډب ډب کاوه، له دعاګانو پر ته مو نور هېڅنه شو

کولانی، مېرمن به مې یوه شبې په پخلنځي کې وه، یوه شبې به
یې زما په خونه کې تلویزیون کاته، کله چې به افغانستان کومه
نومره واخیسته نو دواړو به چکچکې کړي. مېرمن به مې همدا
ویل، خدای خودې افغانستان کامیاب کړي، ډېر غریبان یو،
افغانستان قندول ډېر مظلوم دی. کله چې به د افغانستان کوم
لوبغارې وسوځیده، نو ددې په غږ کې به هم تغیر راغي.

زما مت به یې کېکاړه خدای دې زموږ افغانان کامیاب
کړي، زه به ورته ډوډۍ تیاره کرم یو بنه محفل به ورته ونیسم.
ودان له هغې بلې کوتې رامنډه کړه، اغا؛ اغا دا (سمسور)، او
هيلو (مشره خور یې)، ګوره؛ ما تلویزیون ته نه پرېږدي، غږ مې
کړه وه هلکو پرېږدي ودان، سمسور راغي اغا دی بیا کارتوني
نیسي او (کشتی کج) نیسي موبه هغه نه غواړو، ودان بیا راغي
ګوره اغا نه مې پرېږدي، ودان ته مو وویل رائه ماسره کښه، نن
د افغانستان او هند د کرکېتې مسابقه ده، خدای دې وکړي چې
موږ یې وګټوا زويه که موږ وګټله نو بنه تحفه درته اخلم، هلک
راغي، زما خنګ ته کېناست، بالښت ته یې ډډه ولګوله او سر
یې زما پرولي کېښود، ما یې پرسرو ورو لاس راکښه،
هلک ورو ورو لوبي ته متوجه کېده، ودان تر مازیات پر
کرکېتې پوهېده، ماته یې ویل دوی ژرژر او په تېزه توب نه
ولې؟ ما ویل زويه ولې یې خوهند ډېره تجربه لري هغوي
شپېته کاله کېږي چې دا لویه کوي او موږ او تاسي خودا دی
څلور پنځه کاله کېږي چې دا لویه کوو، ودان وویل: اغا هند کې
کافران دی که مسلمانان؟ ما ورته وویل زويه هند کې اکثریت

هندوان اوسي خو مسلمانان هم په کې شته! ده بیا یوسوپ او سپلی و کېبن، کله چې به لویه د افغانستان په ګټه نه وه، نو دده پر روحیاتو به پوهبدم چې ورو ورو به په کې تغیر راته. دی به کله کله هغه ریفری ته چې سرې جامې یې پرتن وي په په قهر شو، ویل یې خدای خودی دا سورې ډیری مر کړي ټول کار په همده کې دی، دی زموږ دبمن دی، ما ویل نه زویه هغه خو ریفری دی، ده ویل نه د توب مخه نیسي. ربستیا هم خو ځله داسې وشول چې د افغانانو توب د ریفری ترڅنگ تېر شو او هغه به ئان بچ کړ. مېرمن خومې چې خوشېبې نوره لوبه وکتله ویل یې زه د لیدو تاب نه لرم، که کوم بشه زېری و ما باندې غږ کړئ، افغانانو هند ته (۱۵)، منډی هدف و تیا که. کله چې هندیانو لوبه پیل کړه، نو دا وخت ډوډی هم تیاره شو، نو ما ویل چې لویه خلاصه شوې نه وي، ډوډی نه خورو، زه او ودان کرکښت ته ناست وو او هیله، سمسور، سوله او مور یې په خپله خونه کې، کله چې به افغانانو کوم هندی لویغاری اوست کړ، نو ما او ودان به چکچک و کړ، ټولو به یو خل زموږ خونې ته رامنډه دا به یو بشه زېری و، خود لویې حالت ته مې چې کتل، د افغانستان د ګټې چانس ورو ورو کمېده، د ودان وضعیت هم ورو ورو خرابېده، پر ما یې هم دېر بد تاثیر کاوه، کله چې د لویې د پای شېبو ته رانډې شو، نو د ودان حالت نور هم خراب شو، یو وخت چې ورته متوجه شوم، د هلك په سترګو کې د اوښکو ډنه را خرګند شو ورو ورو یې د بنې سترګو له کونجه یوه اوښکه را ووتله؛ ما ویل زویه خیر دی بل ځل یې تري ګتمو

کله یې پرپردو، دا خو اول حل دی، دې وخت کې مې مېرمن
 (ارین یون سوله کشره لور مې سمسور (مشر زوی مې) تول
 زما خونې ته راغلل، مېرمن مې وویل وش افغانستان قندولک
 بايلوله! ما ویل بېچاره گانو ډېر زور وواهه خوهېچاره نه وه،
 دې وخت کې سمسور او سوله ودان ته متوجه شول، یو دم دواړه
 په خندا شول، او هودان خو ژاري ودان ژاري، چکچک یې کړ،
 د ودان په سترګو کې نوري اوښکې هم راغلي، شونه یې مرۍ
 مرۍ شوي، ګوره اغا کنه ما باندي ريشخند وهي اپر هغوي
 په ټهر شوم، چوب شئ غلي شئ، تاسي خونه پوهېږي، دا خو
 مې ھونبیار زوی دی، په خپل هپواد یې زړه خفه شوي، دی خو
 دومره تکره سړی دی، چې هم په صنف کې اول نومره دی او هم
 خپل هپواد ورباندي ګران دی تاسي په دې خبرو خه پوهېږي،
 دی خو په هر خه پوهېږي، دی چې له خيره غتاشي په کړکېتې
 تېيم کې یې داخلوم، ټولو هندوانو ته به ماتې ورکوي، بیا به یې
 و ګوري، مور یې هم پر هغوي په ټهر شوه دواړو ودان مچ کړ، د
 لاسه مو کړ، غېږ کې مې ونيو ما ورته وویل زویه تاته بنسې ډېږي
 تحفي اخلم او دې نورو ته هېڅ شى نه اخلم پري چې دوي ته بنسه
 زور ورکړي.

څو شبېي وروسته ډودۍ ته لارو، خو ډودۍ هېچا ته خوند ور
 نه کړ، ډېره ترخه راباندي تمامه شوه، زه خپلې خونې ته راغلم،
 لړه شبېه وروسته ودان خپل قلم او کتابچه راواخیستل او د
 خپلې کورنې دندې پر لیکلو یې پیل وکړ. هلک بیالکه چې د
 کړکېتې کوم خیال کې تللى وي، څو شبېي وروسته بیا سولې او

سمسور چغه کړه، اوه ودان ژاري ودان ژاري، ورمندې مې کړه،
 بیا پر هغوي سخت په قهر شوم، دواړه مې له غورونو ونیول په
 خپلو بسترو کې مې خملول، چوب شئ بې ادبو، ودان په سلګو
 و، ګوره اغا دوى په ما ریشخند وهي، نور نود خبرونه و د زړه
 له درده يې بنه په خوت خوت وژړل، خپله کتابچه يې لاندې
 مخي ته نیولي وه، کله چې کتابچې ته متوجه شوم، نود اوښکو
 څاخکو د پنسل کربني سره ګډي کړي او توري ليکي يې د پانې
 بېلاپلې برخو ته غټولي وي، غېږ کې مې ونیو خپلي خونې ته
 مې راړ، ډاډ مې ورکړ، ما ویل زویه ته چې لې غټاشې په
 کرکېتې تېيم کې دې داخلوم، ټولو ته به له خیره سره ماتې
 ورکوي، د افغانستان غچ به له خیره اخلي، د رخصتى پر ورخ
 به درته ډېري تحفي اخلم، هر شى چې ته غواړي هغه به درته
 اخلم، د هلك په وښتنو کې مې ورو ورو ګوتې وھلي، يو
 وخت ماشومانه خوب هغه په غېږ کې نیولي و، پر ما هم د
 پړشانۍ داسي خوب راغى چې له پرېمانه نهیلو سره مل و،
 ودان خپلي اوښکي وڅخولي، خوما او موري خپلي ګرمي
 اوښکي خپل زړه ته تېري کړي او هېچا هم ونه ليدلې.

د (ضمیر) پر مرینه ضمیر لړزېږي

دا یادښت د څوانيمرگ ليکوال (احمد ضمیر علم دوست) پر
مرینه پر (۱۳۸۹ ل) کال ليکل شوي دي.

کله چې په یوه ټولنه کې (ضمیر) ژوندي وي، نو هغه ټولنه پري
روښانه وي، خو کله چې ضمیر مراوى شي، په ټولنه کې د

عدالت و رانګې هم تتي
شي زموږ (احمد ضمیر علم
دوست) هم زموږ د ټولنې د
څوان کهول لپاره یوه رينا وه
او یوه ځلاوه؛ هغه هم
(احمد) و، هم (ضمیر) و او
هم (علم دوست) و، پر یوه
وخت خدای (ج) موږ له دربو
نعمتونو بي برخې کړو.
(ضمیر) د خپل (ضمیر)

په رينا کې د خپل ولس د سوکالي لپاره ډېر «لور خيالونه» او
((ژور فکرونه) لرل، خود مرگ قاصد هغه خپل لور (فکر) او

(تفکر ته پر بنبود، د هغه د ميني او فکر خزانه همداسي
ناسپولي پاتي شوه. اوس نود (ضمير) لارويان پرته له دي چي
خپل (ضمير) ته د دعا لاسونه پورته کري او مهريانه کورني ته
بي د لوی خدای (ج) له درباره د لوی زغم هيله وکري، نور هېڅ
بي په وس کي نه شته، کنه خوتمول پوهېږو چې بي (ضمير)
ژوند خومره گراندي او سړي له کومو تيارو سره مخامخوي.
لوی رب دي د (ضمير) د فکر او خيال ډيوه په دي نړي، او د ابدی
ژوند ډيوه دي ورتنه په فردوس جنت کي بله لري.

د (ضمير) په مينه

يون

جنگ او فرهنگ

په افغانستان کې

داليکنه مې پر (۱۳۹۰) ل کال د سارک هېوادونو د ليکوالود
ټولني په غوبښته د هغوي له خوا یورابلل شوي علمي سيمينار
ته ليکلې او ورلېبلې وه.

جنگ او فرهنگ د مانا او محتوا له مخې دوه متضادي کلمې دی. فرهنگ د یوې ټولني يا یوه ملت د ټولې مادي او مانيزې شتمني، یوه مجموعه ګنډ کېږي او جنگ بیا داسي پدیده ده چې د یوه ملت ټوله مادي او معنوی شتمني له منځه ورلای شي. د جنگ او فرهنگ پر معنوی تضاد هغه ملتونه ډېر پوهېږي چې د غني فرهنگ خاوندان وو، خو جنگ ورڅه دا ټوله شتمني لوټلي وي. موږ (افغانان) د اسيا په زړه کې هغه ملت یو چې لرغونی ګلتور او تاریخ لرو، خود پېړيو په اوږدو کې جګرو زموږ د فرهنگ اکثره فزيکي او معنوی شتمني داسي له منځه وړي چې او سې یوازې د کتابونو په پابلو کې نومونه ګورو. ان دا چې دا نومونه او ویارونه لاکله کله د شک تروهم او وېږي لاندې هم رائې.

په افغانستان باندي د عربو، چنګېزيانو، انګرېزانو، روسانو او غربیانو د یرغلونو او د هغو په راندي د جنګېدونکو افغانانو د جګرو له امله په متواتر ډول د افغانستان ډېره زياته

کلتوري شتمني له منځه تللي، چې ددي ټولي له منځه وړل شوي شتمني خپل ددي لیکنې په وس کې نه دي، خوزه غواړم د خپل نسل او خپلې زمانې د یوه شاهد په توګه هغې کلتوري شتمني ته اشاره وکړم، چې له ۱۹۷۸ (ع) کال بیا تر (۲۰۱۱ ع) کال پوري یا په بشپړ ډول له منځه تللي یا زیانمنه شوي ده. زه د هغو افغانانو په ډله کې یم چې د تېري (۳۳)، کلنۍ جګړې په ټول بهير کې په افغانستان کې پاتې شوي یم ما د جګړې هر ناتار په خپلو سترګولیدلی او د جګړې ډېرې ناخوالې مې په خپله لمس کري دي. د همدي درې دېرش کلنۍ جګړې په ترڅ کې چې به هر کله د جګړې اور زموږ هر فرهنگي ميراث ترستوني تېر کړ، نوزما پر زړه به لمبې شوي، قلم او کاغذ به مې رواخيست او هغه پېښه به مې ثبت کړه. د همدي جګړه یېزو کلونو په بهير کې مې (د افغانستان فرهنگ ته اوښتني زيانونه)، (د مغزاونو فرار)، (کلتوري یون) او (افغاناني اوسنې رسنې)، بېلاړل اشار ولیکل. په دې اشارو کې اکثرو هغو فرهنگي ميراثونو ته کتنه شوي چې د جګړې له امله یا بېخې له منځه تللي او یا هم زيانمن شوي دي. په دې لیکنه کې زه غواړم د افغانستان فرهنگ ته د اوښتو زيانونو یو نچور وړاندې کړم او په دې کې مې پېغام دا دی چې نړيوال زموږ پر فرهنگ د راغلي غمېزې له حجم او خرنګوالي خخه خبر شي، بل پېغام مې دادې چې نړيوال د نړۍ په هر ګوت کې چې وي بايد د هر ډول جګړې مخنيوی وکړي او بل پېغام مې دادې چې فرهنگي شتمني که څه هم د دنيا په هر ګوت کې رامنځنه شوي وي، د ټول بشريت ګډه

پانګه ګنډل کېږي؛ د ساتنې او پالنې لپاره یې بايد ټول په ګډه کار وکړي. افغانستان فرهنگ د تېرو د پرشو کلونو په ترڅ کې دومره زیانونه زغولي چې که پر هره برخه یې بحث وکړو جلا جلا اشارې پرې ليکل کېدی شي، خوزه به دلته یوازې مهمو زیانمن شویو فرهنگي میراثونو ته په لنډیز سره اشاره وکړم:

۱- بنوونځی:

بنوونه او روزنه د یوه هېواد د فرهنگ اساس جوړوي. کله چې په افغانستان کې جګړه پیل شوه، نو تر ټولو لوړۍ او سخت ګوزار یې پر همدي بنوونځيو وکړ. له (۱۹۷۸) ع، کال خخه چې په افغانستان کې ګرمه فزيکي جګړه پیل شوه، بیا تر (۱۹۹۲) ع، کال پوري په افغانستان کې د ټولو بنوونځيو شمېر د او وزو (۷۰۰۰)، په شاوخوا کې وو. د خوارلس کلنې جګړې په ترڅ کې ددې بنوونځiolه جملې خخه درې زره پینځه سوه (۳۵۰۰) بنوونځي وسوحوں شول. دا (۳۵۰۰) بنوونځي اکثره د هېواد په کليوالو سيمو کې وو چې د (داکټر نجيب الله) حکومت له کنتروله وتي وو او د (مجاهدينو) تر کنترول لاندې ساحه کې وو. کله چې د (داکټر نجيب الله) حکومت ړنګ شو، مختلف او متفرق (مجاهدين) په بساړونو خواره شول، نو په بساړونو کې پاتې بنوونځي هم اکثره له همغه برخليک سره مخامنځ شول؛ یا ړنګ او یا هم زیانمن شول، د پاتې بنوونځيو ايله نيمایي برخه په نسبې دول پرانیستې پاتې شوه چې په هغو کې هم درسي کیفیت ہېرتیټو. دې دورې نېړدې خلورنیم کاله دوام وکړ،

وریسې د طالبانو رنځ او کړ او راغۍ، هغونو هغه پاتې بنوونځي هم په بله بنه واپول، د بنوونځيو درسي نصاب يې له عصرې علومو خڅه ديني علومو ته واپوه، نړدي یوولس سوه (۱۰۰)، بنوونځي يې پرسوچه ديني (مدرسو) واپول. په دې ډول په افغانستان کې د هر سیاسي نظام په بدلون سره د پوهنې بنستونه زیانمن شول او دالړۍ تر دې دمه روانيه د.

د نارسمی ارقاموله مخې یوازې له (۱۹۷۸) خڅه تر (۱۹۹۲) کال پوري لې تر لړه د اوه نیم مليونه (۷۵۰۰۰۰) افغانانو د باسواده کېدو مخه نیول شوي. له (۱۹۹۲) خڅه تر (۲۰۰۰) کال پوري هم د همدموره کسانو د باسواده کېدو د مخنيوي انکل کېدى شي. دا هغه معنوی زیان دی چې د یو بشپر نسل زمانه په غېر کې نیسي او جبران يې هم همدموره وخت او په مليارډونو ډالرو مالي لګښت ته اړتیا لري. که خه هم له (۲۰۰۱) خڅه بیا ترنه پوري د افغانستان د معارف په ډګر کې ډېر پرمختګ شوي؛ او سپه ټول افغانستان کې لې تر لړه یوولس زره (۱۱۰۰)، بنوونځي فعال دي چې نړدي اته اعشاریه درې مليونه (۳۰۰۰۰)، زده کوونکي په کې زده کړه کوي او له هغې جملې خڅه (۳۰) په سلو کې يې نجوني دي. د خصوصي بنوونځيو د جورولو زمينه هم برابره شوي چې شمېر يې او سپه ټول هېواد کې نړدي خلور سوه (۴۰۰) خصوصي بنوونځيو ته رسېږي. دې سره سره د افغانستان په زیاتو سيمو کې او سه هم د بنوونځيو د سوځونې لړۍ روانيه ده. د همدي تېرو لسو کلونو په ترڅ کې لې تر لړه تر دوه سوه (۲۰۰) زيات

بنوونخی سوچول شوي او همدا اوس (۲۲۱)، بنوونخی تپلي دي. د هېواد په زياتو سيمو په تپره بيا په جنوب، جنوب لويدیع او ختيح کې د وهم وپره خوره ده، په دي يادو سيمو کې د دوه نیم مليونه (۲۵۰۰۰۰۰) هغو ماشومانو د زده کړي مخه نیول شوي چې همدا اوس بايد بنوونخیو کې پر زده کړو بوخت واي. د افغانستان پر معارف دا ناورین اوس هم روان دي، جګړي د تمدن او پرمختګ، په تپره بيا د پوهنې پر پرمختګ سخت ګوازار کړي او کوي یې. افغان ماشومان یې نه یوازي له پرمختګ، بلکې له خپل اساسی حق (تعلیم) خخه هم محروم کړي دي. د نړۍ په کوم ګوت کې به داسي پېښې کمې رامنځته شوي وي چې ماشوم دي د تعلیم په خاطر د ژوند له حق خخه محروم شوي وي، خو افغان ماشومان دېر خله په دي «ګناه» چې ولې مو قلم او کتاب په لاس کې دي، بنوونخی ته روان یاست، وژل شوي، تېزاب پري پاشر شوي او د بدنه غږي یې پري شوي دي. داسي دېري ترازيکي پېښې لرو چې دلته یې بیان د دي لیکني له او سېلې خخه وحې.

۲- د لوړو زده کړو موسسې او علمي مرکزونه:

د بنوونخیو ترڅنګ د هېواد علمي مرکزونه او د لوړو زده کړو موسسو هم پراخ زيانونه وزغمل، خو دا زيانونه د بنوونخیو هغو په انډول دېر زيات نه وو. د لوړو زده کړو مرکزونه اکثره په لويو بناړونو کې وو. په افغانستان کې د خوارلس (۱۹۷۸) - ۱۹۹۲، کلنې جګړي اور اکثره پر کلیوالو سیمو متمرکزو، خو

(۱۹۹۲-۱۹۹۵) کلونو کې بیا جگرپه لویوبنارونو کې زیاتی گرمې وې، د همدي کلونو په ترڅ کې د هبوا د لوروزده کړو موسسو او نورو علمي مرکزونو خورا درانه زیانونه وزغمل. یوازې کابل پوهنتون لېټر لېټر (۲۱) ملیونه درسي ساعتونه ضایع کړل او (۵۰) ملیونه دالر مالي زیان یې وزغمه. کابل پلتختنیک، ګن شمېر ولايتی پوهنتونونو مسلکي انسټیتیونو، د بنوونې او روزنې موسسو او نورو روزنیزو مرکزونو خورا درانه زیانونه وزغمل، تر (۵۰) زیات د اسې علمي مرکزونه وو چې په تولیز او نسبې ډول یې زیانونه وزغمل، کدونه یې له لاسه ورکړل او د لسګونو زره محصلینو په درسي سیستم کې یې اخلاق راغي. د طالبانو د حاکمیت په بهیر کې بشئینه قشر له تحصیلی بهیره حذف شو او په درسي نصاب کې اخلاق نور هم پسې زیات شو. د طالبانو نظام تر سقوط وروسته له (۱۲۰۰) کال راهیسې بیا تر (۲۰۰۱) کال پوري د تول هبوا د په تحصیلی موسسو کې نوي ساہ پوه شو، پخواني علمي مرکزونه یوځل بیا ورغېدل، نوي پوهنتونونه او نوي علمي مرکزونه جوړ شول.

اوسم د تول هبوا د کچه د دولتي پوهنتونونو شمېر تر (۲۱) اوپي او د بنوونکو د روزنې او نورو لوروزده کړو د موسساتو شمېر هم تر (۱۰۰) اوپي. د نويو قوانینو پر اساس د لورو زده کړو خصوصي پوهنتونونه او موسسي هم د فعالیت حق لري. د تبرو لسو کلونو په ترڅ کې اوسم په مرکزا او ولايتونو کې خصوصي پوهنتونونه او د لورو زده کړو تر (لسو) زیاتې

موسسيې جوړي شوي دي. اوس د ټول هېواد په کچه د لوروزده کړو په موسیسو او پوهنتونو کې ترسل زرو (۱۰۰،۰۰۰)، زيات محصلین زده کړه کوي، چې نجوني او هلکان دواړه په کې شامل دي. له لس کلن چتک پرمختګ سره سره بیا هم د هېواد په بېلا بلو سیمو کې لاهم د وهم او ډار سیوری خوردي او د امنیت په خرابې دو سره د ټولو پرمختګونو د له منځه تللو و پړه شته.

۳- فرهنگي ټولني او کتابتونونه:

په افغانستان کې د (۳۳) کلنې جګړې په ترڅ کې په سلګونو دولتي او نادولتي فرهنگي ټولني زيانمنې شوي دي. جګړې د فرهنگي پرمختګ سرعت کمزوري کړي او د ګنو لیکوالو او فرهنگيکانو د راتوکې دو زمينه یې له منځه وړي ده. که خه هم (۱۹۷۸-۲۰۰۰م کال) پوري په افغانستان کې د ازادو فرهنگي ټولنو شمېر ډېر زيات نه وو او اکثره فرهنگي ټولنو رسمي یا دولتي بنه لرله، خو بیا هم په نارسمی ډول حینې فرهنگي ټولني موجودې وي چې فرهنگي کارونه یې کول، کتابتونونه یې لرل او روزنيز مرکزونه، خو جګړې د فرهنگي فعالیتونو زياته برخه زيانمنه کړه. یوازې د (۱۹۹۲م کال د خو ورځنيو جګړو په ترڅ کې د هېواد د لویو علمي مرکزونو اکثره کتابتونونه لوټ شول. کابل پوهنتون چې په هېواد کې یو لوی مرکزي کتابتون درلود، نېدې دوه مليونه (۲،۰۰۰،۰۰۰) ټوکه کتابونه یې په خو ورځو کې لوټ شول. یوازې د کابل نبار

په بېلابېلو کتابتونونو او کتابپلورنځیو کې (۲۰) ملیونه توکه کتابونه له منځه یوړل شول. د افغانستان په بېلابېلو ولايتونو کې د ټولوله منځه وړل شويو کتابونو شمېر تر دي هم زيات دی. د ټول تال پنځوں مليونو (۰۰۰،۰۰۰،۵۰) توکو کتابونو له منځه تګ، کېدی شي د یوه پرمختللي هېواد لپاره ډېره غته ضایع نه وي، ځکه هلته کېدی شي د خو عنوانو کتابونو عمومي شمېر مليونونو توکونو ته ورسېږي، خو په افغانستان کې له تعليمي کتابونو پرته چې شمېريې لکونو توکو ته رسېږي، نور اکثره کتابونه له (۵۰۰-۵۰۰۰) توکو په شمېر چاپېږي، نود دومره کتابونو، کتابتونونو، فرهنگي مرکزونو له منځه تګ او زيانمنېدل خورا دروند فرهنگي زيان دي. له (۱۹۷۸-۲۰۰۰) م کال پوري د افغانستان فرهنگي ډګر ته خورا درانه زيانونه رسېدلې، خوله نېکه مرغه د ټرو لسو (۱۰۰-۱۱) کلونو په ترڅ کې افغانستان په فرهنگي ډګر کې ډېر پرمختګ کړي دي. او س د ټول هېواد په کچه تر (۵۰۰) زياتې ازادې فرهنگي ټولنې فعالیت لري چې ځینې یې خپلې ازادې رسنۍ هم لري، د دولتي فرهنگي ټولنوا او مرکزونو شمېر هم سلګونو ته رسېږي، د کتابتونونو شمېر خواوس زرګونو ته رسېږي. او س د هېواد اکثره علمي، تعليمي او فرهنگي مرکزونه کتابتونونه لري. په لسګونو لوېې چاپخونې او په سلګونو چاپي خپرنې موسسي فعالیت لري، چې که چېري بیا پري د جګړې سیوری راخور نه شي او افغانستان په همدي ډول فرهنگي پرمختګ وکړي، کېدی شي ډېره هيله ورته پیدا شي.

۴- مسلکي کادرونې: افغانستان کې له (۱۹۷۸-۱۹۹۲م)

کلونو پوري داسې حکومتونه وو، چې کمونيستي افکارو ته یې تمایل درلود او چې د شوروی اتحاد ملاتر ورسره و، په دي دوره کې د خلورو سیاسي مشرانو په مشري، خلور حکومتونه رامنځته شول، چې په مجموعي ډول دا ټول حکومتونه له اختناق سره ملګري وو، فکري ازادي او ديموکراسۍ په کې نه وه، هر حکومت له حکومتی وسایلو او زور څخه اعظمي گته اخيسته او خپل وسلوال او ناوسله وال مخالفین یې څيل. دي حالت خوارلس کاله دواه وکړ. د هېواد یوزیات شمېر کادرونې یا زندانونو کې واچول شول او یا هم د هېواد پربنبدو ته اړ شول، د دي خوارلس کلن جنګ په اوږدو کې نړدي پنځه مليونه (۵۰۰۰۰۰۰) افغانان مهاجر شول، په دي کې هم یوزیات شمېر هغه افغانان شامل وو چې د لورو او مسلکي زده کړو خاوندان وو. په دي بهير کې یوازي د کابل پوهنتون نړدي (۲۰۰) تنه استادان یا زنداني شول یا ووژل او یا هم مهاجرت ته اړ شول، په همدي مقیاس د هېواد د نورو علمي مرکزونو مسلکي کادرونې هم محاسبه کېدی شي. په مجموعي ډول په دې خوارلس کلن بهير کې نړدي پنځوس زره (۵۰۰۰) مسلکي کادرونې یا مهاجر شوي یا یې څيل مسلک پري اينښي، یا زنداني شوي او یوزیات شمېر یې وژل شوي دي. د افغانستان په شان یو هېواد لپاره چې دا مهال یې ايله په سلو کې (لس)، کسان د لیک لوست خاوندان وو، د دومره زیات شمېر کادرونو له لاسه ورکول یونه جبېره کېدونکي زيان و. د

همندي (۱۹۷۹-۱۹۹۲م) کلونو په بهير کې د حکومت مخالف څواکونه چې د (مجاهدينو) په نامه يادېدل هم د حکومت په شان د مسلکي کادر ونو په وزني صرفه ونه کړه، دوى هم په زرگونو مسلکي افغانان له حکومت سره د همکاري او (چې افکارو) د لرلو په تور ووژل، په تپه بیا بنوونکي د هغونه بنوونکو شمېر چې د مجاهدينو يا حکومت مخالفو څواکونو له خوا په همندي موده کې وژل شوي (۳۰۰۰) تنوته رسپري. دې ډلو په لغمان ولايت کې پريوه ورخ (۹) تنه بنوونکي د تدریس په تور ووژل. هغه مسلکي افغانان چې پاکستان ته مهاجر شوي وو هغوي هم د ترور له بلا خلاص نه شول، خرگنده بېلګه یې نوميالي افغان فيلسوف (پوهاند سيد بهاالدين مجروح) دې چې په (پېښور) کې ترور شو. کله چې دا ډلي پر (۱۹۹۲م) کال پر کابل بساړ او نورو لویو بساړونو راشپوه شوي، نود لوټ او تالان یوبې مثاله حالت رامنځته شو. یوازې په کابل بساړ کې یې (۲۵) زره کسان ووژل، دا مهال یو خل بیا د عامو افغانانو او مسلکي کادر ونو د فرار لړي پیل شوه، افغانستان یو خل بیا په زرگونو مسلکي کادر ونله لاسه ورکړل. (خلورنیم) کاله دي حالت دواړ وکړ. دې پسي د طالبانو دواکمنۍ لړي پیل شوه، هغوي بیا په زرگونو مسلکي کادر ونله دندو لري کړل او پرخای یې طالبان او ملايان مقرر کړل. طالبانو یوازې او وه دېرش زره (۳۷۰۰۰) بسچينه ماموريينې، چې اکثره یې بنوونکي او د لوروزده کړو خاوندانې وي، له دندو ګونبه کړي او پرکور یې کېنولې په دې ډول هغه ناتار چې له (۱۹۷۸ع) کال خخه تر (۲۰۰۰م) کال

پوري د افغانستان پر کادري تولنه خورو، د طالبانو نظام په سقوط سره پای ته ورسپده. له ۲۰۱۱-۲۰۰۱م، کال پوري اوس د افغانستان په کدری برخه کې ډپر پرمختګ شوي، نه یوازې د هېواد په داخل کې پوهنتونونه او د لورو زده کړو نور مرکزونه ورغول شول، فعال شول او زيات شول، بلکې اوس هر کال تر د وو زرو (۲۰۰۰)، زيات افغانان د لورو زده کړو؛ لیسانس، ماسترۍ، او دوکتورا لپاره نورو هېوادونو ته لېږل کېږي. هغه افغان مسلکي کادرونه چې د بېلاږلو یادو عواملو له امله مختلفو هېوادونو ته مهاجر شوي وو، د زرگونو په شمېر برته خپل هېواد ته راستانه شوي، خوبیا هم افغانستان ته لا ډېر زمانی واتن پاتې چې خپله کادری خلا ډکه کړي.

۵- رسنۍ: په افغانستان کې د (۱۹۷۸-۱۹۹۵م) کلونو تر منځ افغانی رسنۍ په پرله پسې دول زیانمنې شوي. د همدي کلونو په بهير کې افغانستان کې ازادې رسنۍ نه وي، اکثره دولتي رسنۍ وي او پر هغو باندې هم فکري اختناق واکمن و پر (۱۹۷۸م) کال په تول هېواد کې یو سراسري تلویزيون او یو یو عمومي راه یو خپروني درلودلي، وروسته بیا محلی دولتي را ډیو تلویزيونونه چې همغه مرکزي نشرات او یو څه خپل محلی نشرات یې درلودل، فعال شول، دا وخت په تول هېواد کې د چاپې رسنیو شمېر تر (۲۰۰۰) عنوانو اوښته خو په تولو رسنیو کې د حاکم نظام افکارو انعکاس کاوه. پر (۱۹۹۲م) کال چې جهادي ډلي کابل بنار او نورو لویو بنارونو ته داخلې شوي،

نو د نورو دولتي تاسيساتو د زيانمېدو ترڅنګ، ټولو رسنیو په تبره بیا دولتي راهيو ټلویزیون تاسيساتو ته خورا درانه زيانونه واوبنتل چاپي رسنی اکثره په تپه و درېدلې، د دولتي راهيو ټلویزیون اکثره تاسیسات له منځه لارل، د بېلګې په توګه د غزنی ولايت د راهيو ټلویزیون تاسیساتو، ودانیو او تجهیزاتو یو نیم مليون، د مقر ته یو مليون ډالره، د پکتیا ولايت ته یو مليون ډالره، قلات ته یو مليون ډالره، کندھار ته یو مليون ډالره، هلمند ته یو نیم مليون ډالره، هرات ته نیم مليون ډالره، فراه ته نیم مليون، نیمروز ته نیم مليون او ننګرهار راهيو ټلویزیون ته دوه مليونه ډالره زيان واوبنت، همدارنګه نورو سیمو کې همدا ډول زيانونه، په مجموعی ډول پر لویو بساړونو باندې د جګړې د راغلي ناتار له امله په ټول افغانستان کې د راهيو ټلویزیون، ودانیو، تاسیساتو او تجهیزاتو ته ۲۵۲ مليونه ډالره زيان اوښتی. د ۱۹۹۲-۱۹۹۵م کلونو په بهير کې د راهيو ټلویزیون اکثره پروګرامونه په تپه و درېدل او ډېر کم نشراتي فعالیت یې درلود. په لسکونو مامورین، انجینیران او مسلکي اشخاص یې مهاجرت ته اړشول او خینو نورو یې خپلې دندې له لاسه ورکړي پر ۱۹۹۶م کال طالبان واک ته ورسېدل، د دوی واک پر رسنیو یو بل ګوزارو، طالبانو پر رسنیو چورلت بندیز ولګاوه، په تبره بیا پر تصویری رسنیو په چاپي رسنیو کې هم د زیرو حوا اجسامو د عکسونو خپرېدل منع شول، یوازي د (شريعت غږ) په نامه یوې سراسري راهيو، خو محلې راهيو ګانو او د ټول هېواد په کچه تر (۲۰)، عنوانو پوري

چاپي خپرونو فعالیت درلود. راډيوګانو یوازي مذهبی تراني، خبرونه او د طالبانو د نظام د چارواکو نظرونه خپرول، چاپي رسني هم همدغه شان وي. د افغانستان د رسنيو په تاريخ کې تردي بله تنگه دوره نه ده تپره شوي. د طالبانو د نظام د سقوط په وروستيو شپو ورخو کې د امريکائي الوتکو د بمباري په وجه د راډيو تلویزیون تاسیساتو ته نور زيانونه هم واوبنتل او د زيانونو لري، تر همغه وخته راورسپده.

کله چې د طالبانو نظام رنګ شو، د افغانی رسنيو په تاريخ کې بې ساري پرمختګ خرګند شو. د رسنيو قانون جوړ شو او د هغه په رهنا کې او س په هبوا د کې، ډول ډول چاپي، غږيزي، انځوريزې او اټرنېټې رسني فعالیت لري چې د کميته له پلوه په کې ډېرزيات او د کيفيت له پلوه هم په کې پامور پرمختګ شوی دي.

اوسمه ډټول هبوا د کچه په دولتي راډيو تلویزیون سربېره چې په مرکزا او ولايونو کې خپروني لري، تر (۴۰) زيات شخصي تلویزیونونه فعالیت لري. (۱۳۰) اف ام خصوصي راډيوګانې په ډټول افغانستان کې فعالې دي، چاپي رسني تر (۱۰۰۰) عنوانو اوږي او د اټرنېټې وېبپاڼو شمېر هم سلګونو ته رسېږي، که خه هم له کمي او کيفي پلوه خورا پرمختګ ليدل کېږي، خوبیا هم د افغانستان د رسنيو او سنی پرمختګ تضمین نه دي. د نظام په بدلون، سقوط، د بهرنېو څواکونو په وتلو او یا هم د جنګسالارانو د واک په زیاتېدو سره دا پرمختګ له ستر ګواښ سره مخامنځدلای شي.

۶- تاریخي ودانی او اثار په افغانستان کې د فرهنگ د نورو ډګرونو د زیانمنې دو ترڅنګ، تاریخي ودانیو، څلو، بنارونو او نورو تاریخي اثارو هم خورا درانه زیانونه لیدلی دي، داسې زیانونه چې ځینې یې په ډېر لګښت د بیا رغبې د امکان لري، خو ځینې د ابد لپاره د افغانستان له لاسه ووتل. د هغو ودانیو شمېر لسګونو ته رسېږي چې افغانستان ته یې تاریخي ارزښت درلود، خو جګړو پرې اورونه بل کړل، دا ودانۍ په ولايتونو کې هم وي او په کابل بنار کې هم چې د تولو یادونه یې دلته ممکنه نه ده. د کابل د تاجک یېک تاریخي مانۍ، د چهلستون بن او مانۍ، د دارالامان مانۍ، د استالف مانۍ، د اړګ د دلکشا مانۍ، د ملي ارشیف ودانۍ او نوري چې له تاریخي پلوه یې خورا ارزښت درلود، تولې زیانمنې شوې دي. د دارالامان مانۍ د (۳۳)، کلونو په ترڅ کې دوه څله زیانمنه شوه، وروستی زیان یې د (۱۹۹۳-۱۹۹۵) کلونو کورنيو جګړو کې ولید چې یوه زیاته برخه یې ونې پدله. او سددې ودانۍ د بیا رغونې پلان جوړ شوی، چې (۱۷) ملیونه امریکایي ډالره لګښت پرې رাখي، په همدي مقايس موبنورو تاریخي ودانیو ته د ور اوښتی زیان کچه هم معلومولای شو.

د جګړو او طبیعی حoadشو په بهير کې تر (پنځه لسو) داسې تاریخي خلي او منارونه زیانمن شوي چې د افغانستان تاریخ ته یې زيات ارزښت درلود، د بېلګې په توګه د (چکرويو) منار چې عمر يې لوړيو میلادي پېړيو ته رسېده او دا یو بودا یې

مینار و چې د توغندیو د لګډوله امله زیانمن شوی و او د (۱۹۹۸) کال په اپریل کې ونړد. په (۱۲ میلادی) پېړۍ کې د غزنويانو مینارونه، د غوريانو جام مینار او نور په لسکونو مینارونه یا په بشپړ ډول له منځه وړل شوی او یا زیانمن شوی دي. نور نو د هېواد د اسي تاریخي څلی او منار نه شولیدلی چې د هغه پر زړه او ګوګل دي د مرميyo داغونه نه وي لګبدلي. د تاریخي ودانیو ترڅنګ تاریخي ننداړتونونه هم خورا زیانمن شول او ان بېخې له منځه لارل. په کابل بنار کې د افغانستان د لاسي صنایعو، قیمتی ډبرو او نظامي توکو پینځه لس بېلاښل ننداړتونونه وو، چې خورا قیمتی او تاریخي اثار په کې ایښو دل شوی وو. هر کال په زرگونو کسانو ددي ننداړتونونو لیدنه کتنه کوله او د افغانستان د خلکو د برياوو له بېلاښل ډګرونو خبر بدل. کله چې پر (۱۹۹۲) کال د کابل بنار د کابل ننداړي په سيمه کې جګړه پیل شوه، نو دا تول پنځه لس ننداړتونونه په کې وسونځبدل. په زرگونو اثار یې یا لوټ شول او یا هم د اور خوراک شول، یو ملت چې د پېړيو په اوږدو کې د لاس کومي نبې او برياوي درلودلې، دا تولې د جګړې بنامار پر یوه ورڅ له ستونی تېږي کړي. د دې ننداړتونونو مادي او معنوی ارزښت تر تصور پورته و.

د جګړې د بنامار ګېله په ننداړتونونو هم مرې نه شو، د افغانستان د اسي شتمني ته یې ځان ورسو هم چې افغانان به یې بیا هېڅکله هم خاوندان نه شي، موزیمونه یادوم، ملي او سيمه یېز موزیمونه. د جګړې په بهير کې پنځه سيمه یېز؛ میمنې،

هرات، کندهار، تکرهار او بلخ موزیمونه زیانمن شول، خو مرکزی او ملي موزیم چې د زیاتو تاریخي اثارو لرونکی و، د جګړې پر د ګر بدل شو. د سیمه ییزو موزیمونو له جملې خخه به یوازي د تکرهار د هډې نامنقول موزیم یادکرم او بیا به د ملي موزیم غم لپلی داستان ته لارشم.

د هډې نامنقول موزیم د تکرهار د جلال اباد بشار په ختیزې خنده کې پروت دی. په دې نامنقول موزیم کې د بودایي عصر داسي اثار اینښو دل شوي یا جوړ شوي وو چې د خپل جورښت او نوعیت له پلوه یې په افغانستان کې د بامیانو تر تاریخي بتانو وروسته ډېر زیات تاریخي ارزښت درلود. دا موزیم د (۱۹۸۱) کال په جګړو کې د جهادي تنظیمونو له خوا په کنده والو بدل شو، تر جګړو وروسته بیا هم په دې ځای کې ناقانونه کېندنې وشوي او یو شمېر هغه اثار چې تر حمکې لاندې وو، هغه هم په نافني ډول و کښل شول او د تاریخي اثارو د قاچاقورونکو لاس ته ورغلل، اوس دا سیمه یوازي د یوې مخروبې حیثیت لري.

بل ډېر ستر زیان چې جبیره یې ناممکنه ده هغه د افغانستان ملي موزیم او د افغانستان د اردو موزیم و د افغانستان د اردو موزیم د دارالامان په سیمه تاج بېک مانۍ کې و په دې موزیم کې له لرغونې زمانې بیا تر (۱۹۹۲) کال پوري په بېلاړېلو جګړو کې د افغانانو او د هغود مخالفو پردیو عسکرو له خوا د کارې دلو و سلو بېلګې خوندي وي، د افغانستان د شاهانو تختونه، مېزونه، خوکۍ، لاس توري او لباس خوندي وو. دا هر څه د اور خوراک، لوت او تالان شول په همدي سیمه کې؛ د

دارالامان تاریخي مانی مخې ته د افغانستان د ملي موزیم ودانی وه د افغانستان ملي موزیم د سیمې له مهمو موزیمونو څخه یو و، په دې موزیم کې سل زره (۱۰۰۰۰) تويې بېلاپېل اثار وو، چې د ټینو عمر یې پنځوس زره (۵۰۰۰) کالو ته رسپده.

د جګړو په لوړیو وختونو کې په سیستماتیک ډول د بېلاپېلو جګړه مارو له خوا د موزیم اثار ولوټل شول. د موزیم په سلو کې اویا (۷۰) تاریخي اثار لوټ شول. پر (۱۹۸۸) کال شبرغان ته نبدي د طلاتپې له غونډۍ څخه د (۲۱) زرو طلايی سکو حیرانوونکې خزانه لاسته راغله. دا خزانه هم د افغانستان د ملي موزیم برخه وه. تر (۱۹۹۲) کابل تر جګړو د مخه د وخت د حکومت مشر ډاکتر نجیب الله د جګړې د احتمالي خطر له امله د ملي موزیم له مشر سره پرپکړه وکړه چې دا مهمه خزانه بايد له موزیم څخه یوه خوندي ئای ته انتقال شي، دا خزانه پر همه وخت (د افغانستان بانک) محفوظو څایونو کې چې د افغانستان د جمهوري ریاست دارګ مانی ته لاره لري، خوندي شوه، خو په دې راز هېڅوک خبر نه وو، همه و چې دا مهمه خزانه د لوټمارو له لوټه خوندي پاتې شوه. اوس دا خزانه اروپا، امریکا او د نړۍ نورو سیمو ته د ننداري لپاره وړل کېږي. د نړۍ ګنې شمېر سیلانیان هغه ګوري او له دې لاري افغانستان پامور ګته ترلاسه کوي.

د ملي موزیم ترڅنګ د افغانستان ملي ارشیف هم د جګړې له ناتاره خوندي پاتې نه شو. د افغانستان د ملي ارشیف د ټولو

اثارو شمېر زړگونو ته رسپده. د افغانستان په ملي ارشیف کې د سووکلونو تاریخي اثار خوندي دي، په تپره بیا د اسلامي دوری اثار. له نېکه مرغه چې د ملي موزیم په پرتله ملي ارشیف ته د غلوکم لاس رسپدلی، خود جګړې د ناتار له امله د ملي ارشیف د اثارو خوندیتابه ته ډېره توجه ونه شوه او یو شمېر اثار یې له همدي امله زیانمن او له منځه لارل. خود ملي ارشیف نوري ولايتي خانګي بیا ډېري زیانمنې شوي.

د افغانستان د تاریخي اثارو او ملي هویت د بنکارندویي بل مرکز د افغانستان ملي ګالري وه چې د ۱۹۹۲م کال جګړو پري خورا ناوره اغېز وکړ. پر ۱۹۹۲م کال په ملي ګالري کې د نقاشی، میناتوری، مجسمې او ظریفه اثارو ۵۹۲ بیلاپېل اثار موجود وو، چې په کابل کې د جګړو د پیل له امله ددي اثارو یوه پامور برخه یا زیانمنه شوله او یا د غلو له خوالو شوه.

د پورتنيو يادو او مهمو تاریخي اثارو د زیانمندو ترڅنګ بله ډېره ستره او نه جبرانبدونکې فرهنګي ضایعه چې افغانستان ته پېښه شوه، هغه همغه د باميانو تاریخي بتان وو چې طالبانو د خپل حاکمیت په اوچ کې ونړول، د اتاريحي اثار نه یوازې په افغانستان، بلکې په سیمه او نړۍ کې بې ساري وو. د باميانو بتانولو مرې یې (۵۳) او بل یې (۳۵) متره لور والی درلود. له (۵-۳) ميلادي پېړيو ترمنځ موده کې جوړ شوي وو او د بودا یې دوری شهکارونه ګنډل کېدل، خو طالبانو د افغانانو د تاریخ دا ستر ارزښت د خپلو افراطی افکارو په اور کې وسوځو. طالبانو

په دې کار سره نه یوازې افغانان، بلکې ګرده نېړۍ وڅوروله. د بامیانو د دې تاریخي بتانو له نړولو سره د طالبانو واکمنی هم په نړې دو شوه. افغانان به ډېر لاه لاسه ورکړي شیان بیا ترلاسه کړي، خو د اسې تاریخي اثار به بیا هېڅکله ترلاسه نه کړي. د اسې نوري په سلګونو او زرگونو فرهنګي غمیزې چې د هېواد په ګوت ګوت کې پېښې شوي، خو ما یې یوازې د ځینو هغنو لنډیز دلته راوړ.

له پورته وړې ليکنې څخه دا جاج اخیستلای شو چې جګړه له فرهنګ سره خومره تضاد لري، جګړه څنګه کولای شي چې د ۲۰۰۰، کلونو په بهير کې یو جوړ شوی میراث د ستړګو په رپ کې له ستړګو پناه کړي. موږ هغه ملت یو چې ډېر خه مو لرل، خواوس ډېر خه نه لرو، یا موباید ډېر خه لرلای خواوس هېڅ نه لرو، دا ټکه چې د جګړې بنامار همبشه زموږ د فرهنګ پر ځالې اور بل کړي او زموږ د فرهنګ بلبلان او اواز او الوت ته نه پرېږدي.

د خوشال پوئي نړۍ ليد

داليکنه ما پر (۱۳۹۱) کال د خوشال په باب د بناغلي
(علي احمد جلالي) پريو كتاب (د خوشال خان ختک د عصر او
چاپېریال پوئي خپرنه) پراثر کړي وه او د نوموري كتاب د مخکتنې
په غونډه کې او رول شوې ده

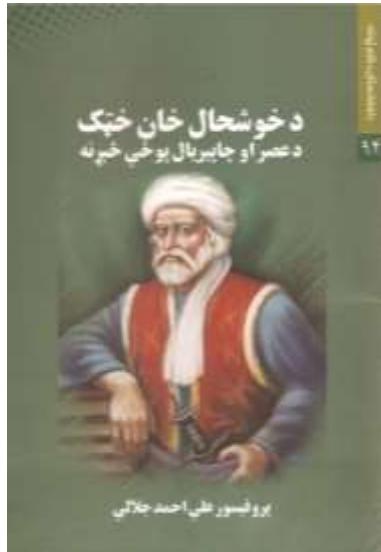
ياد سپينو تورو مرد شه ياعاشق شه
چې يادېږي په بدلو په سندرو
د خوشال ختک خوبني به هغه وخت شي
چې برښينا د سپينو تورو شي يازغرو.

د خوشال بابا په باب دا خبره عامه ده، چې يو خوارخیز
شخصیت دی. ربستیا هم کله چې خوک بابا مطالعه کوي، نو
ورته خرگندېږي، چې خوشال بابا هم شاعر دی، هم ليکوال، هم
ادیب دی هم ادبیوه، هم سیاستپوه دی او هم سیاستوال، هم
صوفي دی، هم فلسفې، هم رنځیوه دی هم ټولنپوه، هم قومي
مشردی، هم تبر پوه، هم بنګاري دی هم بنګار پوه، هم دخان
نقاد دی هم د ټولنې، هم عالم دی هم د علم لېوال، هم خطاط دی
هم ليکپوه، هم ارواه پوه دی هم دينپوه، هم خان دی او هم د
غريبانو یار، هم پرخان خبر دی هم پرجهان، هم جنګيالي دی هم
تورياли، هم سرتپري دی هم جنرال، لنډه دا چې زموږ خان خه نه
دي چې نه دی. نو په همدي خاطر خوشال پوهانو په لنډه مانا
زمور خان ته د فرهنگيالي او تورياли خان ياد تورې او قلم

خاوند لقب ورکړي دی. د خان د ژوند، مبارزي او اثارو په باب تراوسه پوري نېږدي دوه زره بېلا بېلې ليکنې شوي او نېږدي پنهوس خانګري اثار ليکل شوي، خو بیا هم خان لکه د علم د بنار او کان په شان لا ډېرې نوي خبرې لري او لا هم نورې خپړنې، سپړنې، شننې او ځلونې ته اړتیا لري. خوشال د یو نړيووال شاعر او ليکوال په توګه د نړۍ له هر لوی ليکوال او شاعر سره یوازې د یو شاعر او ليکوال په توګه د پرتلنې وړدی، خو که د خوشال د خواړخیز شخصیت ټول بعدونه د یوې مجموعې په توګه پام کې ونيسو، نوله مبالغې پرته په زغرده ويلاي شو، چې د نړۍ هېڅ ليکوال او شاعر ورسه د پرتلنې او سیالي جوګه نه دی. د نړۍ تېرسټر شاعران او ليکوال چې نړۍ یې لا او سه مه د افکارو له څلا او بنکلا څخه خوند اخلي، یوازې د شاعر او ليکوال او یا هم د ژوندانه د یو یا خونورو ډګرونو د مفكرينو په توګه مطرح دي، خو زموږ د خان په شان داسي نه دي، لکه د علم او هنرد یو کان په شان چې هر خومره یې سپړو لا هم نورو خزانو ته لار مومو. دوه ستر ممييزات او نعمتونه چې د نړۍ د نورو ژبو له ادبیاتو څخه د پښتو ادبیاتو خانګري پښکلا جو توي؛ یو یې پښتو لنډي دي چې د نړۍ په نورو ژبو کې یې ساري نه ليدل کېږي او بل زموږ همدا لوی خان؛ خان علين مکان خوشال بابا دي. نادره خبره به وي چې پښтанه او نړۍ بیا داسي، ننګيالي، فرنګيالي او توريالي انسان وټوکوي، خود پښتو متل دي چې د خوار ملا په اذان خوک روژه نه ماتوي؛ هغه ملت او هغه

ولس چې خپله تر خاورو لاندې وي، اتل به يې هم د زمانې په
گردونو کې پتې وي.

د خان د ګن اړخیز شخصیت یو اړخ د هغه پوئی شخصیت دی.
د خان د پوئی شخصیت،

چاپېریال، عواملو او
دلایلو په باب لکه خنګه
چې لازمه او ضروري ۵ه،
ډېرې ليکنې نه دي شوي،
البته د خان پوئي
کرونولوژي ترتیب شوي،
خود جګرو د بېلاېللو
اړخونو، تولنیزو،
سیاسي، اقتصادي او
تاریخي عواملو په باب

ډېرې ليکنې نه دي شوي. سره له دې چې د خوشال د شخصیت
بېلاېل اړخونه پر توره او قلم ولاردي، د قلم اړخ یې خپړل
شوي، که خه هم لانورې خېړنې ته اړتیا لري، خود تورې
چاپېریال یې تتدی. ددي کاري یو علت شاید دا وي چې موبد
پوئي چارو د خېړنې او ارزونې لپاره لړ متخصصین او کاري پوهه
ليکوال لرو، که ليکوال ولرو نو بیاد پوئي چارو داسي ماھرين
او خېړونکي نه دي چې له سیاسي، پوئي، تولنیزو او تاریخي
پلوه یوه موضوع بنه و خېړي او یا هم که د پوئي چارو کاري پوهه
ولرو، د ليکوالی تخنيکي او فني عناصر یې کمزوري دي، په

همدي وجهه يوازي د خوشال بابا، بلکي د پښتنو د نورو
پوهئي اتلوليود مبارزو بېلابېل ډګرونې هماگسيې تې پاتې
شوي دي. د خپلو تورو په ھلونه کې مورتر خپلو لري او نبردي
سيالانو ډېرشاته پاتې يو. له نېکه مرغه نن تر مودو وروسته
موربد يوې داسي هڅې شاهدان يو چې توره او قلم په کې دواړه
غاره غږي دي، د يو مسلکي جنرال او ليکوال له خوا، د خپل
وخت د يوه نابغه ليکوال او مارشال د پوهئي فعاليونو د
بېلابېل او خونو ژوره علمي خېړنه او شننه ګورو.

بناغلي پروفيسور علي احمد جلالی ((د خوشال خټک د عصر
او چاپېريال پوهئي خېړنه)) د خوشال بابا په يوه شعر پيل کړي:

((چې مغولو ته مې وترلې توره
درست پښتون مې و عالم وته نسکاره کړ
اتفاق په پښتانه کې پیدانه شو
کنه ما به د مغول ګربوان پاره کړ.))

بناغلي جلالی د دغه شعر په شننه کې وايي: ((د خوشال خټک
د غه منظوم کلام که له يوې خوا په لنډ عبارت د هغه نوميالي
پښتون د اوړدو مبارزو اغېزې او پايلې خرګندوي، نوله بله
پلوه په دې مضمون کې د هغه لښکري څواک، او داخلې
کمزورتيا انعکاس پروت دی، چې په قبيلوي ټولنيز نظام باندي
اتکا لري او له يوې مسلطې فيوهالي واکمنۍ سره يې د پوهئي
ازماينېت په ډګرونو کې د تكتيکي نتايجو په منځ کې د اړيكو

د نشتوالي او بېلتون په وجه، مجموعي اغېزى هېخكله په يوه ستراتيژىك لوري توجىھە نەشوي او په نتىجه كې، د زياتو تكتىكى بىرالىتوبۇنۇ لە گەتەلە سەرە يىپى، ستراتيژىك مرام په مطلوب ھول ترسە نەشۇ.).

دا هغە تحليللى خبىرى وي چې لە پورتىي شعر خخە يىپى الھام اخىستى، لىكوال د يوه پۈھى پە توگە د خوشال د چاپېرىيال پە درك سەرە يو داسې تحليل وراندى كېرى، چې د خوشال لە زمانې د خخە بىا تردى دمە پورى يىپى نتىجه يوھ دە؛ هغە قوم چې د زمانې پە بەھير كې پە تكتىكى جىڭرو كې بىرالى وي، داسې تكتىكى جىنگونە چې يوبى سەرە ارگانىك او سىستماتىك ارىكىي ونە لرى او پە تولە كې يوه واحدە او دقيقە ستراتيژى تعقىب نە كېرى، نو سترو ھەدفونو تە نەشى رسېدى.

بىاغلىي جلالىي پە خپىل دې اشر كې د خوشال د چاپېرىيال حال او تر هغە لېر وراندى ماضى، د جىڭرىپى او سىالىيوبلاپېل طرفونە، د جىڭرىپى تەخنىك او وسایل، د جىڭرىپى مىتودونە، د خوشال پە نظر د جىڭرىپى موثرى لارى چارى او تۈلەتەنە پۈھى اتموسفير تىرىح كوي، چې خوشال پە كې ژوند كېرى او پۈھى مبارزى تە اپشۇي دى.

خوشال پە يوه ھېرتىنگ چاپېرىيال كې پۈھى مبارزە پىيل كە، لە يوپى خوالە مغولي واكمىنى سەرە چې د تورىپ او قلم، فيوەالي مناسباتو او يوپى سىاسي ستراتيژى خخە بىرخمنە وە او ان د تورىپ پە اندەول يىپى د فەرنەنگ تلەدرنە وە، لە خېلىمنئى

اختلافاتو لري او له بلي خوا يي پانگه او شتمني په لاس کي
وه، خوشال بيا ديوه دا سبي قوم سرلبنکر او جنرال و، چي
كورني اختلافونه يي د تولني زري وو، د پوهې کچه يي له توري
سره موازي نه وه، د توري پرواندي ورته خپل او پردي يوشان
وو، نو په دا سبي يوه اغزن چاپېريال کي د يو جنرال ظهور او بريا
تر تصوره پورته کارو. که د خوشال د زمانې سختې بد بختي، د
پښتنو ټولنيز چاپېريال، قبيله يي رقابتونه او نوري ستونزي په
پام کي ونيسو او بيا دا سبي يو شخص چي له دي ستونزو خخه د
راو تو لاره په ګوته کري او د يوه غښتلي دبسمن پرواندي په
ټينګه ودرېبوی، دریئ او حالت په پام کي ونيسو، نو په زغرده
ويلاي شو چي خوشال د خپل وخت يو ستر پوهې جنرال او
مارشال و د مغولو سترو اکمن ظهيرالدين با بر به ويل چي له
پښتنو خخه هېڅکله مه وبرېبوئ؛ د هېڅ مغول توره د خپل مغول
په وينو سره نده، خود پښتون توره همېشه د خپل پښتنه په
وينه سره ده، د با بر ددي خبرې تفسيردا و؛ پښتون هغه قوم دی
چي واک و خواک يي د خپل ورور په وزنه مصرفېږي. د مغولو د
بريا راز په اتفاق او د پښتنو د بد مرغۍ عامل په بي اتفاقی او
لنډ فکري کي نغښتی و بابا وايي:

چي بنیاد يې پیدا شوی په نفاق
له هغونه طمع مه کړه اتفاق.

***

تفحص که خوک د خوبو زړونو کاندي
د خپل قام له لاسه ورک خوشال خټک دی

***

که هر خو یې سمومه نه سمبېږي
پښتنه دی د کړو تی برو د ډوال

***

پښتنه لکه مګس ورباندې ګرځي
ورته اینې دی مغول د حلواتال

***

درست جهان په ناپوهانو سره ډک دی
ولي زیات که په کې وګوري افغان دی

***

که په نور خلکو کې نسه سړي مو نده شي
ولي نسه سړي به لړوي افغانان

خوشال بابا پريو مهال له خو بېلا بلو ستونزو سره په جګړه کې
. ۹

جلالي صېبد خوشال بابا د زمانې د غه ستونزمن چاپېریال په
هر اړخیز ډول تحلیل کړي دی، د اسې نتیجه وړاندې کوي چې
پر قبیلوی جګړې باندې د امپراتوری قدرت، ستراتیژیک لاس
بری لري، خو په سیمه ییزو شرایطو کې د امپراتوری پر جنګي
ماشین باندې د قبیلو پر ګنیز جګړه ییز خواک تکتیکي تفوق
ترلاسه کوي. دی د مغولو پر وړاندې د پښتنو تکتیکي بريا هغه
سبلاپ ګنه، چې تر چټک حرکت وروسته په سیند بد لېږي او

دېمن ته د بیا فعالیت مجال ورکوي، دی وايی پښتنه ((په خپل وطن او ننگ مین، بنه مېرنې، زړور او جنګیالي سپاهیان وو، چې د سېلاپ په شان به په غليم راکوز شول، د جګړې د ګر به یې وګاته، مګر وروسته له هغه به یې د تشکیلاتي کمزورتیا او د اخلي بېلوالې په وجه، د هري تکتیکي ګټې اغېزه له بلې تکتیکي اغېزې سره ونه تړل شوه او په پای کې به ددي جګړو تکتیکي سوبې او ګټپني ستراتیژيکي هدف ته د رسېدو په چاره کې پاتې راغلې هغه یرغلیز سېلاپ چې په شدت له او چتو سردو راکوز شوی وو، لېخه وروسته به ارام سیند شو او تر خو چې به بیا یو سېلاپ ترې جوړ پد، نو دېمنانو به د تېر سېلاپ په اثر خپلې منځته راغلې ماتې ګوډې بېرته جوړې کړې وي او بیا به په میدان تازه نفس ورته ولار وو.))

ددې اثر حینې ګټور پیغامونه:

د بناغلي جلالې صېب دا اثر که خه هم د پانو د شمېر له مخي کوچنى اثر ګنډل کېږي، خود محتوايي پانګې د خایونې له مخي خورا مغتنم اثر دې. په دې اثر کې نه یوازې د خوشال د عصر پوئې چاپېریال څېړل شوی، بلکې یو دول داسي مهم تحلیلونه او پیغامونه هم په کې ئای پرڅای شوی، چې نه یوازې د خوشال بابا د عصر انځورونه روښانوي، بلکې زموږ د نن او سبا لپاره هم ډېر ګټور مفاھيم لري. دلته به ددي ډول پیغامونو او تحلیلي پایلو خو بېلګو ته اشاره وکړم، چې لا هم زموږ د

تولنې پر حالاتو تاثیر لرلای او دقیق غور پرې موبه ته گته
رسولای شي.

په دې اثر کې راغلي:

* تکتیک او يا هم تکتیکي جګړه چې له ستراتیژۍ سره
منطقې او تینګ اريکېي ونه لري، تاثير يې موقتي دی او
لوی هدف پرې نه شي ترلاسه کېدلای

* د تکتیکي جګړو تاثيرات موقتي وي او د یوه سېلاپ بنه
لري، که چا تري ځان بچ کرو، نو بېرته خپل ځان رغولاي
شي.

* توره د جنګ مادي او تدبیر د جنګ معنوی قوتونه دی، که
تورې سره پوهه او تدبیر ملګري نه شي، مثبته نتيجه نه
شي ترلاسه کولاي

* د مغولو د تجربو پر بنست، هغه ولس چې خوک غواړي
حکومت پرې وکړي، هله بايد محلې ډلو ته واک انتقال
او مخرب قوتونه يې بايد پر یو بل دفع شي.

* د هر سيمه بیز واکمن لپاره بايد سیال او بدیل په پام کې
ونیول شي.

* داخلي اختلافات د جګړه بیز څواک اساسې برخه کمزوري
کوي

- * مغولو په سیستماتیک او منظم ډول د پوهی روزنې له
لارې جنګي مهارتونه زده کړي وو او پښتنو په غرنيو
سیمو کې په عننه یې بنه منظمې لښکري په غرني
چاپېریال کې د عننه یې لښکرو پرواندي ماتې خوري.
- * لوژستیکي عنصر په محاربه کې مهم رو لري، هر خومره
چې د ستراتیژیکو عملیاتو په ترڅ کې د ارتباط کربنې
اوږدي شي، په هماګه تناسب یوه پراخ مغلق او درانده
لوژستیکي بنسته اړتیا زیاتېږي. په همدي توګه د
جنګي عمل په ساحه کې د پوهونو د لوژستیکي بنیادونو
محدودیت، د عسکري عملیاتو د محدودیت سبب گرئي.
له پښتنو سره په جګړه کې د مغولو د ځینو عسکري
تولکیو د ماتې یو علت دا و چې ددې پرڅای چې د مغولو
دا عسکر بنه سپاهیان وي، بنه خدمتگاران وو.
- * منظمې لښکري چې سیستماتیک جنګ پرمخ بیا یې او
هره برخه یې خپل فعالیت کوي، په غرنيو سیمو او نا او ره
چاپېریال کې د نامنظمو ګوریلا یې او چریکي جنګیالیو
پرواندي ماتې خوري.
- * لیکوال زیاتوی: ((په ګوریلا یې جګړه کې د پردې یرغل په
مقابل کې د سیمې د خلکو عنعنوي جګړه بیز تمايل هم
وي، په داسې چاپېریال کې ګوریلا یې قوتونه څانته

خوندي اوه لري، په داسې حال کې چې پردي لښکر په هره
برخه کې ناخوندي وي.

*
مغولو خپل پوهې زور په حرفوي لښکرو، درنو او سپکو
وسلو، پراخ لوژستيکي ملاتړ او منظم جنگي هنر کې
ګانه، خود پښتنو ملي وسله وال جوړښت، په ستراوهي
قوت، ملي ګډ احساس او داسې مېړاني کې و چې د خپل
ولس د خپلواک ژوندانه له حمامسي تاریخ او دود دستور
څخه یې په میراث اخيستې.

*
د مغولو د سیاسي ستراتیژۍ په انهول د پښتنو سیاسي
ستراتیژۍ کمزوري وه او یوازې پرتکتیکي جنگونو یې
ډډه لګوله.

*
مغولو د سیاسي ستراتیژۍ له مخې هڅه کوله پښنانه په
خپل منځ کې سره واچوي چې سره وسوزي او میدان دوی
ته صاف پاتې شي.

*
ګورگاني حکومت په شمالی هند کې د پښتنو په توره
تینګ شو او بیا دغه حکومت په همدي توږي نور زيات
میدانونه وګتيل، بیا یې له ټولنیزو او سیاسي شرایطو
څخه په ګته اخيستلو سره په همدي پښتنې توره په خپله
پښنانه و وهل.

* مغولو د سیاسی مهارتونو له مخې پښتنه یو بل سره
واچول او ان د کورنۍ غږي یې د منصبونو او امتیازاتو په
ورکړه یو د بل د بنمن کړل. د یوسفزو مشر (بهاګود) د
مغولو پر ضد کلونه کلونه د مبارزې سنگرونه تاوده
وسائل، خوزوی یې د شاه جهان منصب ترلاسه کړ. خوشال
خان د ژوند ترپایه د مغولو پر ضد جګړه وکړه، خوزوی
یې (بهرام) د اورنګ زېب له خوا په خانې او سرداری
ونازول شو. خوشال بابا وايې:

دا منص______بونه دا انعامون_____
واره زن______دی واره مارون_____

***

لبونی شول پښتنه په منصبونو
خدایه ما ژغوري له هسې غضبونو

***

پښتنه چې بې ننګي کا خوک یې خه کا
گورستان لره به درومو له ارمانه

* مغولو ځینو پښتنو ته د منصبونو، لقبونو او جاګیرونو په
ورکولو سره د هغوی ستري تکتیکي اغېزې د خپلې
سیاسی ستراتېزې په ډینامیزم کې ترزیاتې اندازې شنډې
کړې. په بل عبارت هغه ګټنې چې پښتنو د پوځی

ستراتیژی په غیرمستقیم تقرب کې ترلاسه کولې،
گورگانیانو د عمومي سтратیژی په غیرمستقیم تقرب له
منځه وړلې په نتیجه کې ويلاي شو، چې په (۱۷ او ۱۶)
میلادی مې پېړۍ کې له مسلطې گورگانی واکمنۍ سره د
پښتنو وسلوالي مبارزې ټکه خپل وروستي مرام ته ونه
رسېدلې، چې د پښتنو د قبیله یې نظام حماسي او بهادری
جورښت بې له کومې واحدې رهبری د یوې فیوډالۍ
واکمنۍ له ټولو موسساتو سره، د لښکري جورښت په
ګډون، مخامنځ وو.

* روښاني غورځنګ له پوهې عمل سره ایده یا لوژیک عمل،
چې د سیاسی سтратیژی یوه اغېزمنه وسله ده، ملګري
کړ، خو د گورگانیانو د سیاسی سтратیژی په وجهه دا
غورځنګ هم له ایده یا لوژیک اغېز خخه محروم شو او په
نتیجه کې یوازې د یو پوهې عمل په توګه په میدان کې
پاتې شو.

بساغلی جلالې په خپل دې پوهې تحلیلي اثر کې د وروستي
نتیجي په توګه دا پیغام ورکوي، چې د جګړې او مبارزې لپاره
د توري او تدبیر، مادي او معنوی قوت په کاردي، تکتیکي
عملونه باید د یوې سیاسی او عمومي سтратیژي برخه وي او د
ټولنې سیاسی موسسات باید په ترتیب سره وده وکړي، له دې

پرته پوئی او ایده یولوژیک غور حنگونه نه شی ب瑞الی کېدى.
بىاغلى جلالى وايى:

((داد ۱۷) مې پېرى خوشال و چې ددې تولوتارىخي
واقعيتونو پەدرك كولو سره يې لەتوري سره قلم ھم
راواخىست او پەدواپو و سلو يې مبارزى تەدواام ورکە. هغە پە
خپلە زمانە كې د سياست او عسکرى ستراتىزى د يو نسبتاً
پراخ نپى لىد پەرنا كې د جنگى شراييطو مفصلە خېرنە و كە، لە
يوې خوا يې د ژوند ترپايدى بىمن تەتوردە پە ئىمكە كېنىسو ده او
لە بلە پلۇھ يې تەمرىگ پورى د پېنىتنو پە قومى تحرىك كې، د
ھفوى سياسي او ستراتىزىكې كمزورتىياوې كله پە خورە او
نرمە او كله پە ترخە او ستوغە ژبه خرگند كې:

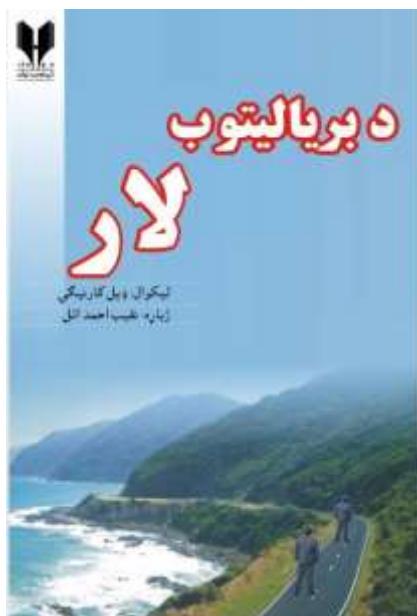
ھەرە چارە د پېنىتون تە مغل بىھە ده
اتفاق ورسە نەشىتە د پەرامان
د بەھلۇل او د شېرىشاھ خېرى او رم
چې پەھند كې پېنىتەنە و بادشاھان
شېپرا او اوھ پېرى يې ھسى بادشاھى وە
چې پە دوى پورى درست خلک وو حیران
يا ھەپېنىتەنە نور و دا خەنورشۇل
ياد خدائى دى او سدا ھسى شان فرمان
كە توفيق د اتفاق پېنىتەنە مومى
زور خوشال بە دوبارە شى پە دا خوان

د جلالی صېب په نظر چريکي جنګ چې خوشال يې د ((فزاقي))
جنګ يوه برخه گنهي او اوس په نړۍ کې د ګوريلايي جنګ په
نامه نومول شوی، د خوشال د پوئي مبارزي د تکتیک اساسی
عنصردی، همدا چريکي جنګ و چې د مقدونی سکندر،
چنګېز، انگرېز او روس منظمې لښکري يې ماتې کړي او اوس
دا دی په يوه بل عصري تعبير سره د نړۍ د شلمې او یوویشتمې
پېړۍ ستربزې رخواک او د هغه لسګونو اندې یوالانو ته د سر په
کاسه کې او به ورکوي.

((د بریالیتوب لار)) له کومو پېچومو تېرېرى؟

(د بریالیتوب لار) د نړۍ د نومیالی لیکوال (پیل کارنیگی) اثردی چې (نقیب احمد اتل) په خوره پښتو ژبارپلي، ماته یې د سریزې لپاره راکړۍ و، پر ۱۳۹۱ کال ما پردې اثردا سریزه ولیکله، دا اثر پر همدي کال چاپ شو.

په ژوند کې د ستونزو پروپراندي مبارزه او پرناخو الو لاسبری اسانه کارنه دی. هغه تولنې چې د سوکالى پراو ته رسیدلي، د کار، زیار او متواترو تجربوله یوه او بده تسلسل خخه تېرې شوي دي. ستر شخصیتونه هم په اسانې نه دی ستر شوي، دوی هم ډېرې شېږي رنې کړي؛ د مرګ او ژوند د پولې پر لیکه ودرې دلي، د ازمهښت د اورله بتې خخه تېر شوي دي. هغوي چې د سختيو اورونو خورلې، نومونه یې د تاریخ له حافظې وتي دي.

د تاریخ قصاویت هم سل په سلو کې عادلانه نه دي؛ تصادفات، استثنایات او ناخاپې پېښې هم له عادي اشخاصو اتلان جوړولای او همدا پېښې بیا د نړۍ سترې ستې هم د هېږدو کندې ته تېبل وهلاي شي.

پر تولنیزو ستونزو د بري حل لاري او فورمولونه لکه د ساينسي هغو په شان نه دي، چې په توله نړۍ کې يو شان قابلیت او منبست لري؛ عاطفي، درد، احساس، تخيل، اخلاقو او نورو تولنیزو تړونو ته اړتیا نه لري، د محاسبې او تجربې فکس او تاکلي قوانین لري، په تولنیزو چارو کې بیا فورمولونه بل ډول دي؛ متواتري تجربې، متلونه، د خلکو د افکارو مجموعي نچور، اخلاق او تولنیز قراردادونه د تولنیزو شخود حل فورمولونه دي چې د زمان او مکان ټول حاکم چاپېریال پري خپل خپل تاثيرات لري.

په نړۍ کي ګن شمېر د اسي پوهان شته چې د زمانې د اوږدو تجربو په برکت یې د شخصيت جورونې او پر تولنیزو ستونزو د لاسبری حل لاري په ګوته کړي دي. انسان کولای شي همدي تجربو ته په کتو سره خپل ځاند بري پراو ته ورسوي، پر ستونزو لاسبری پیدا کړي، ځان او تولنه سوکاله او خپل نوم ابدی کړي

د پوهانو همدا نظرې او پخي خبرې د یوه تولنیز فورمول په توګه کار ورکوي او که خوک یې عملی کړي، کېدی شي د ژوند ډېرې ناخوالې یې له منځه لاري شي.

(دیل کارنيګي) د نړۍ د ګنو لیکوالو په منځ کې هغه لیکوال دی چې خبره یې د عوامو په اصطلاح د کاني کربنه ده او د یوه تولنیز فورمول حیثیت لري. دیل کارنيګي (د ژوند لار)، (د خبرو هنريافن) او ګن شمېر نور د اسي کتابونه لیکلې چې په سوونو مليونه ټوکه چاپ شوي او په سلګونو مليونه لوستونکي لري. دیل کارنيګي هر اثر لاه یو خل خخه تر شلو څلوا پوري چاپ شوي او د هر خل چاپ تیټ شمېر یې یو مليون

توکه و د نری په ھپرو گن و یونکو ژبو یې اشار چاپ شوي دي
 نبردي نيمه پېرى کېري چې د نری مارکېت او ذهن د ھيل
 کارنيگي پر اثارو راخري ((د برياليتوب لاره)) هم د نری ددي
 نامتو ليکوال بل اثردي، چې دده د پراخې مطالعې او او بدي
 تجريبي نچوردي. دا اثر که خه هم ھېري پاني نه لري، خو ھېري د
 کار خبرې لري. دا اثر اصلاً د تجربه شو یو خبرو یو نچوردي چې
 فرعى، خنگزني او اضافي خبرې نه لري، هره خبره یې په تول
 تللى او له هدفه ڈکه ده. هغه چا خخه چې د ژوند لاره ورکه وي،
 دا اثرورته د سوکاله ژوند لپاره یوه کونجي ده، یو خراغ ده. د
 ناهيلو انسانانو لپاره د هيлю یوه ھيوه ده، د گم جرئته اشخاص
 لپاره هم د جرئت یوه نسخه. لکه خنگه چې حساب، هندسه،
 كيميا، الجبرا او نورو ساينسى مضامينو کې د هري معادلي د
 حل لپاره یو فورمول وي، دا اثر هم د شخصيت جورونې او د
 ستونزې د هري معادلي لپاره یو فورمول لري، که هر ناكام او
 ناهيلى شخص د خپل د ژوند په بېلا بېلو ناكامو ھگرونو کې
 ددي اثر نسخي عملی کري، نو پوره باور دی چې ھېري برياوي
 به تراسه کري. ددي اثر اصلې جو هردادي چې له ((سرېي)) نه
 ((سرېي)) جور کري، یو ناكام شخص پري یوه بريالي شخص بدلت
 کري، یو ناهيلى انسان پري یوه هيله من انسان آو یو ناهده
 شخص پري یوه هد فمن شخص عوض کري. دا اثر یو ژونددود دی
 چې ستني یې د پخو تجربو پر بنستي ولاړې دی.

په دې اثر کې واضح کېري چې ذوق او مزاج د انسان په ژوند کې
 ھېر مهم دي؛ هر هغه کار چې د انسان په ذوق برابرنې وي، د هغه
 انتخاب او بيا د هغه برى د هغه شخص لپاره اسانه کارنه ده.
 هدف په خپله د بري لپاره مهم عنصر دي؛ هغه انسانان چې بې
 هدفه مبارزه کې وي، وروستي نتیجه بې له ستريما پرته بل خه

نه دي. هر انسان چي غواصي بري ته ورسپري، بايد پرخان و پسا او باور پيدا كري، پريوه هدف بي باوري، هدف ته ترسيدو دم خه د ناكامي پيلامه ده. د هدف او بري په لاره کي شوق، ذوق او ولو له مهم رول لري، انسان له ستريا خخه ژغوري، له خبيل کاره خوند اخلي. انسان بايد خپله تبره ناكامه او مايو سه ماضي هبره کري، خبيل ذهن هلتھ مصروف نه کري، خبيل او سنی وخت په پام کي ونيسي، د خبيل وخت له امكاناتو اعظمي گتهه پورته کري، درا تلونکي په اره فکرو کري او هغه هم مشيت فکر. منفي تفكر هم د ناكامي چينجي دی، چي د بريما مغز خوري. انسان بايد له تبرو تجربو خخه مشتبه گتهه پورته کري. تجربه داسې ده لکه درنالار. انسان بايد د خبيل خان د صحت او سلامت هم زيات خيال و ساتي. د هييل کارنييگي په نظر هغه انسان چي په صورت روغنه وي، سالم فکر نه شي کولاي، (سليم عقل په سالم بدن کي دی) متلد مصادق په توګه راوري. انسان بايد د خپلو بنېگنو او نيمگړتيا وو جاج و اخلي، له نيمگړتيا وو بايد خواشيني نه شي، د هغود حل لپاره بايد کارو کري او بنېگنې بايد زياتي کري. انسان بايد په تولنه کي خلکو ته خبيل کمال او مهارت خرگند کري، دا کار په تولنه کي دده د شخصيت د گرانښت او منښت سبب گرئي او دده د لازياتي هخونې عامل ګنل کېږي زړورتيا د شخصيت په وده کي بل مهم عنصردي. که یو انسان د یو کار ورتيا هم ولري، خو چي لازمه زړورتيا ورسره ونه لري، د هغه د اجرالپاره اقدام نه کوي

د هييل کارنييگي په وينا (د وينا فن) او اغېزنا که وينا هم د شخصيت په وده کي د پرمهم رول لري، د نړۍ یو زيات شمېر مشهور شخصيتونه د خپلې اغېزنا کي وينا په برکت د شهرت او بري لوړ مقام ته رسپدلي دي، نو که یو خوک غواصي ستري

شخصیت شی او خپل فکر خلکو ته بیان کری، نو باید د وینا فن زده کری. ده په خپل دی اثر او هم په یو بل ځانګړی اثر کې د یوې بنې او جذاې وینا رغنده توکي تشریح کری دي.

کارنيگی وايي چې ازاد فکر او پرله پسې هڅه د انسان په بریالیتوب کې بل اساسی عنصر دی؛ هر څومره چې د انسان د فکر د ایره پراخه وي او له خپلو هڅو ستری نه شی، همغومره د بري حد ته نېډي کېږي. د ستونزو پروړاندې په تینګه مبارزه د بري بل راز دي.

ډیل کارنيگی په دې اثر کې د شخصیت جوړونې بېلاړل او کړلېچن په اوونه تشریح کوي، دا په اوونه او قوانین یې اکشہ د اسې دی چې د نړۍ په اکشرو ټولنو د تطبیق وړدي، له هغې جملې خڅه زموږ په ټولنه هغو نارو غیو ته چې کارنيگی اشاره کړي، د هغو یو زیات شمېر همدا اوس زموږ په ټولنه کې ګزمې کوي او د یو زیات شمېر خلکو ذهن اخلاقلوي. د ساري په توګه (غیبت کول). سره له دې چې غیبت کول اسلامي شریعت غندلي او په تینګه یې منع کړي، خو بیا هم زموږ په ټولنه کې د لوسټي او نالوسټو اشخاصو ترمنځ لکه د یوې ساري نارو غې په توګه فعالیت کوي، د ګړنې، لیکنې او د غیبت نوره ټولنه همدا اوس دود دې. د دې کاريو علت شايد دا وي چې دلته خوک د یو چاد شخصیت وده نه شي زغملاي، نو ځکه د هغه د تخریب لپاره له داسې یوې وسیلې خڅه کار اخلي چې هېڅ لګښت پرې نه راټۍ؛ غیبت کول، تور پوري کول او دروغ ویل. کارنيگی وايي: ((له غیبت کولونه بل اسان کار نشته، ځکه چې په دې کار کې فکر، پوهې او وړتیا ته اړتیا نه ليدل کېږي)). زموږ په ټولنه کې یو ډول هغه کسان دی چې کار کوي او بل ډول هغه

کسان دی، چې د هغوي کارتنه متوجه دي او غواړي په غیبت او تور پوري کولو بې د کارنګه پیکه کړي. حینې خلک بیا د اسې دی لکه د سلطان محمود پاچا لټهان، د کار لتهنه نه کوي، یوې موقع او طلايی چانس ته منتظر وي، په دې پلمه چې د کار موقع نه شته خپله تنبلي پتوي. کارنيګي وايي: ((موقع يا چانس د چا کورته نه ورځي، باید تاسو خپله موقع پسې لار شئ !)).

حینې خلک له دې وبرې هم د یو مثبت کار لتهنه نه کوي چې خوک یې مخالفت ونه کړي. د مخالفت وبره د یو لوی کارد مخنيوی سبب ګرځي، خو هوډ من اشخاص هغه دي چې د چا مخالفت ته دې ارزښت ورنه کړي، خپل کار ترسره کړي. کارنيګي په دې نظر دی چې ((په ژوند کې هغه وخت مزه پیدا کېږي، چې خوک دې مخالفت وکړي.)) زه به خپله یوه شخصي تجربه هم درسره شريکه کړم: هر کله چې یو چا د حسد او کينې له مخي زماد فرهنګي او ټولنیزو کارونو مخالفت کړي، نومانور هم هغه کار ته کش ورکړي، تره هغه چې مې هغه کار ترسره کړي دي. کله چې مې په سختي د کار ثمر تراسه کړي، نو ډې برخوند یې راکړي، لکه خومره چې یې ماته خوند راکړي زما مخالفین یې کړولي دي، نو اوس ماته یوه پخه تجربه ده چې که ستا او مخالفت ترمنځ د یو کار پر سراحتلاف وي، ته باید مخالف سره په دا او دانګلو وخت تېرنه کړي، ژر خپل کار ترسره کړي. مخالف ته بیا تردې بله خپله سخته ماتې او عذاب نشته. که خه هم حینې خلک د اسې شته چې غیبت او منفي هڅو ته یې کارو یلا وي، عادت یې نه بد لېږي، د کارنيګي په وينا ((عادت یې د فطرت په خته کې وده کوي)), خود دې پرڅای چې موبد چا د ټولنیزو او فطري عادتونو پر بد لولو وخت مصرف کړو، خپل کارونه

باید ترسره کرو. کارد نېکمرغى او ((بې کاري د بدېختى زانگو ده)).

د اپلاتون، کارنيگي او نورو پوهانو په نظر پوهه د انسان لپاره لویه نېکمرغى ده، گه خوک غوارپي نېکمرغه شي، نو ئان باید د مطالعې او پوهې په گانه سمبال کړي. ګله چې موږ خپلې تولنې ته وګورو، هغه اشخاص، ليکوال او نورو خلک چې ذهن يې له تفکره ډک وي، هغوي کارکوي، د بري لاري لنډوي، خو هغوي چې خالي ذهنې وي، ذهن کې وسوسې، کينه او حسد وده کوي، ئان خوري. دا پخه خبره ده چې ((خالي ذهن د شيطان کور دې)), نو که موږ غوارو ئان له شيطانه وړغورو، باید خپل ذهن د علم په رنا روښانه کرو.

هر سخت کاريوي سختې او قوي ارادې ته اړتیا لري، هېڅ ستر کار له سترې ارادې پرته نه شي ترسره کېدلای، د کارنيگي په نظر ((اراده یورو حې عمل دې)) چې د سختو عملونو د ترسره کولو لپاره خورا اغېزمنه وسیله ده.

د کارنيگي په نظر ناهيلې، بې ئاييه شهرت غونبتنه، ئان کم ګنل، بې زړه توب، د کمترۍ احساس او نور هغه مرضونه دي چې که په یو انسان کې يې ئاي ونيو، انسان له سختيو بدمرغيو سره مخامخولاي شي. دې وايې ((نېکمرغى هغه ذهنې کيفيت دې، چې د یوه انسان د تولو غونبتنو او اميدونو تر پوره کېدو وروسته رامنځته کېږي.))

کارنيگي وايې، که غوارئ د نېکمرغى ذهنې کيفيت ترلاسه کړئ، نو ((له چا خخنه نفرت مه کوي، له چا سره کينه او حسد مه کوي، بې له کومې وجوې د چا بې عزتي مه کوي، دې مني ته لار مه او روي، د کينې نارو غې له خانه لري کړئ، یو کار په صبر او

سکون سره ترسره کړئ، په ځان کې له ژوند سره د مینې جذبه پیدا کړئ، د نظم او د سپلین تابع شئ)) او د اسې نور مهم عناصر، چې په یو انسان کې د نېکمرغۍ وزړې غورولای شي.

ددې اثر د توضیح لپاره د اثر مطالعه تر تولو بنه لاره ده، که زموږ ولس په تبره بیا ځوان نسل دا اثر په دقټ ولولي او ډېرې برخې عملې کړي، نو کېدې شي د بنې ژوندانه لپاره ورته یوه بنې کیلې په لاس ورشې دا چې کارنيګي د نړۍ ولسونو ته د بنې ژوند لپاره د اسې یوه وریا کیلې جوړه کړي، نو پر هغه دې هم سل افرین شي او دا چې بساغلې نقیب احمد اتل بیا په خوبه، روانه او اسانه پښتو دا کیلې د هر افغان کورته په وریا ډول رسولې، دده په ځوانې دې هم برکت شي، الله(ج) دې دې د نېکمرغۍ په هغو تولو خوبلنیو کې ډوب کړي، چې لیکوال یې په دې کتاب کې هیله کړي او په پای کې د هر افغان او د نړۍ هر انسان لپاره همدا هیله.

ددې ټولنې

يو یون

۱۳۹۱ کال د غويي ۱۳
ارګ، د جمهوري ریاست مانۍ

پښتو کې درې نوي شعری فورمونه

(ټپیزه، ټکوریزه او هایکو)

داليکنه پر (۱۳۹۱) کال د ژبو او ادبیاتو پوهنځی په پښتو
خانګه کې د یوه علمي کنفرانس په بنه او رول شوې وه.

د یوې ژبې د ادبی دورې په تاکنه کې یو مهم اصل شکلی او
محتوايی بدلون دی جوليزاو مانيز بدلون هم په اسانی سره نه
رامنځته کېږي، یاد او بدو ټولنيزو بدلونونو زېړنده وي، یا هم
د پخو ادبی تجربو د تکرار او اوج له پراوونو خخه دا محتوايی
او شکلې بدلون را توکېږي.

پښتو ادب له محتوايی او شکلې، په تېره بیا له جوليزا پلوه
خورا غني دی. د پښتو ژبې سکښت، جورښت او اهنګین ترتیب
دا خانګړې وړتیا لري، چې د نړۍ د هرې ژبې د ادبیاتو جوليزا
جورښت راخپل او د خپلو ادبی فورمونو په ليکه کې زيات
کړي. د (۱۴) (عربی) شعری فورمونو په ګډون چې پښتو یوازې
له عربی خخه راخپل کړي دي، د (دری) (دوه بیتی) هم پښتو
کې خه نا خه ئای لري، له (انګلیسي) او نورو نړیوالو ژبو خخه
راغلې ازاد شعر او د هغه بېلا بېلډولونه هم پښتو کې دود دي.
د پښتو د خپلو شعری فورمونو شمېر هم د نړۍ تر بلې هرې ژبې
زيات دی. که د پښتو د ټولو شعری فورمونو شمېر او په واحد
شعری فورم کې د هغو بېلا بېلې بنې په پام کې ونيسو، نو د

تولو پښتو شعری فورمونو شمېر نېډې (۵۵) بېلا بېلو شعری فورمونو ته رسېږي. پښتو ژبه که خه هم د هغې د خپل جوړښت، د غړونو د تراکم، د جنس، حالت او نورو او بښتونو له نظره ناپښتنو ته د زده کړې له مخې سخته برېښي، خود اهنجین جوړښت او موسیقیت له مخې بیا هغه شاند، چې د نړۍ هر موسیقیوال او سندرغارې ته تر هرې بلې ژبې خوره، اهنجینه او اسانه ده.

خبره لا دوه نيمو لسيزو ته نه ده رسېدلې، چې د پښتو ادب په لمن کې (درې نوي شعری فورمونه) په توکېدو او غورېدو دي. دا شعری فورمونه که خه هم هرييو خپل جوړښت او سکښت لري، خود اسې هم نه ده چې په پښتو ادب کې پخوانۍ رينې او مخینه نه لري. دا شعری جولي، (ټپیزه)، (ټکوریزه) او (هايکو) دي. دلته غواړو، د هرې یوې پر جولي ز سکښت او جوړښت بحث وکړو. تربخت د مخه يادونه کوو چې ددي جولو له توکېدو سره سم بیا تردې دمهدا هرييو فورم خپل مخالفین او موافقین لري موب به دلته د هرييو فورم پر جوړښت بحث وکړو، د موافقینو او مخالفینو پر احساساتو او د اختلافاتو پرانګېزو به هم یو خه وغږېږو.

۱- ټپیزه:

ټپیزه د پښتو تر تولو قوي او مشهور شعری فورم (لنډۍ یا تپې) پر بښت رغول شوی فورم دي. سره له دې چې د پښتو مشهور شعری فورم (لنډۍ) نور نومونه تېکي، تپه، مصری هم

لري، خو تپيزه چې له (لنډي)، خخه مشتق شوي د پوهاند زيار
په نظر ورته (تپيزه) نومونه تر ټولو ټکه غوره بربني، چې له
بلې نومونې يا اصطلاح سره مانيز تکرنه پېښوي او يا هم
ويون يا تلفظ یې اسانه دی. لکه خنګه چې خرگنده ده پښتو تپه
يا لندۍ دوه ثابتې مسرې لري او یوه څې یې هم تر تاکلي حده
زياتې دی یا کمېدې نه شي او که د فشار له امله یې کومه څې
زياته یا کمه شي، نو لندۍ یا تپه خپله دا خانګړتیا له لاسه
ورکوي او هېڅکله هغه خوند او اهنګ چې لري یې، نه شي
ورکولي.

ما ويل يوازي زما ياريې

د اختر تال یې هر سرې دې زنګوينه

ستا به واده زما به مرګ وي

ستا به ډولي، زما به کټه خاور و ته حئينه

خويندي چې کېني ورونه ستائي

ورونه چې کېني خويندي بل ته ورکوينه

لومړۍ مسره (۹) او دويمه (۱۳) څې ده، چې ټولي (۲۲)
څې کېږي همدا (۱۳+۹) څې د لندۍ رياضي ده، چې له دې
جورېښت پرته لندۍ یا تپه هلهو جورې بدی نه شي

تپيزه چې اساس یې همدا لندۍ ده او په وروستۍ برخه کې
یې همدا لندۍ ورزياتېږي او تپيزه سره تړي، د لندۍ یا تپې تر

وروستني پيوستون وروسته ثابت شکل غوره کوي او د نور
انکشاف امكان يې له منځه ئې.

هره تپيزه په مجموعي ډول پينځه مسرې لري؛ درې مسرې
په خپله د تپيزې لومړۍ برخه وي او دوه مسرې د لنډۍ وي، چې
له لومړيو درېو مسرو سره یوځای کېږي یا د لومړۍ برخې درې
مسري له وروستيو دوو مسرو سره یوځای کېږي. د تپيزې
لومړۍ مسره (۹) دويمه (۹) درېيمه هم (۹) خپې لري، د لنډۍ
لومړۍ مسره خو هسي هم (۹) خپيزه وي، په دې ډول دا خلورې
مسري نه یوازې د خپو د شمېر له مخې سره مساوي دي، بلکې
د قافيز جو ربنت له پلوه هم په خپل منځ کې هم قافيه دي او خلور
واړه مسرې یوه مشترکه قافيه تعقيبوی، که چېږي احياناً د
لنډۍ لومړۍ مسره پر قافې سربېره ردېف هم ولري، د تپيزې د
لومړۍ برخې د لومړيو درېو مسرو ردېفونه هم تر همغې قافې
وروسته هماګه ردېف تعقيبوی. دلتنه پونښته پيدا کېږي چې
خپله لنډۍ خواصلاً یو ناقفيوال نظم دي، نو دلتنه بیا قافيه له
کومه شوه؟ دلتنه باید واضح شي چې کله هم یو تپيزوال تپيزه
جوروي، نو لنډۍ يې د اساس په توګه غوره کوي؛ د لنډۍ د
لومړۍ مسرې وروستى بنه، اهنګ یا د کلمې سکښت په پام
کې نيسې، خپلې لومړۍ درې مسرې هم پر همغه وزن او اهنګ
برابروي، نو ټکه د لنډۍ لومړۍ مسره که خه هم له آره قافيه نه
لري، خو چې د لومړۍ مسرې وروستى برخه يې د تپيزې له
درېيو لومړيو مسرو سره غاره غړې شي، نو قافيواله بنه خپله
کړي

د لندۍ ځانګړې هندسي بنه داده:

خو کله چې د تپیزې له لوړیو درېیو مسرو سره یو ئای
کېږي له تپیزې سره د اشکل خپلوې.

a _____
a _____
a _____
a _____

او یا هم

= a _____
= a _____
= a _____
= a _____

دلته به یې خو بېلکې وړاندې کړو:
غل یم یم یم ډاري لـه پرتمـه
کړه یې ورپـرې د بـکـبـلاـکـ تمـه
غـازـیـانـ رـاـټـوـلـ پـرـېـ لـهـ هـرـ چـمـه
د تـورـیـالـیـ اـکـبـرـ لـهـ بـرـمـه
ئـوانـانـ دـ نـگـ تـورـېـ وهـيـ، سـرـورـ کـوـينـهـ

***

خښتن دی مات هغه لبکر کري
له ژوند و ژواکه لاس پر سر کري
چې پښتنه ته بد نظر کري
میرو یسه خدای دی جنت در کري
چې موږ دی خلاص کړو د پردو له منتونه

شوم لاس پر سر له پردي خپله
څوک به یې نه کري پر ما بله
څودا ستامينه نه کرم خپله
پاس پر کمره ولاړه ګله
یابه دی پرې کرم یا به ټان و غور حومه

ته به د چا پر کور مېلمه یې
ور سره ناست په څه پلمه یې
تیاره مانبام ته بلیندې یې
ته به د کوم محفل ډیوه یې
زه د هجران تورو تیارو ته ناسته یمه
(د پوها ند زیار له لیکنې څخه)

گورئدنورو گوداگی دی
پریمه غولپرئدا پردی دی
دیدالرو لپونی دی
سپری پرنگ کله سپری دی
سپری هغه دی چې یې خوی د سپری وینه
(د اخلاقې جرئت غوره سمبول، ۲۶ مخ)

هسي مې کلي کې زره تنگ شو
چې يار روان رانه په خنگ شو
له خپل نصیب سره مې جنگ شو
زماد مینې يار ملنگ شو
او س به دېرې د ملنگانه ولټومه.

***

هغه له زره نه راته گران دی
د ستمونو یې باران دی
زماتري سراو مال قربان دی
په مایې زر منه احسان دی
چې جاناں ټول کلى پرې بدی ماله راحینه

د تېپیزې څیز خجیز جورښت هم د لنډی د فورم تابع دی، د
پښتو د ټولو شعرونو خجیز جورښت دا سې دی چې که د سپرې
پر هره لومړي، دویمه، درېيمه او یا هم خلورمه څې خج یا فشار

راغی، نو ترهغی وروسته به هره خلورمه خپه خجنه وي، همدا
خج او خپه ده چې د پښتو شعر یا نظم اسکلیت جوړوي. دا
قانون د پښتو پر ټول نظمي جوړښت؛ ازاد وي که قافیوال،
يوشان د تطبيق وړدی، په پښتو لندې یو کې په لوړۍ او دویمه
مسره کې هره خلورمه خپه خجنه ده:

اماڼتي مې ګور کې کېږدئ
که یار خبر شي ما به خپل وطن ته ورینه
ددې لنډي خپيز جوړښت په دې ډول دی
U - U U U - U U U
U - U U U - U U U - U U U

(د پښتو شعر هندسي جوړښت ۱۳۹امخ)

په زړه مې ډېر ګلونه شنه دی
زړه کې مې پسته دی هغه بنه دی
زما او ستا تر منځه خه دی
نور خو یې هېڅ ويلى نه دی
دا ستا پېغوريې راکاوه په ژړا شومه

ددی تپیزی خپیز جوربنت په دی ډول دی:

U - U U U - U U U
U - U U U - U U U
U - U U U - U U U
U - U U U - U U U
U - U U U - U U U
U-U U U - U U U - U U U

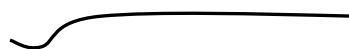
زه بـه تـر گـوره درـتـه کـېـنـمـ
چـېـرـتـه بـېـ کـورـه درـتـه کـېـنـمـ
دـزـرـه لـهـ زـورـه درـتـه کـېـنـمـ
يـوـکـالـبـهـ نـورـه درـتـه کـېـنـمـ

زيارت خونه يـېـ چـېـ جـنـلـاـيـ بـهـ دـېـ سـاتـمـهـ
(د مـحـبـوـبـ شـاهـ مـحـبـوـبـ لـهـ لـيـكـنـيـ)

د پـورـتـنـىـ تـپـیـزـیـ خـپـیـزـ خـجـیـزـ جـورـبـنـتـ هـمـ دـ پـورـتـنـىـ هـغـیـ پـهـ
شـانـ دـیـ

هـنـدـسـيـ جـورـبـنـتـ يـېـ:

= a _____
= a _____
= a _____
= a _____

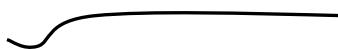

دـيـادـونـيـ وـرـدـهـ چـېـ دـتـولـوـ خـپـیـزـ خـجـیـزـ جـورـبـنـتـ، لـکـهـ دـ
رـیـاضـیـ دـفـورـمـولـ پـهـ شـانـ دـیـ، خـوـ هـنـدـسـیـ جـورـبـنـتـ يـېـ لـبـرـ لـبـهـ

په دوه دوله دی. يو دول همغه چې د لنډۍ د لومړۍ مسرې په
ګډون په کې خلور واره مسرې يو شان قافیه تعقیبوي او
پینځمه مسره يې له قافیې خخه ازاده وي او دويم شکل يې
همغه دی چې تر قافیې وروسته ردیف هم لري:

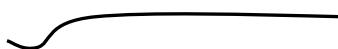
لومړۍ شکل:

a _____
a _____
a _____
a _____

دويم شکل:

= a _____
= a _____
= a _____
= a _____

په پښتو کې تپیزه ڈېر او بد تاریخ نه لري، البتہ په ژبه کې
دېتھ ورته نظمونه شته نبردي دوه لسیزې کېږي چې تپیزه په
پښتو ادب کې تر ستر گو کېږي، ان تر دوو لسیزو کمه موده
کېږي. Ҳینې لیکوال په دې نظر دي چې پوهاند مجاور
احمد زیارد تپیزې د مخکبانو له جملې خخه دی. البتہ په
پښتو ازاد شعر کې د پښتو لنډۍ کارونه مخکې هم شوي؛ يو

شمېر شاعرانو چې پښتو ازاد شعریې ليکلې، په خپلو ئينو
شعرنو کې يې پښتو لندۍ د خپل شعرد قوت، د منطق د
پوخالي او د استدلال د یوې ستني په توګه کارولي ده. پوهاند
زيارههم په خپلو ئينو ازادو شعرونو کې لندۍ کارولي سربېره
پردې پوهاند زيار خپلواکې تېيیزې هم ليکلې دي. تراوشه د
پوهاند زيار د تېيیزو کوم ئانګړي اثرنه دی چاپ شوي، خود
پښتو یو شمېر ټوانو ليکوالو تېيیزې ته خپل کارویلى او په دې
برخه کې يې دومره کار کړي چې خپل مستقل اثارې چاپ کړي
دي. ټوان ليکوال (حنیف حیران) او (رحیم الله ارماني) هغه
ليکوال دي، چې د تېيیزو مستقل اثار لري.

د حنیف حیران د تېيیزو ټولګه (يو ځلې بیا په دې لار راشه)
نو مېږي، یو شمېر نورو ليکوالو او شاعرانو هم تېيیزې ليکلې
دي. تېيیزو هغه وخت خپل عام ګرانښت پیدا کړ چې د موسیقى
ترڅو ورسپدلي؛ نامتو سندرغارو د موسیقى له هنر سره
يوئای کړي، د پښتنو هر کلې او بانه و ته يې ورسولي.

يو ادبې فورم خنګه رامنځته کېږي؟ یو ادبې فورم
د وخت اړتیا، د زمانې د اوږدو تجربو او د شاعرانو د منظم
تمرين او د یوې بېلګې د بیا بیا تکرار په نتيجه کې رامنځته
کېږي یو ادبې فورم تر هغه پوري فورم نه دی چې واحده بنېه يې
نه وي خپله کړي، واحد قانون پري تطبیق نه شي. په پښتو کې
چې موراوس کوم شعری فورمونه لرو، پر هغو اکثرو یو
مشخص قانون او قاعده تطبیقېږي او یا لې تر لړه تر یوې یا خو

قاعدو لاندی رائي. کله چې مورد تپيزې فورم ته گورو، نو عیناً لکه د لنډۍ په شان پرې یو مشخص قانون د تطبيق وردی او د رياضي د یو قاعدي حيسيت لري، هر هغه خه چې د قاعدي خلاف وي او په دې قاعده کې زيات او یا کم شي، فورم خپل خصوصيت، كيفيت، ارزښت او ما هيit له لاسه ورکوي.

د تپيزې موافقين او مخالفين: لکه د بلې هري نوي ادبی، تولنيزې او سياسي پدیدې په شان له تپيزې سره موافقن او مخالفت هم یوه طبیعي پرسه ده. هره نوې پدیده چې رامنځته کېږي په تولنه کې حاکم ګلتور او دود پدیدې ورسره مخالفت کوي، تر هغه پوري چې نوې پدیده د تجربې، ګټورتیا او اغېزمنتیا له یوه بهيره تبرېري، دا مخالفت دوام مومي، خو د وخت په تېرېدو سره د مخالفت کچه راتېتېبرې او د موافقن هغه زياتېبرې. په پښتو کې په پیل کې د ازاد شعرې وړاندې هم یو لړ حساسیتونه موجود وو، خو ورو ورو ازاد شعر د پښتو ادب په ګلبن کې خپل ځانته ئای پیدا کړ. د ازاد شعر د ودې شرایط ډېر سخت وو، ځکه د موسيقى، قوت، مقيد او ثابت وزن ورسه ملګري نه وو، خو د تپيزې نېکمرغې په دې کې ده، چې ترشا بې د موسيقى، هنر و لارې د موسيقى، هنر هم تپيزې ته اړ دي، نو ځکه په وړیا ډول د تپيزې عامولو ته تيار دي. د نامتو سندرغارې (کرن خان) د خولې تپيزې چې خومره مشهوري او خوندوري دې، کچه بې نه شي اټکلېدې. د تپيزو د مخالفينو تشویش دادې چې دا د لنډۍ تولمنلي فورم ته زيان رسوي، کمزوري شاعران د خپل ځان د شهرت په خاطر له خپلو

در پو مسرو سره یوه لنھی ملگری کوي او د تپیزی نوم و رکوي. ددوی بل تشویش دادی چې ئینې شاعران يا ناظمان كېدلاي شي د خپلې تپیزې د تکمیل په خاطر تصنعي لنھی جورې کري؛ داسې لنھی چې نه په کې خوند وي، نه لذت او نه هم کوم شعری جوهر لري، په دې دول به لنھی له خپل او سني موقف خخه، چې د ولسد مينې، تفکر او احساس اصلی هنداره ده، مبتدل حالت ته را کښته شي او له لنھي يوه هم د خلکو زړه تور شي. دا حالت به ددي سبب شي چې د یونوي فورم په رامنځته کېدو سره به موږيو خپل پخوانۍ او اصلی فورم له لاسه ورکړو. د موافقينو او مخالفينو دواړو تفکراتو په باب باید وویل شي چې په دې برخه کې باید تر هرڅه لوړۍ د فورم او محتوا مغالطه له منځه لاره شي. ئینې تپیزوال چې کمزوري تپیزې ليکي ايا دا د فورم مشکل دي، که د شاعر يا ناظم د تفکر او هنري ظرفیت؟ موږ په پښتو کې د غزل د فورم ډېراو چت شاعران هم لرو، خود ډېرې تېټې کچې هم، دواړو د غزل فورم کارولۍ، یوې ډلي په لورې کیفیت او مهارت او بلې په مبتدل او ډېرې تېټې کیفیت. ايا دې کار په پښتو کې د غزل فورم زیانمن کړ او یا یې له منځه یوړ؟ بنه خبره لا په دې کې دا ده چې تپیزوال ددي صلاحیت نه لري چې په اصلی لنھی کې لاسوهنه وکړي، کله که د تپیزې لوړۍ برخه چې خپله د ناظم يا شاعر د فکر زېرنده ده، کمزوري وي له اصلی لنھی سره یې او چت تو پير کېږي او که خوک تصنعي لنھی جورې هم کړي، نو برخليک یې همغه شان دی چې ئينو نورو شاعرانو د تصنعي لنھي يو د

جورولو هخه کري ده. نو که او سهيني کمزوري شاعران تپيزى
وليکي دا د تپيزى يالنهي اصلي فورم ته زيان رسوي؟ دا بله
فرضيه به هم وراندي کرو: که چې قوي شاعران د تپيزو په فورم
کې قوي محتوا وراندي کري بيا به خه و وايو؟ اصلي خبره دا ده
چې په یوه ادبی فورم کې په زرگونو تجربې وراندي کېږي او
تکرارېږي، له یوې نيمې يې غمى جورېږي او عم مقبوليت ته
رسېږي. د محتوا کمزوري تره بره حده د پنځونکو په هنري
کمال پوري اړه لري، نه په فورم پوري، البته هئيني فورمونه
داسي دي چې د فکرد بیان لپاره خپلې خپلې اسانتياوي لري،
دا هم په پنځونکې پوري اړه لري، چې د خپل فکر او محتوا د
بیان لپاره کوم فورم انتخاب کري.

۲- تکوريزه:

تکوريزه په پښتو ادب کې بله جوله ده چې غالباً تر تپيزى
وروسته رامنځته شوې ده. له تپيزى سره يې توپيردادي، چې دا
فورم په مجموعي ډول شپږ مسرې لري او تپيزه پينځمه په
تکوريزه کې خلور مساوي الوزنه مسرې چې د یوې خلورېزې
بنه لري؛ د تکوريزې لوړۍ اصلي برخه او دوه وروستې مسرې
چې اصلي لنهي ده، د تکوريزې دويمه برخه جورو وي.

که خه هم د (تکوريزې) نومونه یوه محتوايي اصطلاح ده نه
شکلي، خو بیا هم چې د یو شکل لپاره غوره شوې ده، پر ذهن
بده نه لګي. تکوريزې ته ټکه محتوايي اصطلاح وايو چې یوه
محتوا بیانوي؛ یانې همغه شعر چې زړه ته تسکین او تکور

ورکوی لکه مرثیه، ویرنه، ویارنه یا غندنه چې محتوايی فورمونه دی. یوه ویرنه یا مرثیه کېدی شي په غزل، قصیدې، مثنوي او یا هم کوم بل فورم کې وړاندې شي، دغسې په یو غزل، قصیده، یا بل شعری فورم کې کېدی شي، تکوريزه محتوا هم وړاندې شي، نو دلته باید د فورم بنه یا محتوايی شکل په دقت سره وارزول شي، خوله دې سره سره تکوريزه ډېره بنایسته او خوره نومونه ده او راساً د سپړی د زړه تله لاره کوي او د هغه شعری فورم، چې د یوې لنډۍ او خلورو لنډو متحدالوزونه مسرو لرونکۍ وي، د هغه لپاره یې کارونه مناسبه برېښي.

حئینې لیکوال وايی چې تکوريزه اصلًا له یوې قطعې او یوې لنډۍ خخه جوړېږي. دلته حئینې کسان د (قطعې) او (خلوريزې) ترمنځ توپيرنه کوي. قطعه او خلوريزه دواړه هغه شعری فورمونه دی، چې له عربي خخه پښتو ته راغلي دي، د دواړو د مسرو شمېر سره مساوي وي، خو توپيرې په دې کې وي چې د قطعې دويمه او خلورمه مسروه په خپل منځ کې مشترکه قافيه لري او د خلوريزې بیا لوړۍ، دويمه او خلورمه مسروه خپل منځ کې مشترکه قافيه تعقیبوي.

قطعه:

بیاد میوجام به مات کرم
چې خوانی شی زما تپره
په خوانی کې گناه خوند کړي
په پیری کې تقوا د پره

هندسی جوړښت:

a _____
a _____
a _____

خلوریزه:

د مارکه نه وي په تن کې زهر
سردار که نه لري خنجرد قهر
دادوا په توکه به زما په پوهه
نه ياد په کلي وي نه ياد په شهر

هندسی جوړښت:

a _____
a _____
a _____

(د پښتو شعر هندسی جوړښت، ۴۱ او ۴۲ مخونه)

البته ردیف لرونکی قطعی او خلوریزی هم همدا شکل
تعقیبوی، خو یوازی ردیف یې زیات وی. کله چې مورد
تکوریزی بنې ته گورو، نولومړی برخه یې د خلوریزی تر
فورمول لاندې رائی، نه د قطعی تر چتر لاندې

ه ېخ درن _____ وري

غ _____ ب _____ زره وري

خ _____ ورو ل _____ درشی

هم _____ پش ترخ _____ وري

خویندې د وروله کوره خه وري

خواره زلفان په او برو وري په ژرا حینه

***

دانوري مه کړي

بې کوري مه کړي

پښتنې پېغلي

سرتوري مه کړي

خدایه ګور ګوري توري مه کړي

جینکي سري شونډي وروري توري راوريينه

(ګور ګوري، محظوظ شاه محظوظ)

تکوریزه هم لکه د تپیزی په شاند لندې، تابع ده، یوازی د
مسرو او خپو په شمېر کې تو پیر لري

ددې تکوریزی هندسي جورښت په دې ډول دی:

= a _____
= a _____
= a _____
= a _____
= a _____

سویه گو گله !

مرشپ پا گله

زما جانانه

د گلاب گله

پاس په کمره ولا ره گله

نصیب د چا یې او به زه در خېرو مه

***

جانانه خاندی

ستره گې دې لاندې

په ترڅ را ګورې

هیلې دې تاندې

جانانه زبری مې در باندې

زموره کډه ستاسو کلې ته در حئينه

(کور گوري، محبوب شاه محبوب)

ددې تکوريزو هندسي جوربنت په دې ډول دي:

a _____

a _____

a _____

a _____

له تپیزو سره د تکوريزو بل توپیردادی چې تکوريزه له لنډۍ پرته هم یوه مستقله مانا لرلای شي. که لنډۍ تري لري هم شي، دا د یوې ځانګړې خلوريزې په شان خپله محتوا بندي، خو په تپیزه کې د تپیزې لومړي مسرې د لنډۍ له مانا سره پیوستون لري. تراوسه پوري په پښتو ادب کې ډېري تکوريزې نه دې ويل شوي. یوازي محبوب شاه محبوب د (گورګوري) په نامه د تکوريزو یوه ټولګه چاپ کړي ده.

د تکوريزو د اوستني خپیز جوربنت له مخې د هري مسرې د خپو شمېر (۵) خپو ته رسپږي. دا فورم لانوی دی، نورې تجربې ته هم اړتیا لري، و به کتل شي چې شپږ خپیزې، اوه خپیزې او اته خپیزې تکوريزې هم راتوکېږي او کنه یوازي پر همدي (۵) خپیزې ودرېږي او د تپیزو په شان (۶) خپیز ثابت شکل غوره کوي.

د تپیزو په شان د تکوريزو هم یو شمېر مخالفین شته او پر دې فورم هم لکه د تپیزو هغۇ په شان نیوکې کوي. خو له نیوکو

سره سره دا فورم هم د خپلې بشپرتیا پراوونه وهی، که چېږي
تکوریزې پر همدي پنځو خپو ولاړې پاتې شي، نو د خپیز
جورښت له مخې به یو ثابت شکل غوره کړي، خود پیغام د لپردا
لپاره به یې لمن پراخنه وي، نو که شپږ خپیزې، اوه خپیزې او
اته خپیزې تکوریزې رامنځته شي، د پرمختګ چانس یې هم
ډېرزیاتېږي او د موسیقۍ لمن ته هم په اسانې سره لاره پیدا
کولای شي.

۳- هایکو:

هایکو یوه جاپاني کلمه او د یوه جاپاني شعری فورم نوم
دې، چې په نړۍ کې تر ټولو ډېر کوچنی شعری فورم ګنډل کېږي.
دا هغه ډول شعری فورم دی چې نه وزن لري، نه قافیه، نو څکه
یې ليکوال يا شاعر په پنځونه کې ازاد دی، خومره چې دا د وزن
او قافیې له قيده ازاد دی، همدومره یې ليکل سخت دي، ډېږي
باریکې او ژورتیا ته اړتیا لري.

اد پوها وایي چې دوه زره کاله پخوا (هایکو) د (تانکا) په
نامه د (۳۱) خپیز شعر لوړمنې برخه وه، دا هغه ډول شعرو چې
د پونښتنې او څواب په بنه وي، ويل کېده، وروسته بیا په
له (۱۲) میلا دي پېږي کې لوړمنۍ اولس (۱۷) خپیزه برخه
دویمي (۱۴) خپیزې برخې جلا او د یو خپلواک فورم بنه یې
خپله کړه. (د صدیق اللہ بدرا لیکنه).

په جاپاني ژبه کې هایکو له ډېر و باريکي ډکه ده. په همدي
خاطر یو الماني ژبارن (مانفرد هاوسمان) په دې نظر دی چې له

جاپانی پرته د نړۍ هېڅ ژبه د دې تو اننه لري، چې په (۱۷) خپو
کې همغه خه بیان کړي، چې یو جاپانی شاعر یې د هایکو په
قالب کې بیانوي.

په جاپانی ژبه کې د هایکو هندسي جورښت په دې ډول دی:

پینځه خپې

اوہ خپې

پینځه خپې

دا فورم تولي درې مسرې لري، چې لوړۍ او درېيمه یې سره
مساوي یانې هره یې پینځه پینځه خپې لري، خو دويمه یې بیا
لږ اوږده چې تولي اووه خپې لري. جاپانی هایکو بیا د پښتو
لنډي په شان هم نه ده، چې شاعر یې معلوم نه دی او هر خوک
چې د زړه درد او غم ولري، احساس پرې غلبه وکړي، لوستي
وې که نالوستي، پېغله وي که هؤوان تول یې ويلاي شي.
جاپانی هایکو د پره باريکه او له خاصو نزاكتونو د که ده، یوازې
د پر مطرح شاعران یې ويلاي شي، هغه شاعران چې په هایکو
کې مهارت لري هغه خرگند دي.

(ماتسو یو باشوريا) (۱۲۴۴-۱۲۹۴م) (بوسون) (۱۷۱۲-
۱۷۸۳م) (ایسا) (۱۷۲۴-۱۸۲۷م) او (شیکی) د (۱۸۰۲-۱۸۲۷م)
نامتو هایکو ویونکي دي. د دوى د هر یو، یو هایکو به هم
را ورو:

ماتسویو باشوریا:

زوره ڏنڌه
د کانتئار منډه
دا او بو غرب

بو سون:

د زاره ڏنڌه غاره
کانتئار زر بېي
رژ پدلې پانې

ایسا:

دا شبئمی نپی
بېشکه شبئمی ده
خو ترا و سه...

شیکی:

فکر کوم
دا مې و روستی کال
دا امبلوک خورم

هر خومره او په هر دول چې جاپاني هایکو د نړۍ نورو ژبو ته
وارول شي، هغه خوند او هنرنه شي لېبدولاي لکه په خپله، چې
په اصلي جاپاني ژبه کې خوندي دي جاپاني او چيني ژبه د
هجايي سيسیتم لرونکې دي. په دې ژبو کې خپه یا هجا خپله یوه
مستقله مانا لري، خو په پښتو او ځینو نورو ژبو کې کېدی شي
خپه کومه مستقله مانا ولري او یا یې ونه لري.

دا چې جاپاني هایکو خه وخت او خه ډول پښتو ته راغلي
ده، تراوسه پوري دقیق معلومات نه شته او نه هم په پښتو کې
کټ مت جاپاني هایکو ته ورته شعرونه ډېره سابقه لري.

په پښتو کې ظفرخان ظفر (د ناوي لور) په نامه د
(هایکو ګانو) یوه ټولگه لري. په دې ټولگه کې (۳۰۲)
هایکو ګانې راغلي، لومری حل په (۲۰۰۴) او بیا په (۲۰۰۸) م
کال کې چاپ شوي ده.

یه خدا یه پاکه ما په دې مهنيسه!
زه خودا خلک خندومه حکه
چې خوک له غمه خودکشي ونه کري.

***

ما چې وهل او تکول و خورل
ماته ارمان دې خبرې راغي
زه د جانان کو خې ته خلنه تلمه

تر ظفرخان ظفر وورسته خوان لیکوال (محب الله سباوون)
هم د خپلو هایکو گانو یوه تولگه چاپ کړي ده. ((په چنارونو دې
لمبي پوري شي)) دا تولگه (۴۲۹) هایکو گانې لري.

مود چې کيسې د مشومتوب کوونو
سترګې يې ډکې شي له اوښکو واي
خه سباوونه اکوبک ووکرو.

***

خه چې کرو ماته د ماحول خاموشی
محبوې زه به هایکو ووايم
ته خو جينې يې خه تپه شه په کې

***

او به دې تېل شي نور د دغې چينې
ما او جانان چې ورله نه راخونو
په چینارونو دې لمبي پوري شي

پورتنۍ هایکو گانې چې مود ګورو له جاپاني هغو سره يې
درې غټه تو پېرونې دې: لو مرې دا چې د پښتو هایکو د درې پارو
مسرو د خپو شمېر سره مساوي دي، دويم دا چې دا هایکو يو
مقید وزن تعقیبوي او درې بیم دا چې د پښتو تولې هایکو گانې د
خپو د شمېر له مخي يو شان جورې بنت نه لري. يانې د خپيز
جورې بنت له مخي کېدې شي د يوې هایکو د خپو شمېر يو دول
او د بلې بل د ول وي

خود هري هايكو د خپلو مسرود خپلمنئي خپو شمېر سره
مساوي دي.

پورتنى هايكو گانې تولې (۱۱) خپيزى دې درې واره مسرې
بې يو واحد وزن تعقيبوی.

خونوري هايكو گانې هم شته چې د خپو د شمېر له مخې له
دې توپير کوي.

د نجیب الله عامر يوه هايكو:

خدايىه يو غستې زره راكېرې
لکە د غىرە پەشانتە
خوچې د کانى نەوي

د خپو شمېر بې اووه اووه خېرى دې.
خود پېستو د تولو هايكو گانو هندسي جورنىت يو شان دى.

پەدى دې دول کە مورب د شکل لە پلوه و گورو پېستو هايكو گانې
لە جاپاني هغۇ سره پوره توپير لرى، داسې نەدي لکە د غزل،
قطعي، رباعي، قصيدي او نورو پەشان چې پەپېستو او عربي
كې يو ۋول شکل لرى. د محتوا لە مخې هم پېستو هايكو گانې
اکشە مزاھىەرنىڭ لرى، خو جاپاني هايكو د طنزىيە محتوا
ترىنگ د طبىعت د بىكلا انئورونى يوه بىنه هندارە ده.

اخونه

- ۱- پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار، پښتو تپیزه د جاپانی هایکو ترڅنګ، ۱۳۹۱ کال.
- ۲- محبوب شاه محبوب، تپیزه او تکوریزه د تپی معنویت ته گته رسوی که تاوان؟ ۱۳۹۱ کال.
- ۳- انور الحق، تپه که د ولس مال دی نو تپیزه د چا ده ۱۳۹۱ کال.
- ۴- محمد حنیف حیران، د پښتو تپیزې رامنځته کېدل، برياوي او پروپراندي يې اند پښني او چيلنجونه، ۱۳۹۱ کال.
- ۵- صدیق الله بدر، هایکو، ۱۳۹۱ کال.
- ۶- عبدالله کمال، پښتو ادب ته هایکو له کوم لوري راغله؟ ۱۳۹۱ کال.
- ۷- محمد عزيز تحریک، د اخلاقې جرئت غوره سمبول، ۱۳۹۰ کال.
- ۸- محمد اسماعیل یون، د پښتو شعر هندسی جوړښت، ۱۳۸۷ کال.
- ۹- محبوب شاه محبوب، گورگوري، ۱۳۹۰ کال.

پښتو او سنی شعر د حoadثو په مسیر کې (۱۳۸۱-۱۳۹۱ کلونه)

داليکنه پر ۱۳۹۱ لکال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی پښتو خانګه کې د یوه علمي کنفرانس په بنه او رول شوي ۵۵.

پښتو شعر له امير کروړه رانیولي بیا ترشیخ اسعد سوری، بنکارندوی غوري، ملکیار غرشین، هوتك بابا، روبانیانو، د خوالتر عصر او ان تردې معاصرې دورې پورې اکثره د حoadثو ترسیوري لاندې توکبدلی دی. کله حoadثو شعر توکولای او کله شعر حoadث زېړولي دي. په یوه لندې ليکنه کې نه شي کبدې د یوې ژبې د شعر د پنځونې ټول اساسی عوامل او حoadث بيان شي، له همدي کبله خپلي اصلي موضوع او مهالیزې محدودې ته راҳم او یوازې په نړدې یوه لسيزه (۱۳۸۱-۱۳۹۱) کې چې د سختو سیاسي او پوخي پېښو لسيزه ګنډل کېږي، د پښتو شعر، پرمختګ پرشاتګ، خوځون او بدایني په باب بحث کوم:

په دې ليکنه کې د غه لاندې غټه تکي بيانو:

• د ليکوالو او شاعرانو د کاري ساحې بدلون

- سیاسی او پوئی حoadت او پښتو شعر

- د پښتو شعر شکل

- په پښتو شعر کې د شعریت او شعارت معادله

۱- د شاعرانو د کاري ساحي بدلون:

(۱۳۸۱-۱۳۹۱ المريز) کلونه دا سې لسيزه ده، چې افغانی تولنه له سترو پښتو سره مخامنځ ده. په دې پښتو کې یو شمېر مثبتې پښې هم شته او منفي هغه هم. د مثبتو پښتو له جملې خخه یوه هم په افغانستان کې د رستنيو ازادۍ او رسنیزه پرمختیا ده. په دې لسيزه کې په افغانستان کې په منځني دول تر (۱۰۰۰) عنوانو زیاتې چاپي رسنی، د (۱۵۰) په شاوخوا کې غږيزي یا راډيوسي رسنی، (۵۰) په شاوخوا کې ليدنۍ یا تلوپزیونې رسنی او په سلګونو برښنسایزې یا انټربېتې رسنی، راټوکېدلي دي. ددي گن شمېر رستنيو راټوکېدنه د تولنې د ودې د طبیعي بهير نتيجه نه وه، د تصنعي ولسوکۍ، د بیان د ازادۍ او د نړیوالې تولنې د ناکنټرو له اقتصادي مرستو نتيجه وه.

دې کار پر خپل خای او وخت خپلې خپلې ګتې او زیانونه درلودل، چې د تولو سپړنه یې ددې ليکنې له وسه وڅي. د رستنيو دې چتکې ودې یو زیات شمېر کدرونو ته اړتیا درلوده. خرنګه چې دا مهال د ژورنالیزم په ډګر کې دومره گن شمېر کدرونه موجود نه وو، نود رستنيو چلدونکي اړو له هغو اشخاصو خخه هم بېرنې ګته و اخلي چې ژورنالیزم یې آر

مسلک نه و، خود ژورنالیزم له ساحې سره یې خه نا خه کار درلود. لیکوال او شاعران چې په اسانی سره د ژورنالیزم چارې پرمخ ورلاي شي، د نويو رسنيو ددي پراخې ساحې لپاره تر تولو ور کسان و ګکيل شول، اکثره لیکوال او شاعران په رسنيو کې پرسنيز کار بوخت شول دي کار که له یوې خوا در رسنيو ماشين و خرخوه، رسنى یې نېټې وڅلولي، خوله بلې خوا دي کار د لیکوالو او شاعرانو تخلیقی هڅو او پنځونو ته سخت زيان ورساوه.

شاعران اړو وو لکه د ماشين د یوې پرزې په شان کار و کړي او استهلاک شي، توله ورڅ خپلو رسنيزو چارو ته پاملننه و کړي او تخلیقی کار ترې پاتې شي. که خه هم رسنيو په خپل ذات کې شعرو شاعري او په توله کې د ادبیاتو څلونې او پراحتیا ته ډېر کار و کړ، خو خپله هغه شاعر چې پخوا یوازې د شاعر په توګه مطرح او د زیاتې پنځونې وخت، ظرفیت او حواک یې درلود، په رسنيزه برخه کې د هغه مصروفیت ددي سبب شو چې توله انرژي یې پر خو برخو وو بشل شي. نو په دې ډول شاعرانو ژورنالیزم خپل ځان ته دويم مسلک په توګه غوره کړ. دي کار طبعاً پر پښتو شاعري، نامطلوب اغېز و بننده. لکه ځنګه چې یو ژورنالیست ته په ژورنالیستي کار کې د ژوند د خروب لپاره بنه زمينه برابره شوه، دغسې که شاعر ته هم یوازې په شاعري کې دومره امكانات برابر شوي واي، نو شاعرانو به د شاعري په برخه کې ډېر کار کړي واي.

۲- سیاسی او پوئی حوادث او پښتو شعر:

په تېره یوه لسیزه کې د خوبو پښتو په اندول د ترخو حوادشو
شمېرزیات وو. پښتنو شاعرانو، د کلاسيکي دورې په شان
ارامه ذهنی فضانه لرله، د متواتر تفکر لپاره هم وخت دېرنه وو.
د شاعر په باب دا ویل کېږي چې پوتكىي بې دېرنازک دی، د
چاپېریال پښې پرې دېرژر تاثیر کوي او چتیک غږگون نسيي.
په پخوانیو دورو کې که خه هم شعر له محیطه متاثره کېده او له
همدي پښتو را توکېده، خوداسي شعرونه هم په کې وو چې
خپله د پښتو د ټوکدو سبب کېدل. یوه ساده شان بېلګه به يې
ورکړو: که د میوند جګړه نه واي رامنځته شوې، نود ملالۍ د
خولي دا تېپه:

(که په میوند کې شهید نه شوې — خدا یرو لاليه بې ننګي ته
دې ساتینه) نه رامنځته کېدله، خو که د ملالۍ له خولي دا
لنډي نه واي راوتلي، نو کېدى شول افغان ټوانان به په ولولو
نه واي راغلي او د میوند د بري پښنه به زموږ په نصیب شوې نه
واي، دلته ګورو چې پښې یو شعراو شعر بیا بله بریمنه پښنه
وزېړوله. کله چې موږ تېرس کلن بهير ته ګورو، دلته پښتو
شعرونه یا نظمونه توکولي، خو شعرونو بیا پښې نه دي
ټوکولي. هر هغه سیاسي یا پوئي پښنه چې افغانستان کې
رامنځته شوې، پر لیکوالو او شاعرانو بې خپل اغېز شيندلې
دی. د جګړې په ډګر کې چې کوم اصطلاحات او مفاهيم کارول
کېږي، هغو پښتو شعريا نظم ته هم لاره کړې ده. الوتکې،

تانکونه، خانوژنه، بهرنیان، کورنیان، واسکته، ماین، فساد،
رشوت، دیموکراسی او نور چې د اوسنی جګړې او د تولني د
ناخوالو بېلا بېل عناصر دی، پښتو نظم کې یې هم همدا ډول
انعکاس موئندلی دی:

د ئان وژنې منظره لکه پتنګ خوبنوي
دغه سپړی بې ننګه ژوند نه، مرګ د ننګ خوبنوي.
(جلال امر خبل، او س دې هم هره شبې په خوب کې وینم)

هر بهرنی عنصر چې د افغانستان په جګړه کې په یونه یو ډول
ښکېل دی، شعر یا نظم ته یې هم په همغه ډول لاره کړي ده.

ای په مشرق کې د مغرب واکداره
ستا نه دې پاک خدای (ج) دا زور واخلي
زماد خاورو کور دې لوپه کړ
ستادي دا سپينه مانۍ اور واخلي
یارانو دومره حورې دلی یمه
والله که داغ زره مې تکور واخلي
که پاکستان هم دا سې وي ملګرو!
جنګ به خلريشت كاله نور واخلي

***

ماته په سر چورلکې مه ګرڅوه
تا خوزما په وطن غم جوړ کړ
خپلو بنګلو ته رنګانې ګوري

زما جونگري ته دې بم جور کر
تاراته کومه فابريکه جوره کره
کوم يو سرک دې راته سم جور کر
خالي هم دومره دې له وسه کېدل
چې غټه نفاق دې چم په چم جور کر.

(سميع الله ترون، زه دې نور نوم په ژپه نه اخلمه)

لس کلنده ديموکراسۍ هم له هغۇ پېښو خخه ده چې په ناخاپي
ډول افغانستان ته وارد شوه، دې ولسوالکي خپل طبیعي
پراوونه نه دې بشپړ کري، حکه خولکه خنګه چې لازمه وه، په
ټولنه کې یې خپل ځای تثبيت نه شو کړاي، شاعران او ليکوال
هم ددې پېښې نقش ته متوجه شوي دي، په خپل کلام کې یې تر
ټينګو نيوکو لاندي راوستې ده:

بي دوه پنځوس راوستې ده بلا دموکراسۍ ده
د چور، درشوتونو او د غلا دموکراسۍ ده
ولس لګيا په خپلو لاسو وژني ولسونه
دا چا وييل غلطه ده ربستياد دموکراسۍ ده
فاسيزم، کمونيزم بل هر ايزم تري کريان شه
دا موردتله یې راوري چې که دا دموکراسۍ ده
قدم په قدم بم ده او بمباردي او بلوا ده
سبا دموکراسۍ ده او بېګا دموکراسۍ ده
بګرام، ګوانتنامو ابوغریب کې چې خه کېږي

تردی زیاته لیدلی چېری چا دموکراسی ده؟
زمان الوستی خلک به ضرور پرې نه پوهېږي
دا ئکه چې دا مېډا این امریکا دموکراسی ده
خوک مات در باندې نه کړي بېکسیاره دا ګنجى سرلې
پام کوه اشنا ډېره رسوا دموکراسی ده.

په تېرو لسو کلونو کې د زور او زر په ملاتر ډئينو اشخاصو
تصنعي وده او واک ته رسپدل هم هغه پېښې دی، چې د تولنى د
عامو ګرو له خوا غندل شوي دي. د ترڅو واقعیتونو په توګه
دي حالاتو هم د شاعر کلام ته لاره کړي. د هېبوا د تکړه شاعر
پير محمد کاروان په خپل یو کلام کې په هېبوا د کې د دوو داسي
شخصیتونو پرتله کړي چې په یوه کوڅه کې یوه بل ته مخامنځ
کورونه لري، یود زر او زور خاوند دي، واکوال او توپکوال دي
او بل نه زر لري نه زور، خود علم د یوې لوبي شتمني خاوند
دي. شاعر دا دوه شخصیتونه یو بل سره پرتله کړي دي:

د ايمان غوندي سړۍ

د کابل په خیرخانه کې
څوټوليیه وسـلـهـ والـ دـي
دلـوـيـ کـورـمـخـېـ تـهـ گـرـخـېـ
پـهـ بـارـوـتـوـبـنـهـ سـمـبـالـ دـي

پلنگي کالي په غاره
ترپنه پلي خلک ربودي
ايله سترگي چي کري کري
لکه خلي خلک ربودي

په دې کورکي به چي خدا زده
سپين که تور سپري او سپري
بس يوداراز يې خرگنددي
چي د زور سپري او سپري

ودې کورتنه کله کله
په سحر په غرممه راشي
سره خراغونه نښنې توري
دموقرو، رمه راشي

ددې کورپنه مقابل کې
يو ساده غوندي کورگى دى
يو سپين بيرى په کې او سې
دایمان غوندي سپري دى

نەعسـكـرـنـه يـي پـيـرـيـ شـتـه
دـبـاـرـوـتـوـدـاـورـوـنـو
خـوـكـرـى دـي تـرـبـنـه تـاـوـي
دـزـرـگـوـتـوـدـفـكـرـوـنـو

چـارـچـاـپـپـرـوـرـتـه وـلـاـرـدـي
كـتـابـوـنـه دـبـوـالـوـنـه
پـانـيـ پـانـيـ پـسـيـ گـورـي
لـرـيـ سـلـزـرـه فـكـرـوـنـه

كـلـه يـوـكـتـابـ رـاـوـاـخـلـي
كـلـه بـلـكـتـابـ رـاـوـاـخـلـي
كـرـيـ لـه گـلـ سـرـه خـبـرـي
دـبـلـبـلـكـتـابـ رـاـوـاـخـلـي

دـمـلـالـيـ ژـبـه وـايـي
پـه خـپـوـپـه سـبـلـاـبـونـو
دوـمـرـه خـوـبـرـدـوـمـرـه شـيـرـيـنـ دـي
لـكـه شـرـنـگـ درـبـاـبـونـو

مخامخ چې ورتە كېنى
لکە نور درباندې وورى
بس خبرې يې چې اوري
يوسۇر درباندې وورى

كە ترى يوه پونىتنە و كېپى
نوبە لىس خوابە دركەپى
كە تىش ڈاگ يې ھم بە باغ شې
دى بە سلگلابە دركەپى

دزره تىنده پىرى ماتىپى
داوبوغوندى يې رنگدى
پاچەى ترىپى صدقەشە
لوى دروپىش دى لوى ملنگدى

كە بىمارىپى ورتە راشە
چې خبرې يې اناردى
پە موسكاكىپى يې راتولپى
سلجوپى دلالە زاردى

ڇپرکولپونه یې دزرونو
دقلم په کيلي وادي
ده پرقام باندي و بشلي
ڏکي لپي د رنادي
***

خدا یه شکر خدا یه شکر
چې پښتون قام کې پیدادی
په رموز د علم پسوی دی
لوی عالم دی لوی بابادی
***

علامه رشاد یې نوم دی
پښتون جم دی پښتون جام دی
ترې لوگی او سپېلنی شم
د کاروان شعره الهمام دی

په دې شعر کې شاعر دوه ببلابيل متضاد شخصيتونه پر تله
کړي دي. دا شخصيتونه زموږ د تولني د پېښو زېرنده دي، خو
شاعر په ډې هنري ډول دا سره پر تله کړي دي.
په افغانستان کې د ګنه درد وونکو پېښو په منځ کې د کندهارد
پنجوايې پېښه خورا درد وونکې ده، دې پېښې د ګنه افغانانو
او بشريپالو نړيو والو احساسات راو پارول، دې پېښې د شاعرانو

روح هم و تکوه، په لسگونو شاعرانو دې پېښې ته شعرونه
وویل او د دې پله ییز درد انخور بې و کاربه. د دې پېښې په اړه له
ویل شویو شعرونو خخه ځانګړې تولګه جورېږي. د یو شاعر د
نظم یوه برخه:

وايې اسمانه!

چې په غېړه کې دې،
راڼه راڼه

د سپورمې خواته
ستوري چا و خورل؟

او د ګلاب

له بوتي چا

په توره شپه کې
پاڼه پاڼه د غوتى

له غېړې ژوند

په سرو لمبو سوؤھو؟...

(د پوهنمل حبیب زی د شعر یوه برخه)

او دا هم د دې پېښې په اړه بل شعر:

اخ جوره بچي مې نه شته د کور ستنه مې ده پنګه
وئ په خپلو وينو لامبي او س يې وړي زماله خنګه
زمابچي خومکتبيان وو، د دوى خه وو ستاله جنګه؟
وئ جوره بچي دې ومره، سره کاپره سره پرنګه!

بېگاھ دواپورانە غوبنستى يو يو گرم تىيكلى و
دا يو سره خولە هلکى و دا بىل گل غوندى زلمى و
اوسمىپى بربتىپ تاولىپاچاھى تە جور سپى و
يو مىپ سرتە راتە پروت و بل مىپ بنسوتە لكەورى و

چىپە تورە نيمە شپە كې سورلىپوه پر كالە راغى
لكە سپى چىلىپونى شى غوربىدە پر كالە راغى
ھەرە خوايىپى اوروپى سرى گولى لە ماشىنگەننىپى
خوند يې اخىست زمۇرلە چىغۇ غەمبىدە پر كالە راغى

مسلمانو خويندو ورونۇ ! زما دا خىرىپى گريوان گورئ ؟
دانوكارىپى زما پە مخ كې داد وينونبىان گورئ ؟
دا چى وينىپى ۋىنىپى ژارپى، دا چى مرگ لە خدايىھە غوارپى
دا زما د بچو پلاردى، دا مظلومە انسان گورئ ؟

د دە مخكىپى تورە شپە كې ، سره كاپرىم لە تۈلۈپى
پاچا زمۇرلە چىغىپى واورە ! يو خنخىرىم لە تۈلۈپى
پاچا سپىپى يې راشكارلىپى، پاچا سرىپى راتە لوخ دى!
پاچا بند پە بند يې تۈلە، بىسە پە خىرىم لە تۈلۈپى

احمد شاه له خوبه پا خه ، کنداری مبرمنه ژاري!
سره کاپرده ئورولى يوه بله غزا غواري
احمد شاه د تا په پنسو كې يوي بسحې تندى اينسى
چايىپ ورپي لوپتە د تانە خپله حيا غواري

احمد شاه ! د سرو کاپرو ستا په مينه کې غوبلدى
هره شىپە په کوررا اوپى په سرونون مو اور بلدى
احمد شاه ! كىرىپ ڏېرىپ ، خود سرسپى مونە شتە
مورپە تولە ورپىپى شو خو كمى ديو اتلدى

احمد شاه ! بېگاه يې بورەد جورە زلمىو موردە
دا كيسە خەنوي نەدە ، هرە ورخ پە يوه کوردە
اخ پە ويرىپى كېنولى د تىكۈزۈنىكىو خوردە
بياد غەم تورەلمە خورە شوپى لورپەلوردە

احمد شاه ! كيسە مې واورە زما زره له ژوندە توردى
د كافرو پە لاسونو سو ۋەدللى زما كوردى
احمد شاه ! پاچامىپ ژاپى ، ورتە گورەدا يې زوردى
او د دين پە نوم چې جنگ كې داھم خدائى چې پە زرە توردى

لوئىه خدا يە ! زموپە ملک كې د دستار سپى پيدا كرە
چې مىشال غوندى بىلېرىپى يود كار سپى پيدا كرە!
سفید پوشە بلا وركە ، ژرندو كې پاچا واخلە!

يو هونسيار سري پيدا كره د وقار سري پيدا كره!
(د عبدالهادي هادي شعر)

دي دول ناخاپي خونپيو د پنبو شعر لمن نيولى، خه چې په
ټولنه کې تېربېي هغه شعرته هم لاره کوي. دا بل ازاد شعر هم
وګوري:

بېرنى خبر

سره کربنه

خل خل

بل بل

ډېره لنډه

ډېره تېزه

رانسکاره شوه په سکرين

د تلوېزیون

ژر شوه تېره بیا راتېره

زړه مې ډب کړ

زړه مې ډیب کړ

زړه مې درز کړ

بیا به څوک وي؟

بیا به څوک؟

کوم و کيل

کوم یو ملک

کوم بسوونکی

کومه پېغله

کوم ماشوم د بسوونخی؟

یوچل بیا سکرین ته ئییر شوم

بیا الوتی

بیا پربوتی

تورو خاورو کې شتېپري

لاس یې یو سر یې بل چېرته

ټولوی یې اندامونه

د وجود

سپینو کخورو کې پولیس

پولیس هم په وینو رنگ

حُمکه هم په وینو سره

هلتہ پورته

رېبل شوي دي

د شنوونو شاخونه

نیم دی سوی لوغرن

هلتہ لرې په برشاخ کې

دی را هورند کمر بند
د بنوونئی د کوم ماشوم
خا خکی خا خکی
وینه خا خی
مور بی ژا پی گر بوان خیری
لگوی تندی پر حمکه
سولوی خاوری په خولي
وا ای خه شوزوی می خه شو؟
ما خونن سهار چوف کړی
له قرانه می تپر کړی
ټول سورت می پري ويلی
نو بیا ولی
نو بیا ولی
خدایه خدا یه
لویه خدا یه!
يو سپین دیری هلتہ لري
د پولیس ترڅنګ ولار دی
څوک بی نه پرې بدی صحنې ته
د لونګۍ شمله بی خوله کې

پیشکه سترگو ته نیولې
داسې ژاري داسې ژاري
لکه چا بې چې سینه کې
د ئىگر توقىھ رېبلى
زەھم گورم تلوپزىون ته
د سكرين پرمخ بىالىك شول
شل تپيان، شل وژل شوي
شل لانور ھم لادرک دى
يو سربول، يو سندرغارى
يو وکيل د قوم سپىين بىرى
يو بىونكى
زده كۈونكى
يوه مور
او يو تى روئى ھم شامل دى
پە تپيانو
او پە مەرو كې
ژرمى لاس كې تلەفون ته
يوه نومره مې كەھ دايىھ
ورورە خنگە بې خيرىت دى؟

زه خو بنه يمه ته بنه يې؟
خو غې، نه راھي په فون کې
يو سورت دی، تلاوت دی
د قران د سورتونو
بيا مې زنگ
په زوره تېر کړ
وروره خنګه يې خيرت دی؟
بيا سورت دی
بيا سورت
تلاوت دی تلاوت
شې به پس زنگ راغى
له کوره
يو اواز و غرييو نيولى
يو فرياد و غرييو نيولى
ما ويـلـ خـهـ دـيـ؟
ژـ روـ وـ ايـهـ؟
هـغـهـ هـغـهـ ..
هـغـهـ بـمـ چـېـ نـنـ چـاـوـدـلـىـ
ها ئـانـمـرـكـىـ بـرـيدـ چـېـ شـوـىـ

ها چې شل بې دی وژلي
ها چې شل بې تپیان کړي
ها چې ته پري ناز بدلي
ها چې ته پري وياردلي
ها باتور او شمله ور
ها د قوم چې مخور
هغه وروري ستا وژلي
ستړګو تور بې ستا وژلي.

د دا ډول پېښو په لړ کې د کونړ، شينوارو، شينډنه، لغمان،
هلمند، بره کې برک، ارزگان، پکتیا او په هپواد کې د نورو
سيمود حoadشو په باب ګن شمېر شعرونه ويل شوي، چې دلته د
ټولو یادول ممکن نه دي.

۳- د پښتو شعر شکل:

په تېره یوه لسیزه کې د فورم له مخي اکثره هغه شعری فورمونه
کارول شوي چې په پښتو کې ډېر دود دي، خو په دې کې غزل او
ازاد فورمونه زيات کارول شوي دي. سربېره پر معمولو پښتو
شعری فورمونو نوي رامنځته شوي شعری فورمونه، لکه
(هايکو، تپیزه او تکوريزه) هم کارول شوي، خو خومره چې
پښتو غزل او ازاد شعد تېرو لسو کلونو حoadشو ته ځانګړي
شوي، سور فورمونه د دوي په انډول د پښتو زيات

منعکسونکی نه دی. په تېرہ یوه لسیزه کې په پښتو شعر کې محتوايی او شکلی پرمختګ د واره لیدل کېږي، خو خرنګه چې د ټولنې په نورو برخو کې د نورو لسیزو په انډول زيات پرمختګ شوی دی. په پښتو شعر کې د بنکلاییز پرمختګ سرعت ډپر زيات نه دی. په تېرو لسو کلونو کې لوټر لړه هر کال تر سلو عنوانو زياتې شعری ټولنگې چاپ شوی دي، د کمیت له مخې د نورو لسیزو په انډول دا یو بنه کمیت دي، خو او سنیو تخنیکی امکاناتو ته په کتو سره بیا هم دا د ګاونډیو هپوادونو د شعری اثارو تر کمیت ډپرہ ټیته کچه ۵ه.

په دې لسیزه کې ازاد شعر ډپرہ وده کړي، علت یې کېدی شي دا وي چې ازاد شعر په خپله لمن کې د ډپر و پښتو څایونې ظرفیت لري؛ یوه پښنه له پیله ترپایه انځورو لای شي؛ شاعر ددي امکان لري چې د پښنې د انځورو نې ترپایه خپل کلام وغځوي، خو په غزل او نورو مقیدو فورمونو کې د شاعر پر وړاندې ثابت محدود یتونه دي.

په پښتو کې درې نوي شعری فورمونه، (تپیزه، تکوریزه او هایکو) هم په دې لسیزه کې بنه وڅلېدل خو لا هم ددي درپواړو شعری فورمونو پوځوالی ته لا ډپرہ لاره پاتې ۵ه.

۴- په پښتو شعر کې د شعریت او شعاریت معادله:

کله چې په ټولنې کې بحراني حالت واکمن وي، په شعر کې یې هم د بحران انعکاس حتمي دي. ځینې ادبپوهان په دې نظر دي چې ډپر بنه ادبیات د اختناق په مرحله کې را توکېږي، بنه مثال

یې روسي ادبیات گنھي چې يوه زیاته برخه یې د اختناق په شرایطو کې را توکدلې ده، خواختناق او بحران په تبره بیا پوئي او سیاسي بحران يو له بل سره تو پیر لري. د اختناق يو ډول په ټولنه کې د اسې يوه مرحله ده چې ټولنه کې عام نظم ټینګ وي، خوهغه اشخاص چې له حاکمیت سره سیاسي او فکري تضاد لري، هغوي ته خطر متوجه وي، په بحراني شرایطو کې د ټولني ټول اقشار تر تهدید لاندې وي. افغانستان په تپرو نبدي درې نيمو لسيزو کې له همداسي يو بحران سره مخامنې ده. تپره يوه لسيزه هم يوه لويء سیاسي او پوئي بحراني لسيزه وه. ددي کېچ بېلا بېل اړخونو، محتووا او تاثراتو شعر ته هم لاره کړي ده. ځینې شاعران په دې بریالي شوي چې د کرکجنو پېښو له انکاس سره سره د خپل کلام هنري جوهر او شعریت خوندي وساتي. (شعریت) د شعر جوهر دی لکه (انسانیت) چې د انسان جوهر دی. یا (سریتوب) د سړي. د عوامو په اصطلاح په يوه سړي کې چې سریتوب نه وي، نورخه په کې نه پاتې کېږي. شعر کې هم چې شعریت نه وي او یا په کې کمزوری وي، شعار ورڅخه جوړېږي. شعار که خه هم مانیز بار لېږدو، کېږي شي نسه او مثبت پیغام هم ولري، خو بیا هم که هنریت یې کمزوری وي، خوند یې له منځه حې؛ ډې عمر نه شي کولای. شعاري کلام کېږي شي د عوامو په ذوق برابر وي، خلک یې خوبن هم کړي او خوند هم ترې واخلي. ددي خوند علت به دا وي چې شعاري کلام ساده او تریو هم حده د عوامو په ژبه ده، بیان یې هم مستقیم ده او د هنر له کوم شفاف فلتره نه تپرېږي. په

تېرو لسو گلونو کې په پښتو کې ډېر د اسې نظمونه ویل شوي
 چې شعاري برخه يې تر شعرriet يا هنري برخې درنه ده. په تېرو
 څو بېلګو کې هم مورد شعاريت خرکونه گورو، په تېره هغه
 شعرونه يا نظمونه چې د کومو مشخصو پېښو يا حالاتو
 انځورنه کوي، په هغه کې د شعاريت تومنه زياته ده. شعاريت
 نه یوازې په ازاد نظم او غزل کې محسوس دی، بلکې د پښتونه
 ولسي شاعري نورو فورمونو ته يې هم لاره کړي ده. لنډۍ چې د
 پښتو ولسي ادب یو خورا قيمتي غمى دی، په تېرو لسو گلونو
 کې ټینې د اسې لنډۍ رامنځته شوي چې د شعار او تصنع
 ئانګکې تیاوې په کې په خرگند ډول بسكاري. دا څو بېلګې به
 و گورو:

د مسینجر او azi خپ دی
 یاره د سکایپ له لارې نیسهه تماسونه
 بیا شل اوريز مېچونه پیل شول
 یار مې نوروز دی سپینران پرې لوبومه
 جانانه صبر دې لبډ پر کړه
 په سړک ماين دی زه په پوله پوله ئمه
 بیا به د چا کور کې غوغاوي
 په هوا ګرئي د ناقو جنګي جازونه
 هلیکوپتر په شان کړه شوه
 د زړه په سريې په راکټو وویشتمه
 طالب بګرام کې خپته وکړه

دا او باما لالا قورمی خوند ور کوينه
خانمرگى برييد راباندي و كه
داسې خومه وايه چې خولنه در كومه
جانانه سمه امريكا يې
هم ملامت يې همزاري درته كومه
زما كافر كافر جنانه
درته طالب طالب كېدم شهيد دې كرمه
جانانه سمه القاعده يې
زه امريكايم تل زاري درته كومه
په دې لنديو كې كه خه هم د تولني عيني واقعيتونه شته، په
تېره هغه خه چې په دې تېره يوه لسيزه كې عملاً پېبن شوي دي
پرعامو به هم تريوه حده نسي ولگي، خوهغه خوند او لذت
چې د پښتو په اصلي ولسي لنديو كې شته، په دې كې نه شته،
دا يو خوتپيزې به هم د بېلگې په توګه يادې کرو.

ښه مېړه ده مېړه بنځه
له مانه واوره غرب ته مه ئه
درته په لړ خبر واي وڅه
دا ئې په بره ته په کوزه
که خه دې وویلې پوليس ته زنگ وهينه

***

سهارکي وغواري ببننه
بېگاه تە بىا و كىرى وژنە
د مرگ مولورە شوه سلنە
لە دوى بە خوک و كىرى پونتنە
چارواكى او س د ئان پە حال ژرا كويىنە

***

ديموكراسى كىله شا خدارە
نە ئىي مېرە سەرە پە لارە
درناوى ورك شو خدائى لپارە
بىئە مېرە باندى وا كدارە
د بچو حال بە يې ايندە كې خنگە وينە
د مفاهيمو مستقيمه او بىنده افادە د شعر شعريت كمزوري
كوي، د پىنسىو پەزيات شىمپر نظمونو او س د شعاريت سىبورى
خوردى. كە پە مجموعى دول يې وارزو، پە تېرو لسو كلونو كېي
د شعاري نظمونو كچە خورا زياتە شوي دە. پە ادبى غوندو،
مشاuro او نورو ادبى ناستو كېي چې كله هەم د شعر خبرە مطرب
كېرىي او يَا شعر لوستل كېرىي، ناظمان يَا شاعران كوبىسىن
كوي، داسې شعر يَا نظم ووايىي چې د ناستو خلکو پە مزاج برابر
وي، هغوي يې مستقىماً د مانا تل تە كىنىته شىي او زرپرى پوه
شىي. شاعر د خپل موقتى تشويق پە خاطرد شعر او بىدە عمر او

اصلی جوهرته ډپرہ پاملننه نه کوي. نو په دی خاطریو شمېر
هغه شعروونه یا نظمونه چې په مشاعرو کې لوستل کېږي او یا
هم د انټرنېټ په څېو خپرېږي، د شعری جوهر مالګه یې کمه وي.
په پښتو شعر کې شعارت له ډپرہ وخته دود دی. تپرہ یوه لسیزه
هم ترې مستشني نه ده. د کمیت له مخې که یې وارزو، په تپرہ
یوه لسیزه کې ټول نظمونه چې د شعر په نامه ټولنې ته وړاندې
شوی دي، په سلو کې نړدې شپېټه یې شعاري تومنه لري. دلته
په یوه لیکنه کې نه شي کېدلاي د ټولو بېلګې وړاندې کرو. که د
پښتو ادبیاتو کره کتونکي په دی برخه کې دقیق کاروکړي،
کېدی شي د شعارت کچه کمه او د شعریت هغه پیاوړې شي.

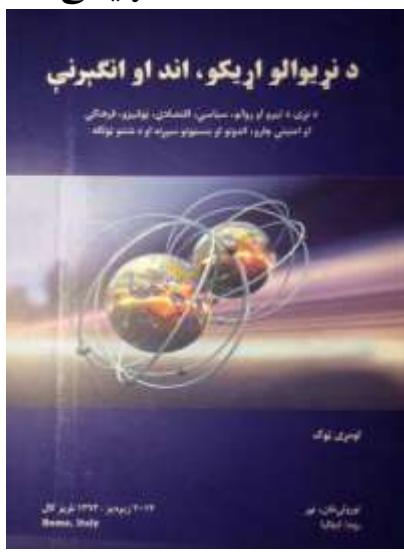
اخوونه:

- ۱- د پیرمحمد کاروان یو شعر
- ۲- د عبدالهادی هادی یو شعر
- ۳- د سمیع اللہ ترون یو شعر
- ۴- د محمد اسمعیل یون یو شعر
- ۵- د عبدالمالک بېکسیار یو شعر
- ۶- د طلاباز حبیبزی یو شعر
- ۷- د اسمعیل ارم خو تپیزې

د یو بنه لیدلوري لپاره یوه بنه هڅه

داليکنه ماد بناغلي (نور) پريو علمي خبرنيز اثر (دنريوالو اريکو، اند او انگپرنې) باندي پر (۱۳۹۲) کال کړي وه.

(دنريوالو اريکو، اند او انگپرنې) د بناغلي (نورو لي خان نور) یو خبرنيز او شننيز اثر دی، د کتاب پر لومړي مخ لیکل

شوي: ((دنري د تپرو او راروانو سیاسي، اقتصادي، تولنيزو، فرهنگي او امنيتي چارو، اندونو او بنستونو د شننو تولګه)). که همدا یوه جمله هم خوک ولولي، نو د کتاب د منځانګې پر ارزښت پوهېږي، همدا

جمله ده چې سړى د کتاب د متن لوستو ته راکابي، کله چې خوک د کتاب نیوليک ته متوجه شي، نو تلوسه یې نوره هم زياته شي ټکه چې هر سرليک یې خورا مهم دي، په تپره بیا هغو اشخاصو ته چې د سياست، اقتصاد او نريوالو اريکوله صنف سره لپواليارې بناغلي (نورو لي خان نور) د یوه عملی او نظری سياستوال او سياستپوه په توګه د عملی تجلوله یوه

مسیر او بهیر خخه تبر شوی او بیا یې دا اثر لیکلی دی. دی هم لیکوال دی، هم سیاستوال، هم سیاستپوه دی او هم ادبپوه، هم یې کورنی له سیاست سره ترلې پاتې شوی او هم ده په خپله د خپل هپواد د سیاسی استازی په توګه خپله دنده پرمخ بیولې او هم یې د نورو سیاستونو ته پام کړی، هم یې له نورو هپوادونو سره د خپل هپواد سیاسی اړیکې تینګ کړي او هم یې د هغوي روابط له خپل هپواد سره تینګ کړي، دروابطو دا عملی پالل خه اسانه خبره نه ده. خو (نورصیب) سره د عملی او نظری تجربو یوه کارنده وسیله وه، په همدي وسیلې یې دا دی دasicې یو نسلکلی ارزښتمن اثارو لیکه چې تراوسه یې په پښتو ژبه کې ډېر کم ساری لیدل کېږي. دا اثر د خپلو پراخو او هر اړخیزو معلوماتو له امله ددې ارزښت لري چې د حقوق او سیاسی علوم او یا هم د بشري علومو په نورو پوهنځیو کې د یوه درسي او مرستندوی درسي اثر په توګه تدریس شي. د بهرنیو چارو وزارت کارکوونکو ته هم خورا مهم دی، ځکه هغوي په خپل عملی سیاسی ژوندانه او دندو کې له همدي مسیره تېرېږي.

په پښتو ژبه د ادبی اثارو شمېر خورا زیات دی، کله کله پښتنو شاعرانو او لیکوالو د عامو لوستونکو غرور زیات کړی او د علم د عرضې کچه یې ورته راتیتې کړي ده، د علمي اثارو په انډول د ادبی او ذوقی اثارو زیاتوالی پرښکاره ډول علمي اثارو ته زموږ اړتیا په ډاګه کوي، موږ باید له هرې لارې چې وي په خپله ژبه کې علمي اثار زیات کرو، تر هغه چې ژبه علمي،

اقتصادي، سياسي، مذهبی او دفتری ارزښت پیدا نه کړي، په نواتو او زور نه ڙبه پر چا زده کولای شو او نه پري خپلې اړتیاوې پوره کولای شو، د ګران ورور (نور) دی خدای خونه له غنموه که او په نور دی روبسانه لري چې زموږ د تولني يوې اساسی اړتیا ته يې پام وکړ او د دې اثر په ليکول يې يو، د علمي خدمت په برحه کې يو ستر ګام او چت کړ، زه نه غواړمه ددي اثر په باب ډېرخه ووایم، ځکه اثر خپله ستاسو په لاس کې دی، خو له نباغلي نور خخه مننه هم پر ځان او ټولو هېوادوالو دده حق ګنهم، خدای (ج) دی دی اباد او سوکال لري، له (نوره) د (نور) د نور (نور) د خورې دو په تمه.

د نور د لازياتي رنایي او نورانيتوب په هيله

په ډېر درنښت

پوهنواں محمد اسماعيل یون

د استاد الفت په نثر کې شل فکري لیدلوري

دا لیکنه پر (۱۳۹۴) د ژبو او ادبیاتو پوهنځی په پښتو خانګه کې د یوه علمي کنفرانس لپاره لیکل شوې وه او په پښتو خانګه کې د استادانو او محصلینو په یوه غونډه کې اورول شوې ۵۵.

استاد الفت د خپلې لیکوالی په پنځوس ګلن مثمر ژوندانه کې موږ ته ډېره ستړه ادبی پانګه ډالی کړي ډه. دا پانګه اوس د استاد الفت میراث ګنډل کېږي. دا میراث په منظومه او منشوره بنهه تر موږه رارسېدلی دی. زه دلتہ غواړم د استاد الفت همدي منشور معنوی میراث ته لړ تم شم او په دې کې بیا هم هغې برخې ته چې د منشور هنري نثر په بنهه ډالی شوې ډه. په دې برخه کې بیا هم زه د استاد الفت د هنري نثر پر شکلی خواوو بحث نه کوم، غواړم دده په نثر په تېره بیا په هنري نثر کې د هغه پر فکري لیدلورو او فکري زاویو لنډه رنا واقوم.

دې کې هېڅ شک نه شته چې استاد الفت د خپل وخت یو لوی مفکر انسان و. الفت د اسې یو اندیال شخص و چې د خپل فکر د بیان لپاره یې د نظم او نشر د بېلاپېلو فورمونو وسیلې درلودلې، الفت د خپل فکر د بیان لپاره د نشر او نظم له وسیلې خخه په بنه ډول ګټه پورته کړه، په تېره بیا له نشر خخه او د خپل چاپېریال هره ناخواله یې په کې په بنه ډول منعکس کړه، د الفت اثار په حقیقت کې د خپلې ټولنې داسې یوه رنې هنداره ده، که موږ غواړو د خپلې ټولنې تصویرونه په بنه ډول وګورو، نو دې هنداري ته بايد مخامنځ شو. استاد محمد صدیق روهي وايي: ((لكه خنګه چې ليو تولستوي ته د روسيې د انقلاب هنداره ويل کېږي هماګسي الفت د خپل ماحول د ټولنیزو جريانونو او مسلطو ګلتوري ارزښتونو منعکسولو کې ستر نقش لوړولای دې)).^(۱) نو که خوک غواړي افغاني ټولنه په هر اړخیز ډول مطالعه کړي، د استاد الفت اثار دې ټوللي.

د استاد الفت اثار نه یوازې د افغاني ټولنې هنداري دې، بلکې د ټمول بشرد هيلو، ارزښتونو، ناخوالو او غوبښنو منعکسونکي هم دي. د الفت فکر د زمان، مکان او محدودې جغرافيې تر بریدونو اوږي او د ټولې انساني نړۍ د هيلو انځور ګري کوي. زه نه غواړم خپلې خبرې پسې وغڅوم اووس راهم د استاد فکري ليدلورو ته. لکه خنګه چې مې د مخه نفوته وکړه، د استاد الفت د فکر وړانګې د بشري ژوند د هر ډګر تل ته وررسېدلې، خو زه دلته غواړم د استاد الفت د فکر یوازې شلو بېلاپېلو ليدلورو ته نفوته وکړم:

۱ - قانون او قانونیت: استاد الفت د یوې ټولنې د ژغورنې، پرمختګ او سوکالۍ تر ټولو غوره لاره دا ګنهي، چې

په ټولنه کې قانون پلى او ټولنه قانوني مسیر ته ورداخله شي، دی قانون تر ټولو (بنه حاکم بولي) چې کولاي شي د ټولني د هر رنځ لپاره د درملنې سبب شي. دی قانون داسي یو حاکم ګنجي چې: ((هغه نه نفس لري، نه نفسی خواهشات، نه یې په زړه کې ډار شته، نه طمع، نه له موقوفی و پرېږي، نه د ترفعع پروا لري. نه رشوت اخلي، نه تنخوا. نه له چا سره عناد لري، نه د چا مراعات کوي، نه د چا مخ گوري، نه د چا خټ، نه زورور پېژني، نه غریب، نه یې خوک خپل دي او نه پردي، نه سپارش مني، نه تملق اوري، نه چاته خاندي، نه چاته وچولي ترويوسي. پوهېږي دا حاکم خوک دي، هو! قانون او عدالت))^(۲) او س چې زموږ ټولنه د لاقانونيت او بې عدالتي په منګولو کې راګير ده، نو که غواړو درملنه یې وکړو، د استاد الفت تر پورتنۍ فکري نسخي ورته بله بنه نسخه نه شو پیدا کولاي.

۲- افراط او تفریط: افراط او تفریط لکه څنګه چې

زمور په دین کې مردود دي، استاد الفت د ټولني داسي یوه ناروغي ګنلي، چې زيان یې دوه برابره دي. که په یوه ټولنه کې دا دوه مرضونه حاکم وي، نو ټولنه به د یوه تن پرځای دوه تنه تلفات او ضایعات ورکوي. استاد الفت دا پورته محتوا په ډېره بنه بنه په یوه واره نشر (دوه جنازې) کې راوري ده، دی وايي: ((په یوه ورځ په یوه ساعت کې له یوې شفاخاني نه دوه جنازې راوتلي، هغه یوه د کم خونې په وجه او دا بل د فشار خون په سبب مړ شوي و، د هغه جنازه خلورو تنو په اوږه را اخیستې وه، ددې بل په جنازې پسې بې حسابه لوی او واره موټرونې روان وو.

هغه يوه وينه نه درلوده، حکه مره شو، ددغه بل وينه زياته
شوي او تپزه شوي وه، حکه يې ژوند ونه شو كپاى.
دوى دواپه مره شول، مگر مرگونه يې يوراز نه وو او مرضونه
بيل وو، يود نورو ويني هم خكلبي وي او دېتە محتاج و، چې
داكتران يې له وجوده وينه وباسي، بل تە چا خپله وينه نه وه
پربىنى او بې ويني و.

يود افراط او بل دتفريط له لاسه مره شو.)^(۳)

الفت، افراط او تفريط په تولنه کې يوه داسي په تولنيزه ناروغي
بللىپ، چې ثبات له منحه وري، عدالت او اعتدال تر پنسو
لاندي کېبې او د زيانونو کچه يې دوه خله زياتېبې.

۳- فكري ازادي: استاد الفت د تولني له مرضونو او
تنگننظريو خخه د خلاصون بله غوره لاز دا گئني، چې په تولنه
کې فكر او انتقاد ازاد شي او خلك په ازاده توګه خپل نظر او
فكير خرگند کړي، دی انتقادې فكر او نظر يوه (بېگناه بندې)
ګئني چې په راخلاصون يې د تولني دې مرضونه تداوي کېدلاني
او دې برابهامت روباندلاني شي. دی په ((بې گناه بندې)) کې
وايې: «پرپردي! پرپردي دا بې گناه بندې پرپردي.
مه وپرپرئ د ده په ازادولو کې هېڅ خوف او خطر نه شته.
فساد او شرارت له ده خخه نه پيدا کېږي.
د ده بندې کول لويء گناه ده.

دی هغه يوسف دی، چې د بې گناهی په سبب په زندان کې
لوپدلي دی.
که دی له زندانه راوالوزي ستاسي آينده سنجولي شي او
ستاسي د بلې ورځې غم خورلې شي.

پرپردئا دا بې گناه بندی پرپردئا.
که دی خلاص شو ستاسو انتظام به په ډېربنې شان وکړي.
ستاسي وږي به ماره کړي، ستاسي برینه به پت کاندي.
تاسي دغه نسلکلی موجود په تورو څاګانو کې مه غورخوئ.
په زندانونو کې يې مه اچوئ!
پرپردئا دا بې گناه بندی پرپردئا!
دی به ستاسي د ګډو وډو او پربشانه خوبونو صحیح
تعبرونه وکړي.

ډېربې سختې، مبهمې او مجملې غوټې به پرانیزې.
دی دراتلونکي حال پیشیبیني کولی شي.
د طبیعت په رمزونو او اسرارو پوهېږي.
د جوي او فلکي او ضاعو اقتضارات ورته معلوم دي
پرپردئا پرپردئا دا بې گناه بندی پرپردئا!
د ده په ازادولو باندي علم او پوهه زیاتېږي.
وطن رنیا کېږي او رانده بینا کېږي.
دی له خپلو جفا کارو ورونو سره هم نښه سلوك کوي.
دی ډېر پېچومي او اړولۍ شي.

دی ډېربې کېږي سمولۍ او ډېر مشکلات حل کولی شي.
ما خوب لیدلې، چې دا بندی خلاصېږي او د سلطنت په
کرسی کېنې.
ښه فکرو کړئ.
دا بندی خوک دی.

پس له ڏپره فکره وايم
فکر دی فکر! (۴)

۴- مضر احتیاط او مضر مصلحت: په عام

هول که خه هم په هر کار کي احتیاط او دقت بنه شی دی، خو هر هغه خه چې تر خپل تاکلي برید او حده واوري، پر افراط او تفریط بدلبري او لکه خرنگه چې دمخه مو اشاره وکړه، د استاد الفت له نظره د افراط او تفریط پایلې ڏپري ناوره دي. دغسي په یوه کار کي تر حده زيات احتیاط هم د ګتني پرخای تاوان زیاتوي او د یوه ضروري او ممکن کار د ناممکنی سبب ګرخي. استاد الفت د ((مضر احتیاط)) په نامه یوه نشر کي د ناوره احتیاط عواقب ڏپر بنه تشریح کوي او وايي: ((که ربستيا و وايم مونږ ڏپري هونسياري او ڏپرو احتیاطونو برباد کړي یو. یو چا زمونږ په حق کي ويلی وو، دا خلک له ضرورته زيات هونسياري او محتاط دي.

رائئ چې په دې خبره کي فکر وکړو.

هونسياري، چې له اندازې نه زیاته شي او هام قوي کوي.

احتیاط، چې ڏپر زيات شي لاسونه او پښې شلوې.

شمی اکا زمونږ په کور او کلې کي په ڏپري هونسياري،

مشهور او هر چا به چې کومه مشوره غونبتله ده ته به راتلل.

د ده د هونسياري او احتیاط یوه نښه دا وه، چې ده تراخره

پوري خپل کور ته برق رانه ووست او ويل به یې که کلله برق

شارت شي، نو حریق به واقع او کور به مې وسوزي.

دده دا عدت و، چې په موټر کې بهنه سورپدہ او ډېرلري
خای ته به هم پیاده روان و، ځکه چې د موټر له چېه کېدلو
وپرپدہ او احتیاط یې کاوه.
هوادی له ډېره عقله پیاده ګرځیده او کور کې به یې رنا هم
ډېرلروه.

دغه شان هونبیماران او د احتیاط خاوندان زمونږ په مملکت
کې زښت ډېردي او د نوي تهدیب او تمدن قبلول له برق او
موټر نه هم زیات مضر بولي.^(۵)
د استاد الفت دده په نظر د داسې احتیاط کارو مخه نیول په
کار دي.

۵- مینه، عواطف او زور: استاد الفت په خپل يو
فکري ليدلوري کې مینه، عواطف او زور سره پرتله کوي.
الفت په دي نظر دي چې مینه، عواطف او بنکلا هغه پت
قوتونه دي چې د زور اسباب، وسائل او د یو انسان زیات
فزیکي طاقت یې هم تاب نه لري او د هغو پر وړاندې د تعظیم
سرونه تیتیوی. استاد الفت همدا مینه، بنکلا او عاطفه د
انسانی نړۍ د سرکښه هوسونو د مهارولو وسیله گنې او
واي؛ د مینې په برکت په کور کې کمزوری کوچنی تر زورور
مشره زیات قوت لري، هغه د ((قوى او ضعیف)) په نشر کې
دي موضوع ته اشاره کوي او وايی: ((د دنيا دود او دستور
خو دادی چې زورور به کمزوروی وهی او ضعیف به د قوي له
لاسه په عذاب وي، مګر په کورونو کې د مینې او محبت
تقاضا بل راز ده، هلتنه یو کوچنی ماشوم خپل مشر ورور په

څېړو وهی او خاندي، یعنې له ټولونه کمزوری په ټولو
زورور دي

ما ته دغه کورنی دود او دستور ډېربنه بسکاري او له خدا یه
غواړم، چې د ارواج عام شي. پدې پوهېږم چې په هر کاله کې
همدغه حال دي او په هره کورنی کې کوچنيان په لويانو
زورور او زړور دي.

د ګيرا او ترسا په کاله کې هم د کوچينانو زور چلېږي او
جور ډنار جوړه په مخکې منه ی وهی، مګر چې له کورونونه د
باندې وګورو، نوبیا قوي پر ضعيف مسلط دی. د دنيا طبیعي
قانون همدغه دی، چې غتمان او لويان به په وړو او بیوزلو
سوک او څېړه پورته کوي او د قوت خاوند به هېڅ تحمل او
حوصله نلري.

د دغه ظالمانه قانون د ماتولو دپاره، چې پاك خدائی خه شی
پیدا کري هغه مینه او عاطفه ده.

د مینې او محبت په نړۍ کې ضعيف او کوچنی د لوی او
قوی تر څېړو لاندې نه دی، بلکې کوچنيان په لويانو حکومت
کوي او د وړو پادشاهي ده.

مونږښه عاجزه بولو، مګر مینې او محبت ډېر زورور او
پیاوړي د دوی دخونې او رضا تابع کړي دي.
خنګه چې په زړه زمانه کې دېوان د بناپېږيو تابع وو او س هم
د قوت او قدرت خاوندان د دغه ضعيف او لطيف جنس په
مقابل کې ډېر ضعيف معلومېږي.

که عشق او مینه په منخ کې نه وي، نو د دیو او بناپېرى زور
 هېخکله برابر نه دى او يو ماشوم هېڅ وخت د سپین بېرو په
 بېرە لوبې نشي کولاي او نه د مشرانو پر او بېو سپریدلى شي.
 يوه ورڅ يو ماشوم يو غټ سې له لمنې تینګ نیولى و او کاله
 ته يې په زوره بیوه هغه خپله لمن د ده له لاسه خلاصه نکړي
 شوه که خه هم د ده زور او د هغه زور برابر نه و د ماشوم مینې
 او محبت د ماشوم په پنځوکې دغه قوت اينې و، چې يو لوی
 سې يې ئان پسې رابنکوده او هغه هم ئان نشو خلاصولی.
 که زما فکر صحیح وي، نو قوت او قدرت هماغه د پخوا
 زمانې دیو دی او مینه هماغه بناپېرى ده، چې دیوان يې د
 فرمان لاندې وو.

که د مینې او عاطفې ماشوم د هر خنگه لوی سې گربوان ته
 لاس و اچوی يا يې لمن تینګه و نیسي خوک ترینه ئان نشي
 خلاصولی، ئکه چې دا قوت په ټولو قوتونو زورور دی.
 زه مینه او عاطفه د زور او قوت په مقابل کې، ئکه
 ماشومان بولم چې زور او قوت ډېر پخوا پیدا شوي دي او
 انساني عواطف، انساني رحم او شفقت و روسته پيداشول،
 يعني هماغه شان چې فرعون له موسى نه دمخه دنيا ته راغي،
 حيواني غرايز هم له انساني عواطفونه ډېر پخوانۍ دي او د
 عمر په لحاظ عواطفو ته کوچنيان ويلۍ شو، مګر دغو
 کوچينانو ته پاك خدای هغه قوت ورکري دي، چې فرعونيان
 ترینه په خوب کې هم و پرېږي او بد بد خوبونه ويني.

که خوک په دنيا کې د صلح او سلام غونبستونکي دي او
غواړي، چې د ناروا او ظلم مخه ونیسي، نو یوه د اسي اختراع
په کار ده، چې د عشق او مينې له عنصر نه پکي کار
واخیستل شي.

دا اختراع د دماغ کارنه دي د زړه کاردي او د زړه توجهه ته
ضرورت لري. پدې باب کې ساینس او تخنيک ته رجوع نه ده
په کار، دا افتخار که هر وخت دنيا ته حاصليري، نو د شعر او
ادب په لمن کې به وي او د زړونو په مملکت کې به پيدا
شي.^۶

استاد الفت د (فاتح) په نامه په یوه بل نشر کې د مينې،
بسکلا او عاطفي قوت د اسي خرگندوي: ((سکندر له ډېر قوت
او ډېرولښکرو سره بشار ته راغي، د بشار له خلکو سره يې خو
څله زورور جنګونه وکړه.

له دواړو خواوونه ډېر خلک ووژل شوه، ډېرې وینې توېږي
شوي، ډېرې ککري، تر پښو لاندې شوي، وروسته له ډېر
جګړو هغه د مرپو په سرونو پښې کېښودې او د لوی فاتح په
حيث بشار ته ننوت.

دی ډېر په قهر و ده غونبستل چې بشار لوټ کړي او قتل عام
جور کړي، مګر دا کار ده ونشو کړي، ځکه چې په بشار کې یو
پت قوت موجود و، چې ده ورسره مقابله نشوه کولاي. دی چې
بشار ته ننوت په یوې ډېرې بسکلې پېغله يې ستړکې ونبستې او
په یو څل لیدو يې زړه بايلود.

څوک، چې بې زړه شي هغه بیا جنګ او جګړه نشي کولی،
ئکه ده هم له خپل ټول قوت او قدرت سره خان دغې پېغلي ته
وسپاره.

دغه لوی فاتح، چې د عشق او مینې په پنجو کې ګېر شو بل
راز شو او د خپلې معشوقې د خوبنې د پاره یې د بسارد خلکو
خدمت ته ملا وترله.

دغه وخت دا معلومه شوه، چې دی فاتح نه و فاتح بل څوک
و. دی په دې نه پوهیده، چې په ډېر زور او قوت خپل خان یوه
قوت او قدرت ته سپاري، چې له سلطان او شهنشاه نه د خلکو
خدمتگار جورووي.

په ربنتیا، چې د عشق مقام ته رسېدل هم خه اسانه کارنه
دی او د بسکلا په دربار کې پادشاهي هم په تعظیم او احترام
سرتیتیوی.

هلته محمود د ایاز تابع دی او سکندر هم په یوه نظر بل راز
کېږي او قهر و غصب خپل خای مینې او محبت ته پریږدی.^۶

۶- مشرتوب: سیاسي، تولنيز او مذهبی مشرتوب چې
د یوې تولنې د ثبات، پرمختګ، انسجام او سوکالی لپاره
خورا ضروري دی، استاد الفت یې د انتخاب لپاره غوره
معيار د شخص کيفيت ګنني. استاد الفت وايې هغه څوک بايد
د یوې تولنې د مشرتابه مسؤوليت پر غاره واخلي چې تر هغه بل
یې کيفيت او ظرفیت زیات وي، دی بايد د مخه او هغه نور
بايد ورپسي وي. د الفت په نظر که په تولنې کې د مشرتابه

لپاره با کفایته اشخاص دمخه وي، نو تولنه خو ئله زيات پرمختگ كولاي شي او كه وړ اشخاص شاته او کم کفایته او يا هم بي کفایته اشخاص دمخه وي، نو خو ئله د تولني د شاتگ امکان شته استاد الفت خپل دا تعبيير، تحليل او ارزونه د رياضي په عددونو کې توضيح کوي هغه د «حسابي خبرې» او «استاد وویل» په نترونو کې د رياضي د عددونو د موقعیت او کیفیت له مخي په تولنه کې د مشرتب دریئ تاکي، دی د رياضي د استاد له خولي وايي: «تاسي باید هر وخت له ئان سره حساب و کړئ او حسابي خلک اوسي! د ده يو حسابي درس دا و: که يو عدد له بل سره داسي يو

ئاي کرو، چې يو پاس او بل لاندي وي لکه ۲ نو خلور^(۴) تربنه جورېږي او د دواړو وجود هم په خپل حال نه پاتې کېږي، که دواړه خنګ په خنګ يو ئاي کرو لکه ۲۲ دوه ويشت ورنه جورېږي او دوه شلي کېږي. د دواړو عددونو شکلونه او صورتونه هم په خپل حال پاتې کېږي، ئکه چې دلته د ملګرتیا او ورورو لی راز پت دی او په هغه بل صورت کې تفوق، سلط او محوه کول معلومېږي.

ده ویل: که دوه مساوی عددونه لکه: (۱-۱)، (۲-۲)، (۳-۳)^(۵) هريو له بل نه وراندي يا وروسته کرو نتيجه يې يوه ده، مګر په دوه متفاوت عددونو کې تقدم او تاخیر ډېر زيات فرق راولي او په مقدار کې ډېر تفاوت راخي که مونږ(يو) او (نه) (يو) ئاي کوو او داسي يې ليکو^(۶) نونس کېږي، مګر شل

کېرىي نه، كە هىمدىغە دوھ عددونە داسې ولىكۈ (٩١) خېرە سلوتە
نېدىپى كېرىي او ڈېزىياتوالى پكى راھىي.»
«هىمدىغە سبب دى چې پە جو امعو كې ھەخوک دمختە
كېرىي چې قدر او مقدار يې لە ھەبل نە زىيات وي او د دەپە
مۇنكى توب باندى دجامعىي قدر او قىمت ڈېرلۇپېرىي، مۇنبر
باید پە دې سُرپوه شو او د ھەر چا استعداد معیار، مبلغ او
مقدار تە وگورو.»^{٩٢}

٧- فکر پالنى: لكە خىنگە چې دمختە مو يادونە و كە
استاد الفت (فکر) او د (فکر ازادى) د ۋولنى د ژغۇرنى بىسە لارە
گىنىي، خوتە ھەپورى چې د فکر او مفکر لپارە د ژوند بىسە
بىرابر نەشي، نە فکر و دە كولاي او نە مفکر راتىو كېدىلى شي لە
ھەمىپى كېلە استاد الفت د فکر روزونكىي او فکر پالونكىي رول
مەهم گىنىي او ان تە مفکرە يې ھەم درجه لورە گىنىي. استاد الفت د
فکر پالونكىي تە خطاب كوي او وايىي: «دىلتە د فکر او قلم
خاوندان ڈېردى، مىگىر د فکر او قلم د ازادى علمبرداران ڈېر
لۇرىدى، ھەكە ستا مقام لە نورۇ نە ھىسک گىنىم، كە ھەخوک تاتە د
فکر خاوند و نە وايىي، زە ورسەرە كار نە لىرم، مىگىر كە د فکر
خاوند تا خېل حقدار و نە گىنىي، زە بە ورتە بې انصافە و وايم
ھەخوک چې پە وطن كې ھېش و نە لرى او د وطن د ازادى
لپارە سر كوي پە وطن باندى حق لرى. هىمدىغە وجە دە چې د
فکر پالونكىي مقام لە فکر لرونكىي خەخە ڈېر او چەت دى او زە ھەم
دواپو تە پە يوھ نظر گورم.»^{٩٣}

۸- د خدمتگارانو پېژندنە: استاد الفت پەدى

نظر دى چې پە يوه تولنە كې د رېتىينو خدمتگارانو پېژندنە اسانە كارنە دى، پە تپرە بىا پە وروستەباتىپ تولنە كې. پە داسې تولنو كې خدمتگاران نوموركىي او نوم پتىي دى، هغە خوک چې خلکو تە خدمت كوي، ضررنە رسوي، امر و نهەنە صادروي، هغە د خلکو پە سترگونە بىكارى، خلک هغە خلک بىسە پېژنىي چې د بادار پە بىنه خىگىند شوي وي، الفت دا موضوع چې زمۇرد تولنى يو حقيقىي تصویر لرى، د «خدمتگار» پە نامە پە يوه نشر كې پە خورا بىكلې بىنه تshireح كوي: «ھلتە يو ۋوند بې لارى روان و، هغە پر سىمە لارە برابر كە، مىگر روند پوه نشو چې زما رەبىرخوک دى.

يو بل پە خوارىخوب ويدە و، پە خوا كې يې يوه منگري سر را اوچت كە، هغە پە بىرە ووازە او ويدە ھماڭسى ناخبرەباتىپ شو.

د شىپى پە مسجد كې ناروغە مسافر زىپروي كول، هغە يې پە خدمت كې شىپە سبا كرە، مسافر سبا وون خواتە مىرىشى او خپل زىرە سواندى خدمتگار يې ونه پېژاندە، هغە پر لارە روان و، يو ماشوم تە يې يو موئى مېۋە ورکرە، مىگر يوه ھم ونه پېژاندە، چې دى خوک دى.

لە دې لوبي لارى نە هغە دېراغزى او كانى لارى كرە، مىگر خوک چې سبا تە پر دې لارە رائىي د هغە لە خدمت خىخەنە خېرپېرى او هغە نە پېژنىي.

په ربستیا، چې مونږ خپل خدمتگاران نه پېژنو او باداران
دېربنې پېژنو.^(۱۰)

۹- ملي خپلواکي: استاد الفت ازادي د یوه ملت د بقا او پرمختګ اصلي ضامن بولي او د ملي خپلواکي او ملي ناموس د ساتني او پالني لپاره د ملي احساس شتوالي دېر مهم ګني او وايي: «د استقلال ساتنه د ملت قوي جذبي ته دېر شدید ضرورت لري، که د غه احساس په یوه ملت کې کمزوري شي، هغه د استقلال په قدر و قيمت نه شي پوهبدلى او د همدغسي ناپوهى په وجه دغه لوی نعمت ساتلي هم نه شي. مورب باید خپل ملي شعور او ملي احساس دېرتینګ وساتو او د خپل استقلال تقويه ورپوري مربوطه و ګنيو.^(۱۱)

۱۰- فساد او رشوت: فساد او رشوت یوه داسي ناوره پديده ده چې د ټولني انډول له منځه وړي، عدالت په کې تر پښو لاندي کېږي، د ژوند د سالمې ودې مخه نيسې او په لسکونو نور لوی او واره مرضونه ورڅخه راتو کېږي. په تېرو خو کلونو کې زموږ هېواد له دې ناروغرۍ سره لاس او ګربوان دې. رشوت خواره او فساد ګر هر څه خوري، خو هېڅ مرپېږي نه. استاد الفت همدا رشوت او رشوت خور د ډېرو ناروغری او مرضونو عامل ګني، په ټولنه کې چېرته کومه ناروغری ګوري، نورشوت خور د اصلي عامل په توګه ورته ورياد ډېږي، دې په یوه نشر ((رشوت خوره! ته راپه یاد شوې)) کې د هغه

انهور تشریح کوي وايي: ((چاوويل: ٽندبوري، مگر مریبوري نه،
ما ته سمدلاسه ته را په يادشوې.

بل وویل: گېله خو بې مره ده، مگر سترگې بې ودې دي، بيا
ته را په ياد شوي.

يوه وویل: قصاب نه دي، مگر ډېر خلک يې بې تیغه حلال
کړي دي، دلته هم ته را په ياد شوي.

هغه بل وویل: منګولي او پنجې بې د لپوانونه دي او
خونخوار دي، دا ئڅل هم ته را په ياد شوي.

بې ګناه خلک مې په زندان کې ولیدل، ته را په ياد شوي.
هغه ورڅا پونښنه وکړه، چې په غلو زهېر، د مجرمينو

ظرفدار د مظلومانو دبسمن، د نا حقۍ ملګري، د قاتلانو
حامې خوک دي؟

ماته ته را په ياد شوي.))^{۱۲}

۱۱- سیاست او سیاستوال: استاد الفت د
سیاست اصلي او ظاهري رنګ او د سیاستوال ظاهري منطق
او باطنې حالت ته هم سخت متوجه دي، د عمل او وینا ترمنځ
تضاد د سیاست يوه ځانګرنه ګني. اکثره شرقی ټولنې چې
او س د سیاسي تجربې له تلې وتلې، د سیاست په باب د
استاد الفت نظر پرې د تطبیق وړ دي. په تېره بیا زموږ په خپله
ټولنې کې. استاد الفت د (سیاست) په باب وايي: ((وايې يو خه
کوه بل خه.

له بل نه پونښنه کوه! پخپله هېڅ مه وايې!

په شپه کې د لمر وړانګې نبیه! په ورڅ کې د تورتم نبې.
که خبر وې ځان ناخبره کړه! که خبر نه وې د باخبری مظاہره
کوه!

شکره لکه مرچ خوره، مرچ لکه شکره.^(۱۳)

۱۲- حقیقت موندنه: الفت د یوه ریالست او

متجلسن لیکوال په توګه تل د حقیقت په لته کې دی. هغه پر
ربنتیا او ربنتینو خبرو مین دی. چل او فریب سره یې ورانه ده.
هغه خوک د ټولنې او خلکو خدمتگار ګنې چې ټولنې ته
ربنتیا ووايی او حقیقت راو سپری. د الفت په نظر خوک چې
حقیقت پتیوي، تر ټولو ستر غل همغه دی. الفت دا ډول غل تر
ظاهري او هغو غلو چې د خلکو د کورمالونه لویوی، ډېر
خطرناک بولی، دا ډول غله حقیقی غله بولی، په خپل یوه نشر
«حقیقي غل» کې یې څېره داسې انخوروی: (په رنما ورڅ یې د
هېرو خلکو په مخکې ډېرڅه له موږنه پت کړه، ستا خوبنې چې
غل ورته وايی که نه!

زه خویې غل بولم

هو اغل دی مګر د پولیسانو په نظر کې نه.
د دې غله لاس قاضي او مفتی نه پېکوي.
هېڅوک د اغل نه نیسي او نه یې بندی کوي.
د دې غله په بېره خلی نشته.

ده ډېرڅه له موږنه پت کړي دی او ډېر زیان یې را اړولی دی
ده له موږنه سره و سپین نه دی پت کړي.

دی ڏپرلوی غل دی.
د ده غلاڏپره لویه او ستره غلا ده.
دی مال نه پتھوی.
د ده غلاته په عادي نظرمه گورئ!
دی زمود پیسې نه پتھوی.
ده ته دمال او دپیسو غل نه شو ويلاي.
دی موونه خپل ئان او خپل بد بد کارونه پتھوی.
دی خپل حقیقت او ماھیت پتھوی.
ئان او حقیقت پتول ڏپره لویه او ستره غلا ده دا غلا د یوه
ملت او مملکت کور ورانوي او ملکونه بربادوي.
په سترگو ننوزي.
له سترگو سره دبمني لري.
هو! داغل له سترگو نه رانجه نه پتھوی، سترگي پتھوی له
موونونه ڇپر حقیقت پتھوی او د حقیقت غل دی، ده ته بايد
حقیقی غل ووايو.)^{۱۲}

۱۳- قوت او طاقت: د ٿواک، قوت او طاقت
تعريفونه بِلابِل دی، هر څوک یو قوت د خپل نظر او تعیير له
مخی تعريفوي. څوک علم قوت بولي، څوک زر، څوک زور،
څوک ټانکونه، څوک لښکري، څوک مېرونه او څوک د دنيا
نور اسباب، خود الفت په نظر دا د دنيا اصلی قوت او طاقت
نه دی، خوکه دا ټول یو چاسره وي چې زره، اراده او عقیده ونه
لري، هغه هېخ نه شي کولاي، استاد الفت د ټولو قوتونو

محرك، بنسټ او ډاډ ځای عقیده بولي. استاد الفت عقیده داسي یو ستر قوت ګني چې هېڅ بل قوت ورسره د پرتلنې وړ نه دی: «څوک وايي مال دی او څوک یې په صنعت او تخنيک کې لتهوي، ځينې وايي چې علم دی او ځينې یې په ډپرو افرا دو غواړي، مګر کله کله چې سری له دې ټانکونو هغه خوا ددي ډپرو لښکرو ترشاله هوایي طيارونه پورته نظر کوي، یو دا راز قوت ویني، چې پدې ټولو قوتوزورو او غښتلی دي، له دې قوت سره نه اور او او به مقاومت کولی شي او نه په توره او علم ورسره مقابله کېږي. دا قوت هغه عقیده ده چې انسان هر راز ايشار او قرياني ته تياروي او له یوه ملت نه بل شی جوړوي، که دا قوت له یوه ملت سره نه وي او نور هرڅه وي، ته یقين وکړه چې هېڅ یې نه په کاربېري او هرڅه یې پردي دي. بې عقیدې انسان هېڅ نه دی کړي او هېڅ نشي کولی نه به يې وروسته تردې وکړي، څوک چې له خپل ژوندون او سرو مال نه سوا یو داسي شی نه پېړنۍ، چې دا تول ورځنې ځار کړي هغه ته د لویوکارو هيله هېڅ وخت نه کېږي.

عقیده په انسان کې یو فعال عقل، نه وپرېدونکی عشق، فرهادي عزم او یو سيلابي حرکت پيدا کوي، چې هېڅوک او هېڅ شی بې مخه نشي نيولى.

د نړۍ په غولي کې چې خه حق او ناحق جنګونه شويدي او کوم کام يا ملت پکې خپل ستر قوت او فوق العاده مقاومت بسodeli، هغه ارومرو په یوه عقیده بنا دي، چې من حیث عقیده ورته ستر قوت ويلی شو. عقیده په اصل کې د انسان

او حیوان حد فاصل دی، چې د خپل شعوري ماهیت او متین موجودیت په لحاظد ډېرې ستاینې حق لري، مګر وروسته چې یو خارجی موجود او جزیي مفهوم پیداکوي، نو په دوو نوعو بېلېږي، چې حق او باطل عقاید ورته وايی او په دواړو صورتونو کې ورته قوت ویلی شو.

همدغه عقیده ده چې د چا دپاره ايمان او د چا دپاره مسلک شي، خوک یې خپل نصب العين بولي او د حئينو دپاره عشق او مایه و ګرزي.^(۱۵)

۱۴ - د ظلم نتيجه: دا متل ډېر مشهور دی چې د ظلم کاسه نسکوره ده. د ظلم انجام نبنه دی، ظالم به اخر تر پنسو لاندې کېږي او خېره به یې برښدېږي. د ظالم او مظلوم خېره د قضاوت په وروستي پړ او کې خرگندېږي. استاد الفت له شاعر خخه هيله کوي چې د عادلانه قضاوت لپاره قلم او چت کړي او دا د شاعر دنده ګنې چې د ظالم او مظلوم ترمنځ توپironه په هنري بنې افاده او خپل مثبت پیغام ولس ته ورسوي. دی دا کار د شاعر تر تولو غوره تحفه بولي چې ولس ته همدا ډول پیغامونه ورسوي. ((د شاعر تحفه)) په نشر کې وايی: ((زه چې پور غلم هغه په کوتني کې ناست و، سر یې په ګربوانه کې نسکته کړي و، فکري عبادت یې کاوه.

کله چې هغه سر راپورته کړ او پر ما یې نظر ولو بد، ما خپله تحفه یو د پرانګ پوستکۍ او یو غزنیچۍ پوستین د هغه په مخ کې کېښوده.

هغه وویل: دا یود ظالم پوتکی دی، ئىكەله پنسو لاندې
لوپبېي، دا بل د ضعيفانو له پوستکونه جور دی او پر غارې
پوري تعلق نيسسي.

د شاعر تحفه بايد همدغسي وي او همدغه معنى ولري.
دې بايد دا دوه منظرې همدغه راز ونبېي او خلک په دغه
رمز نښه پوه کړي.

په دغو خبرو زه له خوبه راوینېش شوم او په خوب کې د خپل
(۱۶) په تعبير پوهيدلی و م.»

۱۵ - وروکوالۍ او لویوالۍ: استاد الفت

وروکوالۍ او لویوالۍ په ظاهري لویوالۍ او کوچنيوالۍ کې نه
ګوري، دې هغه شى لوی ګنېي چې په خپله (اصل) وي، نور تول
شيان چې له همدي اصل خخه راوتلي وي، که خه هم له اصل
خخه لوی بسکاري، خو په حقیقت کې تر هغه کوچني دي. الفت
په دې نظر دی چې که اصل له منځه لار شي، نو تول هغه شيان
چې له دې اصله راټوکېدلې او ډېر لوی بسکاري او یا هم لوی
وي، له منځه څي. لوی شيان تريوه وخته لوی وي، دايими
ژوند نه لري، خو اصل همغه شى دې چې که ظاهراً ډېر کوچني
بسکاري، خو عمر يې دايими دي. الفت د (لوی او وروکېي) په
نشر کې دا موضوع په ډېرنېه ډول بیانوي، وايي: ((په شفتالو
کې زړي دی په زړي کې ونه ولاړه ده.
د غنمو په ورو کې دانه شته، په دانو کې همدغسي وږي
شته.

په چرگه کي هگى ده په هگى کي چرگه ده.
دغه يوه دانه پندانه، چي گوري تبل او پلته دواړه لري او په
حقیقت کي بله ډيوه ده، مګرستا سترګي دغه رنایه ويني.
ته خبرنه يې، چي په يوه دانه او په يو خاڅکي کي عالمونه
پراته دي.

ته پخپله هم دغنم په دانه کي وبده وي بيا دي په يوه
خاڅکي او بو کي لامبو و هلنه نن په لویه بېړي کي ناست يې او
په لویو دریابونو کي ګرځې.
څه شي، چي ته وړو کي ګنې هغه هم لوی دی یا هغه خه، چي
تاه لوی بسکاري هغه هم کوچنۍ او وړو کي دی.
ته ونه لویه ګنې هغه په يوه زړي کي ده.
تاه زړي وړو کي معلومېږي په هغه کي غته ونه څای شوي
.5

دغه غته هندوانه، چي گوري کال ته نه پاتې کېږي او عمر
يې ډېر لنډا دی، دغه د هندوانې کوچنۍ زړي تاه هر کال تازه
هندوانې درکوي.
د زړي قيمت له هندوانې نه لښنه دی.
که زړي ورک شو هندوانه ورکېږي.
نو راشه هېڅ شي وړو کي او کوچنۍ مه ګنې، ټکه چي دلته
غټ او کوچنۍ لوی او وړو کي نشته، ټول برابر دی یوازې
خدای لوی دی او بس.

د نن ورخې ديموکراسۍ له همدغسي ژوندكتني خخه پيدا
شوې او د ډېر دقت نتيجه ده.^(۱۷)

۱۶ - غوره مالي: غوره مالي او غوره مالان یوه بله
ناروغي ده، چې ډېر واکمن او ډېر دربارونه یې له ګړنګونو
غورخولي دي همدا غوره مالان دي، چې د واکمن هري
نامنظمي خبرې ته منطقې رنګ ورکوي او په دې وجهه خپل
موقف ساتي استاد الفت په درېيو مختلفو دریخونو کې د یو
غوره مال د ژبي اړولو مهارت ته ګوته نيسې او د هغو ما هي
څرګندوي وايې: ((یوه پاچاله چانه پوښته وکره، چې زما په
ورغوغو باندي ولې و پښته نشته.

هغه وویل: ټکه چې پاچا پخپلو لاسونو باندي په لپو لپو
روپې خلکو ته ورکوي او ورغوی یې سولېږي.
پاچا وویل: چې د نورو خلکو ورغوی، خو هم ماغوندي دي.
هغه وویل: هغوی هم پخپلو لپو ستاله لپونه خه اخلي او
ورغوغو یې سولېږي.

پاچا بیا وویل: هغه چې زه هېڅ نه ورکوم د هغوی ورغوی
هم د غه شان دي.

هغه په ټواب کې وویل: هغوی چې ستا بخششونه د نورو
په حق کې ويني، نوله ډېر حسرت او ارمانه خپل ورغوی
سولوي او افسوسونه کوي.^(۱۸)

۱۷ - خیال او فکر: لکه خنگه چې مو دمخه یادونه

وکړه، د استاد الفت د فکر و پانګې د ژوند هر ډګرته رسپدلي، خپله هم شاعر او فيلسوف دي، د خیال او فکر، شعر او فلسفې پر رمزونو پوهدي. استاد الفت د لور خیال او ژور فکر نتیجه یوه ګنني، د شعر او فلسفې مفهوم او د بيان مقصد هم یو ګنني. د استاد یونشر (شعر او فلسفه) نومېږي. ده په دې لنډ نشر کې یوه ډېره لويه مانا، پر تله او بیا نتیجه رانغارا پلې ده. هغه وايي: «وربځي پورته په هوا کې دي، خاګانې بسکته په حمکه کې.

هغه خه چې په هسکو ورٻخو کې شته په ژورو خاګانو کې هم شته په دغو او بوباندي هم هماګه تنده ماتېږي. د لور خیال او د ژور فکر نتیجه یوه ده.

ته: يا خپل نظر ډېر لور کړه يا په خپل ګربوان کې ډېر سر
بسکته کړه:
د شاعر او فيلسوف فرق
همدغه دی
زه شعر او فلسفه دغه
شان ګنیم» (۱۹)

۱۸ - ژوند او حرکت: الفت ژوند د حرکت محصول

ګنني، هغه ژوند چې حرکت په کې نه وي، هغه کې برکت نه وي

او ساقط وي. الفت په دې نظر دي، هغه خوک د ژوند، خښاک او خوراک حق لري چې د حرکت په حال کې دي. هغوي چې ھای پرھائی ناست دي، د الله قانون هم د خښاک او خوراک مستحق نه دي گنلي، الفت د شريعت دې رمز او مجوز ته د یوه لاروي د منطق په هنداره کې اشاره کوي او دا بیانوي چې ژوند، خښاک او خوراک هغه وخت کېږي. چې انسان د حرکت په حال کې وي. استاد الفت وايي: «مونږ د خپلوكورونو له خنګه په دېره کې ناست وو.

له پاسه يو لاروي راغى د ونې ھډ ته يې ھډه ولګوله. له ملانه يې ھډه پرانيستله او له خه شي سره يې په خوند خوند خورله، مونږ وږي تبوي وو، هغه خان مور کړ او يخې او به يې وڅښلي. مونږ روزه وو. هغه بوزه و، ھکه چې په مسافرو باندي روزې نشته.

لاروي وویل: ماته د خورلو اجازه شته او تاسو ته نشته. ماته خدای خواره او او به رواكړي دي، په رمز او معنۍ پوهېدل په کار دي.

د خدای کارونه بې حکمته نه دي، تاسي د دغه عملی تعلیم په اصلې معنۍ بنې فکر و کړئ! تاسي ولې وږي یاست او زه مور یم؟ زه په کار او مقصد پسې روان یم او تاسي ھای پرھائی پراته یاست.

ستاسو حرکت لنډ دی، ھکه یې وربی کړئ!
تاسي په خداي قانون منلى دی، مګر پوه شوي پري نه ياست.
زه راوګرځیدم، چې تاسي په دغه راز پوه کرم او له لوږي نجات
ومومئ، پاڅښۍ روان شئ او لري ځای په نظر کې ونيسي!
لوږه او تنده په توقف او سکون کې ده په حرکت کې نشته.)^{۲۰})

۱۹ - **رنايي:** الفت علم او رنایي د خلکو د وینتابه لپاره
اساسي وسیله گنې، خومره چې خلک په تياره کې وي، پر
کورونو یې د لوټ او تالان وبره شته، غله به پري لګبرې او
مالونه به یې پتېږي، غله په تياره کې لوټ کوي، نو که خوک
غواړي خپل مال او سري یې خوندي شي، باید په خپل کور کې
ډیوې ولګوی، له ډیوو خخه د الفت تعیير علم، پوهه او
ذکاوت دی. هغه همدا مطلب په ډېر استادانه ډول د (غلو ډیووه)
ترعنوان لاندې په یوه هنري نشر کې واضح کړي، وايي:
((سپورډي ورکه شوه، شپه ډېرہ تياره وه، غله په تورتم کې
رااغله په کاله ننوتل

دوی خبرنه وو، چې نسه نسه مالونه چېرته اينسي دی، ھکه یې
ډیوې ولګوله او مال یې لتاوه
د کور و کلي خلکو چې رنا ولیده را پاڅبدل د غلو مخه یې
ونیوله او غله یې وپېژندل، یوه وویل: له تورتم نه د غلو ډیووه
هم نښه ۵۵.

مونږ غله په رنا کې ولیدل او راوینش شوو.
هوامونږ غلو راوینس کړو.

زمونې په کور کې غلو ډیوه ولگوله.)^(۲۱)

٢٠ - **تولنیز سمون:** متلونه او اصطلاحگانې د یوې تولنې د ناخوالو او تولنیز ژوندانه د او بردو تجربو نچور دی، متلونه او ګرني د تولنې نیمگړ تیاوو ته نفوته کوي او د لانجې د حل لپاره وروستي منطقې وسیله ده. استاد الفت هغو متلونو ته هم خورا متوجه دي، چې پخوا جور شوي او اوس یې کله کله نتيجه معکوسه راوو ټې. استاد الفت په ډېر ظرافت سره دي ډول متلونو ته نفوته کړي او له هغو څخه یې ډېره باريکه خو مثمره معنوی نتيجه راویستې ده. ده استاد الفت د «څوک وايي» په نشر کې یو شمېر هغه متلونه چيلنج کړي چې په تولنه کې لا تر دي دمه کارول کېږي، خو په عملی مانا کې یې یو خه بدلون راغلې دی. استاد الفت وايي: «څوک وايي چې کوبه بار تر منزله نه رسپېري او د دروغو منزل لنډ دي. د دروغو مزل خو تراخرته پوري دي او کابه بارونې تره ماغه وخته مزله ته رسپېري. څوک وايي چې بد ګرزي بد به پرزي. که دا خبره ربنتیا واي اوس، خو به یو سپې روغنې و پاتې څوک وايي چې د دروغجن مخ تور دي. ما خو ډېر دروغجن ولیدل، چې مخونه یې تک سپین دي.

څوک وايي، چې د شیطانا نو دي کور وران شي.

څوک وايي، چې د غله په غره کې خای نشته.

رادې شي ودي ګوري، چې بنارونه بازارونه ترې نه دي ډک؟

څوک وايي چې غل نه یې له پاچا مه ډارېږه!

ایاد ناحقی له شاهدانو نه و پره نه ده په کار؟
 خوک وايي چې په تشو خبرو کارنه کېږي؟ دلته خو په خبرو
 هرڅه کېږي او بې خبرو هېڅ نه کېږي.
 خوک وايي چې د غله په ربړه خلی وي، ډېر غله شته چې
 بېخې ربړه نلري.
 خوک وايي چې ډېر وايي لبو ترې خېږي، ما خو ولیدل چې
 هېڅ ترې نه خېږي.)^(۲۲)
 دا د استاد الفت د فکر هغه شل لیدلوري وو، چې ما ورته په
 ډېر لنډيز سره اشاره وکړه. د استاد الفت هر نشر د ژوند یوه
 خوا راسپېلې، ټول کليات یې له همداسي فکري ژورتیاواو ډک
 دي، پر یوه نشر یې یو نشي اثر ليکل کېدى شي، ټول نشونه
 یې دومره خواره او له رمزونو ډک دي چې سپې یې لوستل پیل
 کړي، نو تر هغه یې چې پاى ته نه وي رسولي، پر پېږدي دي نه،
 هر نشر یې د منطق او جاذبې ځانګړې قوه لري. ما څله ليکنه
 په جبري ډول دلته ودروله او که نه د غھولو تلوسه یې نوره هم
 زياته ده. په تولیز ډول ويلاي شو چې الفت فکر او هنر دواړه
 سره داسي غاره غړي کړي چې کله یې خوک نشر لولي، نود
 فکر او بنکلا دواړه ملکې یې لاسنيولی ترپايمه ځان سره بیاایي
 او مطلوبې نتيجې ته یې رسوي.

اخحونه

- ١- ادبی خپرني، محمد صديق روهي، ننگرهار پوهنتون، ۱۳۶ کال، ۹۳ مخ.
- ٢- غوره نشونه، گل پاچا الفت، پښتو تولنه، ۱۳۳۶ کال، ۱۱۸ مخ.
- ٣- د استاد الفت نشي کليات، د محمد اسمعيل یون راټولونه، یون کلتوري یون، ۱۳۸۷ کال، ۲۱۶ مخ.
- ٤- غوره نشونه، گل پاچا الفت، پښتو تولنه، ۱۳۳۶ کال، ۸۴ مخ.
- ٥- ليکوالي، املا او انشا، گل پاچا الفت، پښتو تولنه، ۱۳۳۹ کال، ۲۰۹ مخ.
- ٦- غوره نشونه، گل پاچا الفت، پښتو تولنه، ۱۳۳۶ کال، ۲۶ مخ.
- ٧- د استاد الفت نشي کليات، د محمد اسمعيل یون راټولونه، یون کلتوري یون، ۱۳۸۷ کال، ۱۰۴ مخ.
- ٨- غوره نشونه، گل پاچا الفت، پښتو تولنه، ۱۳۳۹ کال، ۱۱۳ مخ.
- ٩- د استاد الفت نشي کليات، د محمد اسمعيل یون راټولونه، یون کلتوري یون، ۱۳۸۷ کال، ۳۶۹ مخ.
- ١٠- غوره نشونه، گل پاچا الفت، پښتو تولنه، ۱۳۳۶ کال، ۷ مخ.
- ١١- اصلاح و رخپانه، گل پاچا الفت، ۱۳۴۰ کال، د سنبلې (۵) نېټې گنه.

- ١٢- خه ليكل يا ليك پوهه، اتحاد مشرقي مطبعه، ١٣٢٨
کال، ٥٨ مخ.
- ١٣- د استاد الفت نشي کليات، د محمد اسمعيل يون
راتولونه، يون كلتوري يون، ١٣٨٧ ل کال، ٧٩٠ مخ.
- ١٤- پينتو نشونه، ١٣٥٠ ل کال، کابل، ٧٩-٨٠ مخونه.
- ١٥- کابل مجله، گل پاچا الفت، ١٣٢٣ ل کال، ٨-٦ مخونه.
- ١٦- د استاد الفت نشي کليات، د محمد اسمعيل يون
راتولونه، يون كلتوري يون، ١٣٨٧ ل کال، ٧١ مخ.
- ١٧- غوره نشونه، گل پاچا الفت، پينتو تولنه، ١٣٣٦ ل کال،
٥ مخ.
- ١٨- خه ليكل يا ليك پوهه، اتحاد مشرقي مطبعه، ١٣٢٨
کال، ٨٣ مخ.
- ١٩- غوره نشونه، گل پاچا الفت، پينتو تولنه، ١٣٣٦ ل
کال، ١١٤ مخ.
- ٢٠- غوره نشونه، گل پاچا الفت، پينتو تولنه، ١٣٣٦ ل
کال، ٢ مخ.
- ٢١- نوي سبک او نوي ادب، گل پاچا الفت، داخلی نشرات،
٤٤ مخ.
- ٢٢- د استاد الفت نشي کليات، د محمد اسمعيل يون
راتولونه، يون كلتوري يون، ١٣٨٧ ل کال، ٣٤١ مخ.

د نظم رغنده توکونه

داليکنه هم پر (۱۳۹۴) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو د پښتو خانگې د استادانو او محصلینو په حضور کې د یوه علمي کنفرانس په بنه او رول شوي ده.

د نظم په معمولو تعریفونو کې یو هم دادی: ((نظم هغه کلام دی چې وزن او اهنګ ولري..)) وزن یې د نظم تر ټولو اساسی رکن ګنلی دی. ځینو (قافیه) هم د نظم یو عنصر ګنلی او ځینو لا (ردیف) هم ورسره ملګری کړی دی. مخکې تر دې چې د نظم ټولو رغنده توکونو ته اشاره وکړو، بنه به وي چې د وزن رغونکي عناصر وپېژنو.

وزن ته مو ځکه لومړیتوب ورکړ؛ همدا زموږ فرضیه ده، چې وزن د نظم اساسی رکن دی او د نظم نوري برخې لومړی پر وزن را خرخي او بیا په مجموعی ډول د نظم د رغښت سبب ګرئي. دلته غواړو لومړی د وزن پر همدغو رغنده عناصرو لې شان رنا واچوو.

غړیا اواز: ((غړ، اواز يا فونیم د ژې تر تولو کوچنی غږیز عنصر دی چې په خپله کومه مانا نه لري، خو په مانیزو کلمو کې مانیز توپیر پېښوي.))^(۱) غړ پر نورو عناصرو د تجزې وړ نه دی، همدا غړ دی چې د خپله د جورښت سبب ګرځي. غړ او خپله دواړه بیا په خپل وار سره د وزن د جورښت عامل ګرځي. غړ د ګرنۍ ژې اساس ګنيل کېږي، که غړ نه وي، ګرنۍ ژې نه شته. منثوره او منظومه ګرنۍ ليکنۍ وینا په مجموعي ډول توله ژې جورووي، د ګرنۍ ژې بنسته غړ او د ليکنۍ ژې اساس توري دي. که غړ نه وي، نه خپله شته، نه اهنګ او نه وزن او نه هم نظم، نو څکه خو غړ د وزن او نظم لوړنې بنسته ګنيل کېږي.

څې، هجا، سېلاپ: ((د وینا تر تولو کوچنی واحد دی چې له خو غړونو څخه رغېدلی وي. د غړونو دا مجموعه له واتن پرته له خولي څخه راوخي او بېرته قطع کېږي.))^(۲) یانې هر هغه غړ يا غړونه چې له کوم خنډ او ځنډ پرته په یو ځایي ډول له خولي څخه راوزي هغه يا هفو ته څې وايي. څې بیا دخپل جورښت له مخې پر لنډو او اوړدو، ترلو او خلاصو څېو هم وېشل کېږي. یوه څې کېدی شي مانا ولري او یا یې ونه لري.

څې د وزن یو اساسی عنصر بلل کېږي او د څېو له منظم او سنجول شوي ترتیب پرته د وزن رغښت ناشونی دي. د وزن د تول او انډول لپاره څې تر تولو بنې معیار دي، همدا څې ده چې په وزن په تبره بیا په مقید وزن کې د هستې رول لویوی.

څخ: څخ د وزن یوه برخه ګنيل کېږي چې هم د نظم پر وزن خپل اغېز کوي او هم د کلمې پر مانا او محتوا. څخ د نړۍ په تولو

ژبو کې نه شته،، ھىنۇ ژبو کې د اھنگ لوروالى او تىيتموالى د جملى يا كلىمي د مانا د بدلۇن سبب گرخى خو پەپىنتو كې د اھنگ تر خنگ خج ھم پە كلمه او ھم پە جمله كې د وزن د بدليدو او ھم د مانا د تغىر سبب گرخى. پىنتو يوه (خجنە) ژبه گىل كېرى. ((خپله خج يا فشار د اساسى فونىيمونو لە دراندە او سېك تلفظ كولو خخە عبارت دى چې سره ترکىب كېرى، يانى فشار دلتە مورفيمونو او كلمو تە ئانگىرى شوى او دېتە صرفىي فشار ويل كېرى، يو هجايىي مورفيمونه تل د يوه دروند فشار درلودونكى دى، خو پە خو هجايىي مورفيمونو او كلمو كې دروند يا سېك فشار حتى منحنى فشار ھم كېدى شي چې موجود ويي...))^۳ پە بله وينا ((د وينا پە مھايل پر سېلابونو باندى دغە لوپدونكى زور تە پە اصل كې خج وايىي.))^۴ پە پىنتو ژبه كې خج د وزن اساسى برخە گىل كېرى، هر كله چې خج له خپل تاكلى ئايە پرته پە بىل خاي راشى، نو وزن پە اتومات ۋول خپل اھنگ او انە قول لە لاسە ورکوي. خج پە پىنتو نظم كې د وزن د ثبات سبب گرخى، مهمە خبرە دادە چې خج پە قول پىنتو منظوم (ازاد او مقىد) كلام دوارو باندى يو شان د تطبيق وردى.

((پە پىنتو كې (دولت لوانى) لومرنى شاعر دى، چې ھىنىپە نظمونه يې د (خليل بن احمد فراھىيدى) پە عروضي سىيىستم برابر دى))^۵ او تر هغە وروستە د (مياھ شرف) ھىنىپە شعرونه يا نظمونه پە عربى عروضي سىيىستم برابر دى. نور نولە اميركىرورە رانى يولى بىا تر دې دمە پورى د تولۇ شاعرلار دى ناظمانو كلام د پىنتو خپل شعرى يا نظمىي جورپىت تعقىبىي، پوهاند زيار دې ۋول جورپىت تە ((سېلاپ تونىك يا خپىزز

خجیز جوربنت^(۶)) ویلى. په دې مانا چې خپه او خج د وزن يا نظم رغنده توکي دي او د نظم اساس پر همدي خیزونو ولاړ دې. پښتو نظم د خپیز جوربنت له مخي تول یو شان سیستم تعقیبوي، په دې مانا چې په یو نظم کې تر هرو درېبو خپه وروسته ضرور خلورمه خپه خجنه رائۍ، که چېږي پر خلورمه خپه خج رانه شي، نظم خپل وزن له لاسه ورکوي، دا قاعده زموږ پر ولسي او لیکني ادب تولو باندې یو شان د تطبيق وړ ده، پښتو لنډي به د بېلګې په توګه یاده کړو:

ستره کې مې ستا په لور خلور شوي

خلور اته شوي اته شپارس شوي مينه

د خپو له مخي لوړۍ مسره^(۹) او دويمه يې^(۱۳) ده، پر هري خلور مې خپې خج رائۍ، تولي لنډي د خپیز خجیز جوربنت له مخي همدا یوه قاعده تعقیبوي.

خپیز جوربنت:

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹

ستره کې مې ستا په لور خ لور شوي

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳

څ لور ا ته شوي ا ته شپا رپ شوي م ی نه

خجیز جوربنت:

V-VVV - VVV

V-VVV - VVV - VVV

تولي لنډي همدا یوه قاعده او سیستم تعقیقوی.

په پښتو نظم کې د ازاد نظم په ګلهون د لوړۍ مسرې یا پر لوړۍ، دويمه، درېيمه او یا هم خلورمه خپه خج رائۍ، خو

که پر دې هري يوې خپې خج واقع شو، درې خپې وروسته په اتومات ډول نوري خپې خج اخلي او په دې ډول د نظم وزن پوره کېږي. که د خج په واردولو کې دا درې خپیز واتن له منځه لار، نو وزن خپل وزن له لاسه ورکوي.

اهنګ: دا چې اهنګ د وزن برخه ده که وزن د اهنګ؟ او بیا دا چې وزن د نظم اساسی برخه ده که اهنګ او که دواړه؟ پر دې به وروسته د خپلې فرضیې د اثباتولو په ترڅ کې خبرې وکړو، خو اوس راخو د اهنګ لغوي مانا ته!

الف- اهنګ له لغوي پلوه: د بېلاپلوا ژبو فرهنگونو او قاموسونو د اهنګ لغوي مانا په بېلاپلوا بنو خو یو بل ته په نبدي مانا کارولي په، قاموسونو اهنګ د (اواز، غږ، غاره، د اواز وزن، تکل، اراده، دود، طريقه، لحن، مقصد، د ګنبدې او محراب کوبېدل، ژۍ، خنده، کناره، صف، غږيز تغيير، کتار) په مانا کارولي دی.

په انګلیسي قاموسونو کې د اهنګ لپاره د ریتم (Rhythm) نوم ليکل شوی چې د ((وزن، سجع، تال، موسيقى، نخا...)) په مانا راغلې دی.

ئينو بیا ميلودي: (د اساسی تون د اواز حرکت)، خج: (د اساسی غربونو سپک او درانده تلفظ کېدل)، شدت: (دروند او سپک تلفظ او د تون قوت)، ریتم: (پر عبارتونو د خجنو او ناخجنو خپو بدلبېدل)، لحن: (په خبرو کې غږيز تغيير، بېلتون او پيوستون: (له ځنډ او خنډ پرته یوه کلمه له بلې سره لوستل) دا ټول د اهنګ برخې ګنلي⁽⁷⁾) او وايسي چې دا ټول په ګډه اهنګ جو پوي.

ب- اهنگ له اصطلاحی پلوه: له اصطلاحی پلوه هم اهنگ په بپلابپلو ډولونو تعریف شوی دی، ځینې وايی ((اهنگ د غربونو یو داسيٽ ترکیب او او ډون دی چې جګوالی او تیتیوالی لري یا زیر و بمی بنه موسيي. او یا هم په نظم کې د لفظونو ترمنځ یو غږيز امتزاج یا ګډ منظم ترکیب دی چې پر خج د نظم وزن او موسييقي برابروي.))^(۸) ځینو بیا د ترکيبيونو منظمي ادا ته اهنگ ويلی دی.

ځینې نور وايی: ((د غربونو موج او موسييقيت ته اهنگ ويل کېري، له جملو، فقرو او عبارتونو سره اره لري، په دې مانا چې د ژې د نحوی ګروپونو ځانګړنه ۵۵.))

اهنگ له څلورو ځانګړنو خخه رامنځته کېري: لوروالی او تیتیوالی یا زیر و بمی، شدت یا زنگ، وخت یا امتداد.))^(۹)

قافيه: ځینو ادبپوهانو قافيه او ردیف هم د وزن او نظم یو رکن ګنډی او وايی همدا قافيه ده چې د وزن او نظم د جورښت او بنکلا سبب ګرځي. خو ځینې نور بیا قافيه د وزن په اساسی اړکانو کې نه راولي. دلته غواړو قافيه هم له لغوي او هم له اصطلاحی پلوه په لنډو ټکو کې توضیح کړو.

الف- قافيه له لغوي پلوه: قافيه چې په همدي بنه او جورښت یې په پښتو او دري کې کاروو، اصلًا عربی کلمه ده ((د عربو په لغت کې وروسته، شا، خټ او ورپسې تلونکي ته وايی.))

ب- قافيه له اصطلاحی پلوه: ((د بیتونو د دورونو د پای کلمو همغږي ته وايی، یا په بله وینا د مصرع بیت د هري مسرۍ او د هر نامصرع بیت د پای کلمه چې شعر ورباندي

ختمپری او اعاده يې په ورپسې بیتونو کې لازمه وي، قافیه گنل کېری. يا هم هغه کلمې چې د دورونو په پای کې لازمه هماهنگی ولري د قافیې کلمې گنل کېری)).^(۱۰) په بله وینا: دوه او يا خوببلابلې کلمې چې په خپل منح کې يوا او يا هم تر هغه زيات مشترک غړونه يا توري ولري، په خپل منح کې هم قافیه گنل کېری.

ردیف: خینو ادبپوهانو ردیف هم د وزن يوه برخه گنلې، خو خینو نورو بیا ردیف په قافیې پورې ترلى عنصر بللى، کله چې قافیه نه وي، نو د ردیف بحث اصلًا هېڅ مطرح کېری نه، خو کله چې په يوه نظم کې قافیه راشي او بیا ورپسې ردیف، نو ردیف هم د نظم يا وزن په جوړښت کې خپل رول لوښوي. دلته غواړو ردیف له لغوي او اصطلاحي پلوه په لنډیز سره معرفی کړو:

الف- ردیف له لغوي پلوه: ((ردیف په لغت کې پر يوه اس باندې د چا ترشا دویم سور، کېر، خېر، کتار، چیل، پسې شا، ترڅنګ، غږګو سورو او دوه سورو ته وايي.))

ب- ردیف له اصطلاحي پلوه: ((ردیف له قافیې خخه پلې او مستقلې هغه (يوه يا خو) کلمې يا ويکي دي چې په تولو بیتو کې عیناً تکرارېږي.))^(۱۱)

په بله وینا ردیف هغه يوه يادوه خپلواکې کلمې يا ناخپلواک مورفيمونه دي چې په نظم کې ترقافیې وروسته په يوه شکل او يوه مانا تکرارېږي. او نظم ته مانيزه او شکلي بشکلا ورکوي. يا ((ردیف هغه کلمه يا کلمې دي چې ترقافیې وروسته په يوه شکل او تقریباً په يوه مانا تکرارېږي، ردیف په نظم کې اختياري بهه لري، خو کله چې په قافیه وال نظم کې تر

قافيي وروسته راشي، په نورو مقفی مسرو کې يې راول ضروري دي)، (۱۲) دا قاعده په غزل، قصیده او يو شمېر نورو فورمونو کې دزيات تطبيق وړد. تر دي يادونو وروسته اوس رائو وزن ته!

وزن: لکه خنگه چې د مخه مو يادونه وکړه، کله چې د نظم د رغنده توکونو په باب خبرې کېږي، نود ځينو خلکو ذهن ته تر ټولو د مخه د قافيي او ردیف خبره ودرېږي، چې ګنې دا به د نظم اساسی توکي وي، خو کله چې خوک د نظم اساسی جوړښت ته خیر شي بیا ورته پته لګي چې قافيه او بیا تر هغه وروسته ردیف د نظم په فروعاتو کې راحي، نه په اساسی اړکانو کې. د نظم اساسی رکن په حقیقت او واقعیت کې (وزن) دی، البتہ قافيه او ردیف په تپره بیا قافيه په مقیدو نظمونو کې په خپل وار سره د وزن په جوړښت کې خپل نقش لري، خو د نظم د اساسی رکن په توګه تر ټولو د مخه (وزن) اساسی نقش لري. دلته غواړو (وزن) هم له لغوی او هم له اصطلاحی پلوه په لنډي ز سره معرفي کړو:

الف- وزن له لغوی پلوه: وزن له لغوی پلوه (تول، اندازه، د عروضو په علم کې د شعر بحر، عزت، قدر وقيمت، محظوا، پیمان) او د انډول مانا ورکوي، په پښتو، دري او ځينو نورو ژبو کې تقریباً په یوه شکل او یوه مانا کارول کېږي، خو اصلًا دا هم د نظم په شان عربي کلمه ده، په عربي کې دا کلمه ثلاثي مجرده بنه او مصدری حالت لري، اوزان، توازن، وزين، متوازن او نوري کلمې له همدي (وزن) خخه مشتق شوي دي.

ب- وزن له اصطلاحی پلوه: ادبپوهان وايي: ((د شعر وزن د هغه نظم او تناسب زېرنده ده چې د کلمو په غړونو کې

رامنخته کېرىي.) وزن د نظم اساسى رکن دى، لە وزن پرته د نظم اندهول نه برابرپېي پە حقىقت كې ھېچ رغبىت نه مومى. د وزن پە جوربىت كې تر تولۇزيات او مەم خىز خېدە، چې وزن ترى جوربىت مومى، د خپۇ د شىمېر لە اندهول پرته وزن خېل وزن لە لاسە ورکوي.

وزنىپوهان وايىي: ((وزن پە پەرلە پىسى ھول د ترنىمى توپىو د تاڭلىي نظام ترتىب دى چې پە كلمو كې د لىندۇ او اوردو خپۇ لە تاڭلىي ترتىب خخە رامنخته كېرىي.

يا هم: د خبرو پە غېرونۇ كې تناسىب او نظم تە وزن وايىي.)^(۱۳) ئىنۇ بىا وزن پە كمي او كىيفىي برخو وېشلى ، پە دې مانا چې ((كە چېرىي د خپۇ زمانىي امتداد د وزن بىنسىت شى، نو دېتە كمىي وزن وايىي، خو كە چېرىي د شعر ئىنې خپې د غې د لوروالى او تېتىوالى يانې زىر و بم لە مخې عيارى او منظمى شى، نو دېتە كىيفىي وزن وايىي.) پە هەفە ھول كې چې د يوازى د خپۇ شىمېر د نظم بىنسىت گىنلە كېرىي، ((يانې دا چې د يوې مسلى د خپۇ شىمېر لە بلې سره مساوی شى، هەفە تە (عددى وزن) ويل كېرىي.)^(۱۴)

ئىنۇ ادپوهانو يا وزنىپوهانو پە ئىنۇ ژبو كې (خېھ) د (وزن) ئانگونە گىنلىي او ئىنۇ نورو بىا (متھرك غېرونە) د وزن اساسى بىنسىت گىنلىي دى.

ئىنې نور بىايىي. ((وزن ، د بېلاپلىو اجزاۋ تر منج يو كىيفىي تناسىب دى، دا تناسىب چې پە مکان كې رامنخته شى قىrine ورتە وايىي او كە پە زمان كې واقع شى وزن ورتە وايىي.)^(۱۵) اوس غوارپۇ نظم لە لغوي او اصطلاحىي پلوه معرفىي كېو:

الف- نظم له لغوي پلوه: له لغوي پلوه ((د مرغلرو پېيلو، ترتیبولو، سینگارولو، شعر ويلو او وزنواں کلام ته ويل کېري)).^(۱۵) د نشر (پاشلو) مخالفه مانا ورکوي. خپله د (نظم) کلمه چې موبې يې په پښتو، دري او ئىينو نورو ختیزو ژبو کې کاروو، هم يوه عربى کلمه ده، په عربى کې دي ته (ثلاثي مجرد) لغت وايي، په دي مانا چې له (دریو تورو) جور شوي او د تجزيې ورنه دی، له دي دریو تورو چې يو هم کم شي، کلمه خپله مانا له لاسه ورکوي. دا کلمه مصدری حالت لري، ناظم، منظم، منظم، نظام، انتظام، تنظيم او نوري کلمې هم له همدي مصدری حالت خخه راوتلي، چې بېلاېلې ماناوې ورکوي.

ب- نظم له اصطلاحي پلوه: ((نظم هغه کلام دی چې وزن او اهنگ ولري)). قافيه، رديف هم په نظم کې کارول کېري او د نظم د لابنه تنظيم او خوندورتيا سبب گرئي. خو تر تولو مهم عناصر يې وزن او اهنگ گنيل شوي دي، په تپره بیا وزن، يانې هر موزن کلام نظم گنيل کېري.

د نظم تر دي لغوي او اصطلاحي شنني وروسته اوس راخو خپلي فرضيې ته چې د نظم رغنده توکونه کوم دي؟ وزن دی، اهنگ دی، قافيه ده، رديف دی، خپه ده، خج دی، غړدی او که کوم بل خه؟؟؟

دي کې شک نه شته چې غړ، خپه، خج، اهنگ او وزن ټول د نظم رغنده برخې جوروي، خو که دلته په ترتیب سره یادونه وکړو، لوړۍ غړ وڅپو، نو دا به راته په داګه شي چې غړ په یوازې خان وزن نه جوروي، غړ یوازې د غړ په توګه د مطالعې ور دی، پر نورو اجزاءو د تجزيې ورنه دی، کله چې غړونه

سره يو ٿائي شي نو پر چپه بدلپري، دلته گورو چپي يو انکشاف رامنحته شو، البته غرب د ٿي اساس گنهل ڪپري، چپي له هغه پرته ڙبه نه شي رامنحته ڪپدي، خو یوازي د بنست په توگه د بحث وردي، کله چپي د غربونو ترا متزاوج وروسته چپه رامنحته شي نو که له چپي سره نوري چپي يو ٿائي نه شي، نو چپه هم په یوازي ٿان د اهنگ او وزن د جورپدو سبب نه گرئي، البته هره چپه خپل خپل اهنگ لري، خودا يو چپييز اهنگ په انفرادي ډول د ټول نظم د جورپشت سبب نه گرئي، البته که د چپو له تعدد او ترکيب خخه سنجول شوي اهنگ رامنحته شي، نو همغه مقصود اهنگ گنهل ڪپري، که خپله اهنگ په انفرادي ډول په پام کي ونيسو، له واول غربونو خخه رامنحته ڪپري، که چپري د يو خلاصي چپي اهنگ په پام کي ونيسو، نو تر هغه چپي پري بله چپه زياته شوي نه وي اهنگ نه قطع ڪپري او امتداد پيدا کوي، مقصود اهنگ همغه دی چپي سنجول شوي او د وزن په ټول تللوي، وزن همدي ته ويل ڪپري چپي دغه ټول پورته ياد شوي عناصر د يو منظم ترکيب، قاعدي او قانون په چوکاتي کي راولي، صيقله او يسي کري او ويسي تلي. وزن مانا تلن، برابرون، صيقلونه او انڊول . د ساري په توگه په منظوم کلام په تپرہ بيا په پينتو منظوم کلام، لکه غزل، قصيدة، رباعي، قطعه او حينو نورو کي يوه عامه قاعده داده چپي د چپييز جورپشت له مخي پي د چپو شمپر سره برابر د، خو په حينو لس چپييزو غزلو کي بيا د وزن د پوره ڪپدو په خاطر ناظم اړ دی چپي پر بي ٻاني په مسرې يوه چپه زياته کري، ڪپدي شي د چپو لنډوالى او او بډوالى ددي سبب گرئي چپي د اهنگ ڪمنست احساس شي

او وزن يې پوره نه شي، وزن دغه انډول برابروي او په پاي کې
نظم خپل جوړښت پوره کوي، نو څکه خو ويلاي شي چې نور
عناصر تول په ګډه د وزن ارکان ګنډل کېږي او وزن بیا په خپل
وار سره د نظم اساسی رکن. په لنډيزيز سره ويلاي شو چې نظم
مانا وزن، نظم چې وزن ونه لري، نظم نه ګنډل کېږي، البته په
دې باب ډپر او بد بحث کېدى شي خو موږ هڅه وکړه چې هر
څه په ډپر لنډيزيز سره بيان کړو.

اخوونه

- ۱) پښتو غږ، پوهنه او ويپوهنه، پوهنواں محمد صابر خويشکي، صميم ادبی تولنه کابل، ۱۳۸۸ ل کال، ۱۱ مخ.
- ۲) وزن شعر دری، دوکتور محمد افضل بنوال، سعيد خپرونه تولنه کابل ۱۳۹۳ ل کال، ۶۲ مخ.
- ۳) پښتو ازاد نظم، لعل پاچا ازمون، د ختيزي سيمې ليکوالو او ژروناليستانو خپلواکه تولنه، ننگرهار ۱۳۹۳ ل کال، ۴ مخ.
- ۴) پښتو عروض، دروبش دراني، صحاف نشراتي موسسه، کوتاه، ۲۰۰۷ م کال، ۴۴ مخ
- ۵) د پښتو ادبیاتو لرغونې او منځنۍ دورې، سرمحقق هېوادمل، دانش خپرندويه تولنه، پښور ۱۳۷۹ ل کال، ۱۰۴ مخ.
- ۶) پښتو شعر خنګه جورېږي، پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار، دانش خپرندويه تولنه، پښور ۱۳۹۰ ل کال، ۱ مخ.
- ۷) پښتو ازاد نظم: لعل پاچا ازمون، د ختيزي سيمې د ليکوالو او ژورناليستانو خپلواکه تولنه، ننگرهار ۱۳۹۳ ل کال، ۵ مخونه.
- ۸) پښتو ازاد نظم: لعل پاچا ازمون، د ختيزي سيمې د ليکوالو او ژورناليستانو خپلواکه تولنه، ننگرهار ۱۳۹۳ ل کال، ۶ مخ.
- ۹) وزن شعر دری، دوکتور محمد افضل بنوال، سعيد خپرندويه تولنه، کابل ۱۳۹۳ ل کال، ۵۳ مخ

- (۱۰) قافیه پوهنه، پوهندوی ڈاکٹر محمد اجان حق پال، کابل پوهنتون، کابل ۱۳۹۱ ل کال، ۹ مخ.
- (۱۱) قافیه پوهنه، پوهندوی، ڈاکٹر محمد اجان حق پال، کابل پوهنتون، کابل ۱۳۹۱ ل کال، ۱۱ مخ.
- (۱۲) : د پښتو شعر هندسی جورې بست، محمد اسمعیل یون، یون کلتوري یون، ۱۳۸۷ ل کال، کابل ۲۶ مخ.
- (۱۳) وزن شعر دری، دوکتور محمد افضل بنوال، سعید خپرندویه ټولنه، کابل ۱۳۹۳ ل کال، ۱۴-۱۵ مخونه.
- (۱۴) وزن شعر دری، دوکتور محمد افضل بنوال، سعید خپرندویه ټولنه، ابل ۱۳۹۳ ل کال، ۱۶ مخونه.
- (۱۵) - وزن و قافیه شعر فارسی، تقی وحیدیان گامگار، تهران، ۱۳۹۳ ل کال، ۲ مخ.
- (۱۶) وزن شعر دری، دوکتور محمد افضل بنوال، سعید خپرندویه ټولنه، کابل ۱۳۹۳ ل کال، ۷ مخ.

JANG AW FARHANG WAR AND CULTURE

"War and Culture in Afghanistan"

Collection of Different Articles

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د ليکوال د خپرونو لړ: ۴۲:
د خپروندوی د خپرونو لړ: ۹۷:

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library